

٣٩٢

چهار رساله خطی اندر صرف
و غیره
کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی
کتاب
مؤلف
مترجم
شمارهٔ قفسه
جمهوری اسلامی ایران
شمارهٔ ثبت کتاب

چهار رسالهٔ خطی اندر صرف
وغیره
کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی
کتاب پنج گنج
مؤلف
مترجم
شمارهٔ قفسه ۱۵۷۰۵
جمهوری اسلامی ایران
شمارهٔ ثبت کتاب
۹۱۲۵۱
پنج گنج در صرف
۱۵۷۰۵
۹۱۲۵۱
۱۳۷ ورق
پنج گنج
و
دستور المبتدی
و
عوامل منظومه
و
منشعب

رب یسر بسم الله الرحمن الرحیم وتمم بالخیر

الحمد لله علی ما خلق الانسان وانطق له اللسان بکلمات
مؤتلفة من لغات مختلفة لیعبر بها عما فی الصدور من
الحاجات فی مجاری الامور والعادات والصلوة علی
رسوله محمد سید البشر المخصوص بطیب النشر وعلی آله
واصحابه دعاة الانام وهداة الاسلام بدانکه این کتابی
مبوب ومفصل در تصریف سخن عرب که جمله وی پنج
باب ست ومضمون هر باب بر پنج فصل ست ونام وی
پنج گنج ست باب اول در شناختن مجاری صرف افعال
واسما ودروی پنج فصل ست فصل اول در ذکر ماضی
فصل دوم در ذکر مستقبل فصل سیوم در ذکر امر ونهی
فصل چهارم در ذکر اسم فاعل ومفعول فصل پنجم در شناختن

فاعل

خاصیت بابها چون مضمون این باب در فاتحه مصادر
مقدم شده ست درین محل فروگذاشته تا مکرر
وراز نگردد باب دوم در شناختن اجناس افعال
واسما وحروف آن فصل اول در کمیت اجناس
ومعرفت آن فصل دوم در صرف مهموز فصل سیوم
در صرف معتل فصل چهارم در صرف مضاعف فصل
پنجم در خاصیت بابها وآنچه بدان تعلق دارد فصل
اول در کمیت اجناس ومعرفت آن بدانکه جمله اسما ومتمکنه
وافعال متصرفه بر چهار گونه ست صحیح ومهموز ومعتل ومضاعف
صحیح آن باشد که در حروف اصلی وی هیچ حرف علت
وهمزه ودو حرف از یک جنس نباشد چون ضَرَبَ
وبَعْثَرَ ورَجُلٌ وجَعْفَرٌ وسَفَرْجَلٌ ومهموز آن باشد که حرفی
از حروف اصلی وی همزه باشد مهموز بر سه نوع ست
مهموز فا چون اَمَرَ واَمْرٌ ومهموز عین چون سَأَلَ و
رَأْسٌ ومهموز لام چون قَرَأَ وكَلَأٌ ومعتل آن باشد

فصل سیوم در صرف معتل بدانکه حروف علت را
ثقیل دارند از ان جهت که گاهی ویرا حذف کنند گاهی ویرا
بدل کنند وگاهی ساکن کنند وثقیل ترین از ایشان واوست
پس یا پس الف والف همیشه ساکن باشد بی ضَغْطٍ
چون ما ولا وهر چه متحرک باشد بصورت الف ویا ساکن
منضغطه بود همزه باشد چون أَخَذَ وسَأَلَ وقَرَأَ ورَأْسٌ
وكَأْسٌ واو اخت ضمت ست والف اخت فتحت ست
ویا اخت کسرت ست بدانکه صرف معتل با صرف صحیح
برابر باشد مگر جائی چند که درین مواضع یاد کنیم ان شاء الله
تعالی اول آنکه چون فا کلمه واو باشد در باب فَعَلَ یَفْعِلُ
بفتح العین فی الماضی وکسرها فی الغابر ودر باب فَعِلَ
یَفْعِلُ بکسر العین فیهما از مستقبل واو بیفتد چون وَجَبَ
یَجِبُ ووَمِقَ یَمِقُ که در اصل یَوْجِبُ ویَوْمِقُ بوده
قانون هر واوی که میان یا وکسرت لازمی افتد وحرکت
یا مخالف واو باشد آن واو را حذف کنند چون یَعِدُ

که دراصل

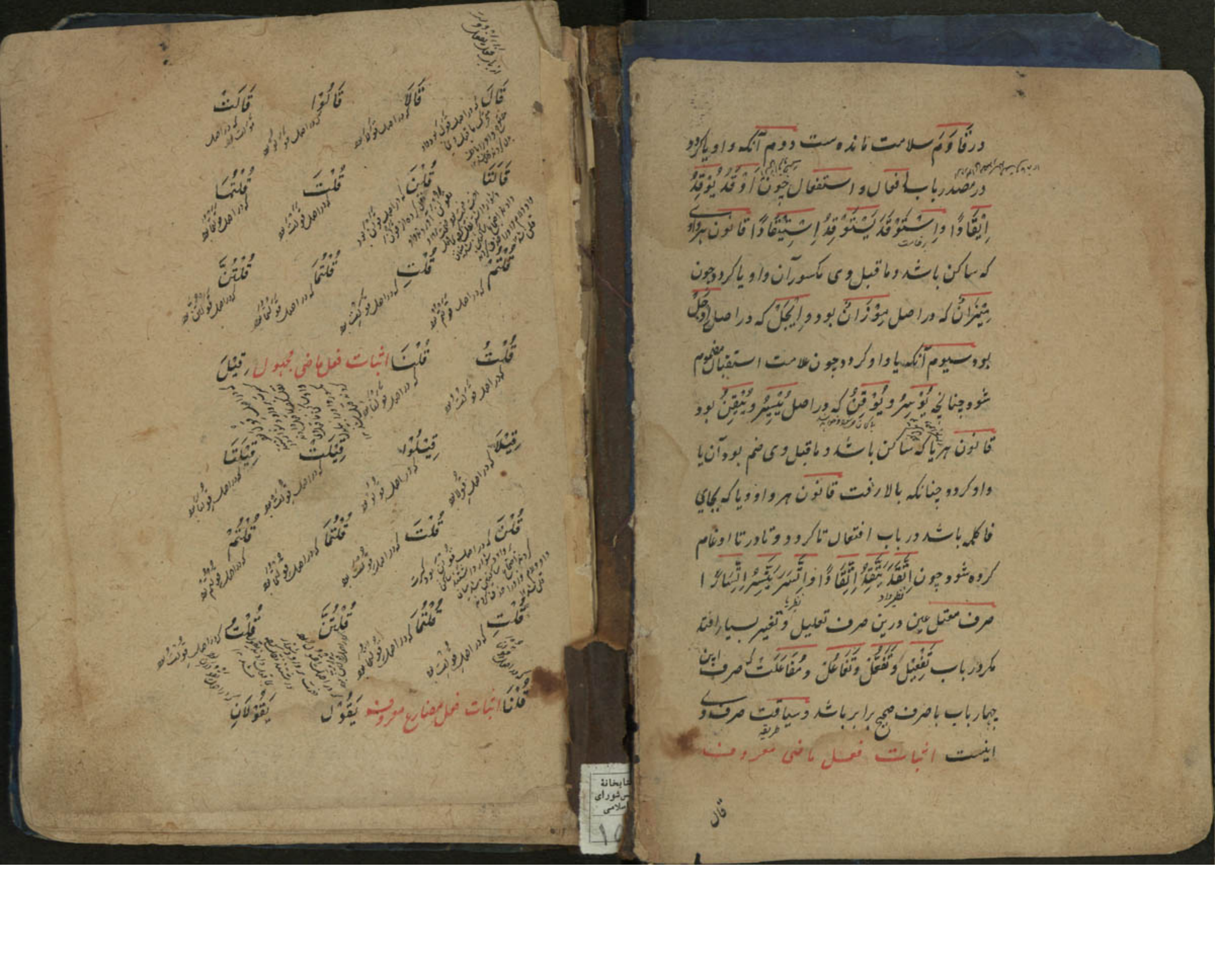
که دراصل یَوْعِدُ بوده ست واو بود میان یای مفتوحه
وکسرت لازمی حرکت یا مخالف واو بود واو را حذف
چون واو از یَعِدُ بیفتاد از تَعِدُ واَعِدُ ونَعِدُ نیز بیفتد
تا حکم باب مختلف نگردد اگر چه واو میان یا وکسرت نیست
ودر یُوْجَلُ واو نیفتاد زیرا چه میان یا وکسرت نیست
بلک میان یا وفتحت ست ودر یُوْجَبُ نیفتاد زیرا چه
حرکت یا موافق واوست وچون واو از مستقبل بیفتد
روا باشد که از مصدر نیز بیفتد چون وَعَدَ یَعِدُ عِدَةً ووَزَنَ
یَزِنُ زِنَةً قانون فعل از وجه اعلال اصل ست ومصدر
فرع وی واین نزدیک کوفیانست واما بنزدیک
بصریان مصدر را اصل ست وفعل فرع وی از وجه
اشتقاق چون خواهند که فرع را با اصل برابر کنند
ایشان را در تصحیح واعلال بر یکدیگر قیاس کنند چون
قَامَ قِیَامًا وقَاوَمَ قِوَامًا واو در قِیَامًا افتاد وازآنچه
در قَامَ افتاده ست ودر قِوَامًا بسلامت ماند از انچه

که حرفی از حروف اصلی وی حرف علت باشد و حرف
علت سه اند واو و الف و یا که مجموع وی وای باشد
و معتل بر دو گونه ست معتل بیکحرف و معتل بدو حرف
معتل بیک حرف بر سه گونه ست معتل فا چون وَعَدَ
و یَسَرَ و وَعْدٌ و یُسْرٌ و معتل عین چون قَالَ و بَاعَ
و بَابٌ و نَابٌ و معتل لام چون دَعَا و رَمَى و دَلْوٌ و
ظَبْيٌ و معتل بدو حرف بر دو گونه ست لفیف مقرون
و لفیف مفروق لفیف مقرون چون قَوِيَ و حَيِيَ و کَيٌّ
و غَيٌّ لفیف مفروق چون وَقَى و وَعَى و وَقْيٌ و وَعْيٌ
و مضاعف ثلاثی آن باشد که عین کلمه و لام کلمه وی از
یک جنس باشد چون مَدَّ و شَدَّ و مَدٌّ که در اصل
مَدَدَ و شَدَدَ و مَدْدٌ بوده ست **فصل دوم** صرف
مهموز با صرف صحیح برابر باشد مگر در چند موضع که یاد
کرده شود بدو اصل بیرون آید اصل اول هر همزه که
ساکن باشد در اسم و یا در فعل روا بود که ویرا بدل
کنند

کنند بحرف علت بر وفق حرکت ما قبل وی چون رَاسٌ
و کَاسٌ و ذِیبٌ و بِیرٌ و بُوسٌ که در اصل رَأْسٌ
و کَأْسٌ و ذِئْبٌ و بِئْرٌ و بُؤْسٌ بوده ست و یَاخُذُ
و یُوخَذُ و یُومِنُ که در اصل یَأْخُذُ و یُؤْخَذُ و یُؤْمِنُ
بوده ست اصل دوم هر جا که دو همزه در اول کلمه بهم
آیند و همزه اول متحرک باشد و دوم ساکن واجب
باشد که ویرا بدل کنند بحرف علت بر وفق حرکت
اول چون آمَنْتُ و اِیمَانًا و اِیتَمِرْ و اُوجِرْ که در اصل
أَأْمَنْتُ و إِئْمَانًا و إِئْتَمِرْ و أُؤْجِرْ بوده ست ابدال
در اصل اول جایز ست و ابدال نیز و در اصل دوم وا
جب و لازم ست و این حکم در همه ابواب مطرد ست و همزه
که متحرک باشد و ما قبل وی حرف صحیح ساکن روا باشد
که حرکت همزه نقل کرده بما قبل دهند و همزه را حذف
کنند چنانچه یَسَلُ و قَدَ اَفْلَحَ که در اصل یَسْأَلُ و قَدْ أَفْلَحَ
بوده ست و لزوم این اعلال در باب یری شاذ است

یَقُولُونَ تَقُولُ تَقُولَانِ یَقُلْنَ
تَقُولُ تَقُولَانِ تَقُولُونَ تَقُولِينَ
تَقُولَانِ تَقُلْنَ أَقُولُ نَقُولُ
فعل مضارع مجهول یُقَالُ یُقَالَانِ یُقَالُونَ
تُقَالُ تُقَالَانِ یُقَلْنَ تُقَالُ
تُقَالَانِ تُقَالُونَ تُقَالِينَ تُقَالَانِ
تُقَلْنَ أُقَالُ نُقَالُ **نفی جحد فعل مضارع معروف**
لَمْ یَقُلْ لَمْ یَقُولَا لَمْ یَقُولُوا لَمْ تَقُلْ
لم تقولا
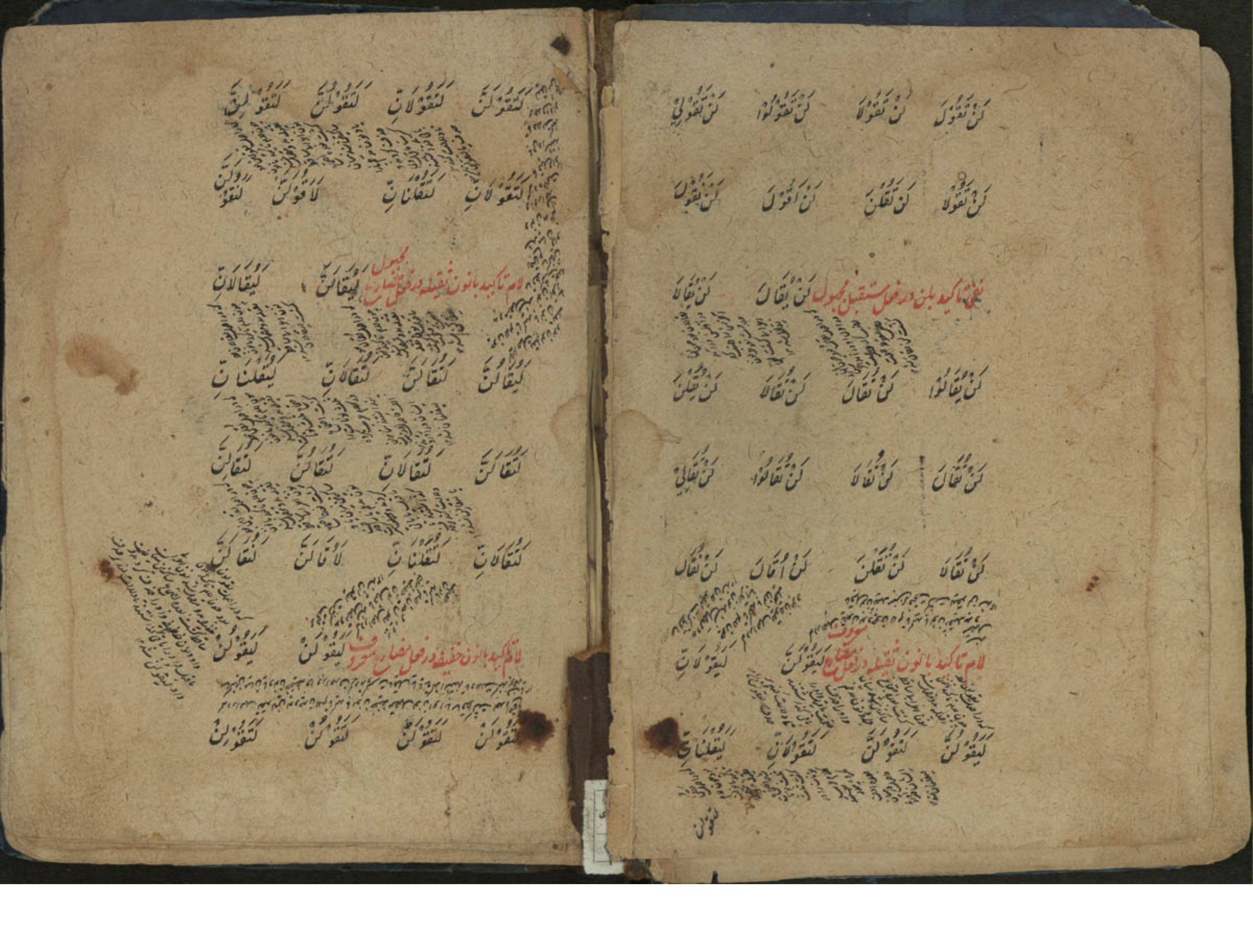
لَمْ تَقُولَا لَمْ یَقُلْنَ لَمْ تَقُلْ لَمْ تَقُولَا
لَمْ تَقُولُوا لَمْ تَقُولِي لَمْ تَقُولَا لَمْ تَقُلْنَ
لَمْ أَقُلْ لَمْ نَقُلْ **نفی جحد فعل مستقبل مجهول** لَمْ یُقَلْ
لَمْ یُقَالَا لَمْ یُقَالُوا لَمْ تُقَلْ لَمْ تُقَالَا
لَمْ یُقَلْنَ لَمْ تُقَلْ لَمْ تُقَالَا لَمْ تُقَالُوا
لَمْ تُقَالِي لَمْ تُقَالَا لَمْ تُقَلْنَ لَمْ أُقَلْ لَمْ نُقَلْ
نفی تاکید بلن در فعل مضارع معروف لَنْ یَقُولَ لَنْ یَقُولَا
لَنْ یَقُولُوا لَنْ تَقُولَ لَنْ تَقُولَا لَنْ یَقُلْنَ

در فاوم سلامت مانده ست دوم آنکه واو یا کرده
در مصدر باب افعال و استفعال چون اُوقَدَ یُوقِدُ
اِیقَادًا و اِستَوقَدَ یَستَوقِدُ اِستِیقَادًا قانون هر واوی
که ساکن باشد و ماقبل وی مکسور آن واو یا کرده چون
مِیزَانٌ که در اصل مِوزَانٌ بود و اِیجَلْ که در اصل اِوجَلْ
بود سیوم آنکه یا واو کرده چون علامت استقبال مضموم
شود چنانچه یُوسِرُ و یُوقِنُ که در اصل یُیسِرُ و یُیقِنُ بود
قانون هر یا که ساکن باشد و ماقبل وی ضم بود آن یا
واو کرده چنانکه بالا رفت قانون هر واو و یا که بجای
فا کلمه باشد در باب افتعال تا کرده و تا در تا ادغام
کرده شود چون اِتَّقَدَ یَتَّقِدُ اِتِّقَادًا و اِتَّسَرَ یَتَّسِرُ اِتِّسَارًا
صرف معتل عین درین صرف تعلیل و تغییر بسیار افتد
مگر در باب تَفْعِیل و تَفَعُّل و تَفَاعُل و مُفَاعَلَت که صرف این
چهار باب با صرف صحیح برابر باشد و سیاقت صرف وی
اینست اثبات فعل ماضی معروف

قال

قَالَ قَالَا قَالُوا قَالَتْ
قَالَتَا قُلْنَ قُلْتَ قُلْتُمَا
قُلْتُمْ قُلْتِ قُلْتُمَا قُلْتُنَّ
قُلْتُ قُلْنَا
اثبات فعل ماضی مجهول
قِيلَ قِيلَا قِيلُوا قِيلَتْ قِيلَتَا
قُلْنَ قُلْتَ قُلْتُمَا قُلْتُمْ
قُلْتِ قُلْتُمَا قُلْتُنَّ قُلْتُ قُلْنَا
اثبات فعل مضارع معروف
يَقُولُ يَقُولَانِ

لن تقول | لن تقولا | لن تقولوا | لن تقولي

لن تقولا | لن تقلن | لن اقول | لن نقول

نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجهول لن يقال | لن يقالا

لن يقالوا | لن تقال | لن تقالا | لن يقلن

لن تقال | لن تقالا | لن تقالوا | لن تقالي

لن تقالا | لن تقلن | لن اقال | لن نقال

لام تاکید با نون ثقیله در فعل مضارع معروف ليقولن | ليقولان

ليقولن | لتقولن | لتقولان | ليقلنان

لتقولن | لتقولان | لتقولن | لتقولن

لتقولان | لتقلنان | لاقولن | لنقولن

لام تاکید با نون ثقیله در فعل مضارع مجهول ليقالن | ليقالان

ليقالن | لتقالن | لتقالان | ليقلنان

لتقالن | لتقالان | لتقالن | لتقالن

لتقالان | لتقلنان | لاقالن | لنقالن

لام تاکید با نون خفیفه در فعل مضارع معروف ليقولن | ليقولن

لتقولن | لتقولن | لتقولن | لتقولن

لَا تُقُولُنْ لَتُقُولُنْ لام تاکید با نون خفیفه در فعل مجهول

لَيُقَالَنْ لَيُقَالُنْ لَتُقَالَنْ لَتُقَالُنْ

لَتُقَالَنْ لَتُقَالِنْ لَأُقَالَنْ لَنُقَالَنْ

امر حاضر معروف قُلْ قُولَا قُولُوا

قُولِي قُولَا قُلْنَ

امر حاضر مجهول لِتُقَلْ لِتُقَالَا لِتُقَالُوا لِتُقَالِي

لِتُقَالَا لِتُقَلْنَ

امر غایب معروف لِيَقُلْ لِيَقُولَا لِيَقُولُوا لِتَقُلْ لِتَقُولَا

لِيَقُلْنَ

لِيُقَلْنَ لَا أُقَلْ لِنُقَلْ امر غایب مجهول

لِيُقَلْ لِيُقَالَا لِيُقَالُوا لِتُقَلْ

لِتُقَالَا لِيُقَلْنَ لَا أُقَلْ لِنُقَلْ
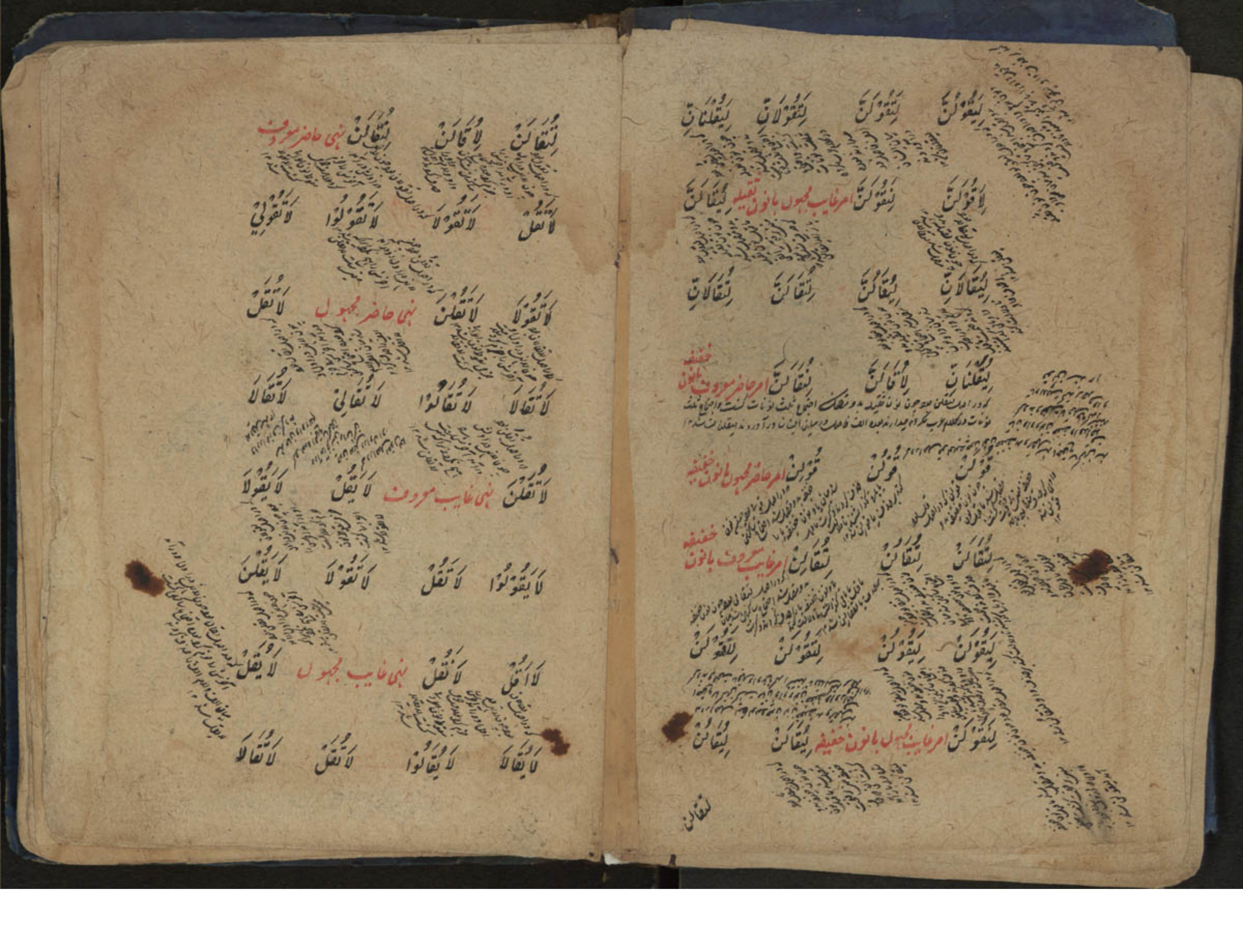
امر حاضر معروف با نون ثقیله قُولَنَّ قُولَانِّ

قُولُنَّ قُولِنَّ قُولَانِّ قُلْنَانِّ

امر حاضر مجهول با نون ثقیله لِتُقَالَنَّ لِتُقَالَانِّ

لِتُقَالُنَّ لِتُقَالِنَّ لِتُقَالَانِّ لِتُقَلْنَانِّ

امر غایب معروف با نون ثقیله لِيَقُولَنَّ لِيَقُولَانِّ

لیقولن لتقولن لتقولان لیقلنان

لاقولن لیقولن امر غایب مجهول بانون ثقیله لیقالن

لیقالان لیقالن لتقالن لتقالان

لیقلنان لاقالن لیقالن امر حاضر معروف بانون خفیفه

که در اصل لیقلن بود چون نون تاکید مدغم شد اجتماع ثلث نونات گشت و اجتماع ثلث نونات در کلام عرب مکروه است ... الف ... لیقلنان شد

قولن قولن قولن امر حاضر مجهول بانون خفیفه

لیقالن لیقالن لیقالن امر غایب معروف بانون خفیفه

لیقولن لیقولن لتقولن لتقولن

لیقولن امر غایب مجهول بانون خفیفه لیقالن لیقالن

لتقالن

لتقالن لاتقالن لتقالن نهی حاضر معروف

لاتقل لاتقولا لاتقولوا لاتقولی

لاتقولا لاتقلن نهی حاضر مجهول لاتقل

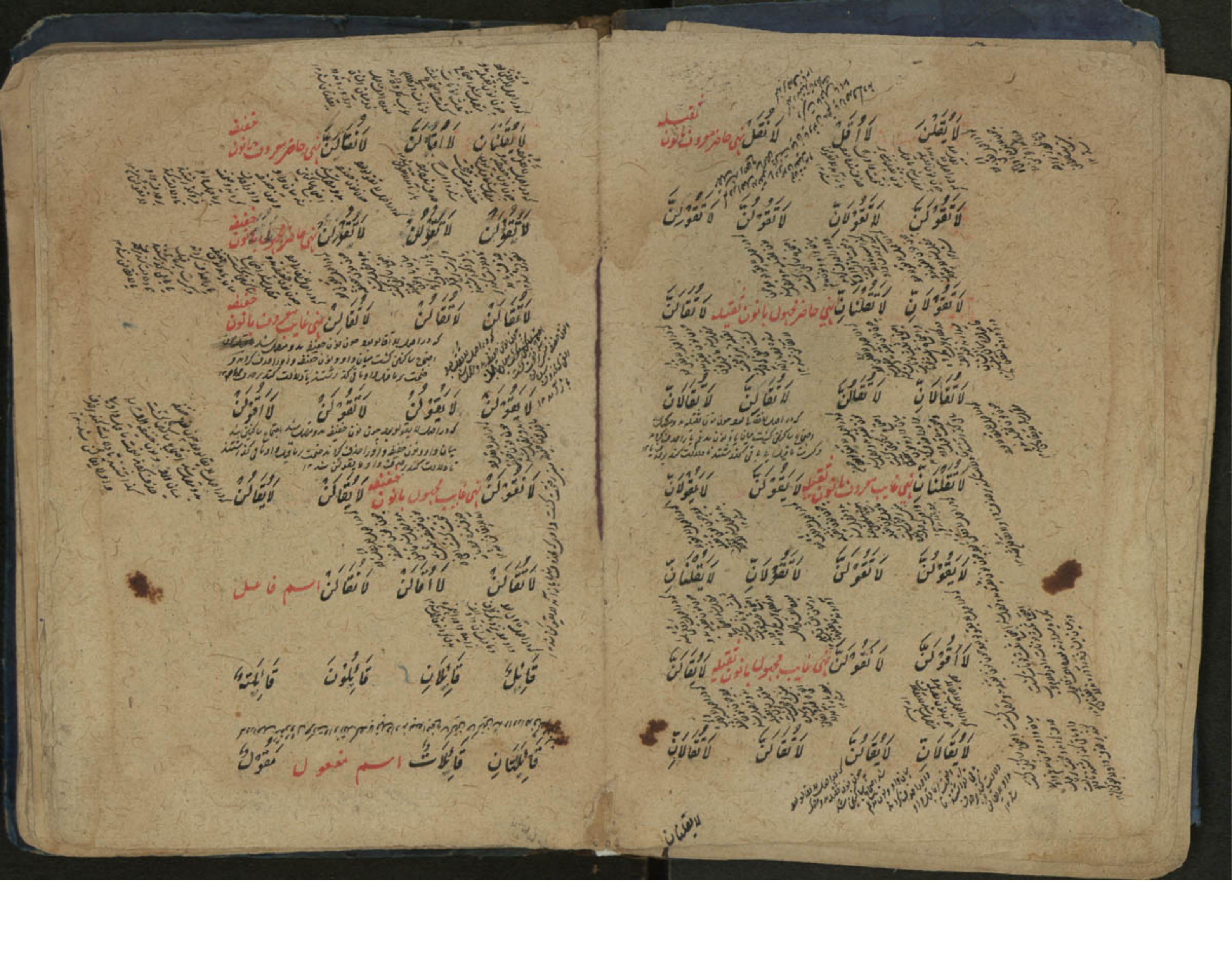
لاتقالا لاتقالوا لاتقالی لاتقالا

لاتقلن نهی غایب معروف لایقل لایقولا

لایقولوا لاتقل لاتقولا لایقلن

لاتقل لاتقل نهی غایب مجهول لایقل

لایقالا لایقالوا لاتقل لاتقالا

لا يقلن لا اقل لا نقل نهي حاضر معروف با نون ثقيله

لا تقولن لا تقولان لا تقولن لا تقولن

لا تقولان لا تقلنان نهي حاضر مجهول با نون ثقيله لا تقالن

لا تقالان لا تقالن لا تقالن لا تقالان

لا تقلنان نهي غايب معروف با نون ثقيله لا يقولن لا يقولان

لا يقولن لا تقولن لا تقولان لا يقلنان

لا اقولن لا نقولن نهي غايب مجهول با نون ثقيله لا يقالن

لا يقالان لا يقالن لا تقالن لا تقالان

لا يقلنان

لا يقلنان لا اقالن لا نقالن نهي حاضر معروف با نون خفيفه

لا تقولن لا تقولن لا تقولن نهي حاضر مجهول با نون خفيفه

لا تقالن لا تقالن لا تقالن نهي غايب معروف با نون خفيفه

لا يقولن لا يقولن لا تقولن لا اقولن

لا نقولن نهي غايب مجهول با نون خفيفه لا يقالن لا يقالن

لا تقالن لا اقالن لا نقالن اسم فاعل

قائل قائلان قائلون قائلة

قائلتان قائلات اسم مفعول مقول

مَقُوْلَانِ مَقُوْلُوْنَ مَقُوْلَةٌ مَقُوْلَتَانِ

مَقُوْلَاتٌ قانون قَالَ که دراصل قَوَلَ بود واو
متحرک ما قبل او مفتوح واورا بالف بدل کردند قَالَ شد
زیراچه هر واوی و یائی که متحرک باشد بحرکت لازمی
وما قبل وی مفتوح بود بفتحت لازمی وآن کلمه از التباس
معزو ایمن باشد ودران کلمه تعلیلی دیگر از جنس وی نیفتاده
باشد ودر معنی واو ویا که تصحیح وی ضرورت نباشد ونیز
مصدر وجمع نباشد الف گردد چون قَالَ وَبَاعَ وَدَعَا
وَرَمَی دَابَّ وَنَابَ وَعَصَا وَنَدَی ودر دَعَوَا وَرَمَیَا واو
ویا الف نگشت زیراچه از التباس بمفرد ایمن نیست
ودر طَوِیَ وَرَوِیَ واو الف نگشت زیراچه تعلیلی دیگر
از جنس وی افتاده ست ودر عَوِرَ وَصَیِدَ وَعَیِنَ واو ویا
الف نگشت زیراچه در معنی اِعْوَرَّ واِصْیَدَّ واِعْیَنَّ ست و
در حَوَلَانٌ وَسَیَلَانٌ واو الف نگشت زیراچه مصدرست

ودر حولة

ودر حُوَکَةٌ وشُوَکَةٌ واو الف نگشت زیراچه
جمع ست قُلْنَ بگفتند آنهمه زنان دراصل قَوَلْنَ بوده
نقل کرده از قَوَلْنَ بِقُوْلُنَ آوردند واو واخت ضمت
بود ضمت دیگر بر واو دشوار داشتند نقل کرده
بما قبل دادند دو ساکن بهم آمدند ودر عرب بهم نیایند
واورا بیفکندند قُلْنَ شد سوال از قَوَلْنَ بقُوْلُنَ چرا
نقل کردند جواب زیراچه واو الف شدن می خواست
ومحل افکندن بود ولیلی نخواسته بر حذف واو پس
ضمت درآوردند تا دلیلی کند بر حذف واو قُلْنَ شد
ودیگر احوات همبرین قیاس کنند قِیْلَ که دراصل
قُوِلَ بوده ست واو حرف علت ضعیف بود کسرت
حرکت قوی را احتمال نتوانست کرد از واو نقل کردند
بقاف دادند بعد ازالة حرکت ماقبل واو یا گشت یَقُوْلُ
دراصل یَقْوُلُ بوده ست حرکت واو نقل کرده بقاف دادند
برای اتفاق باب واگر بر وفق نبودی دران کلمه اعلال

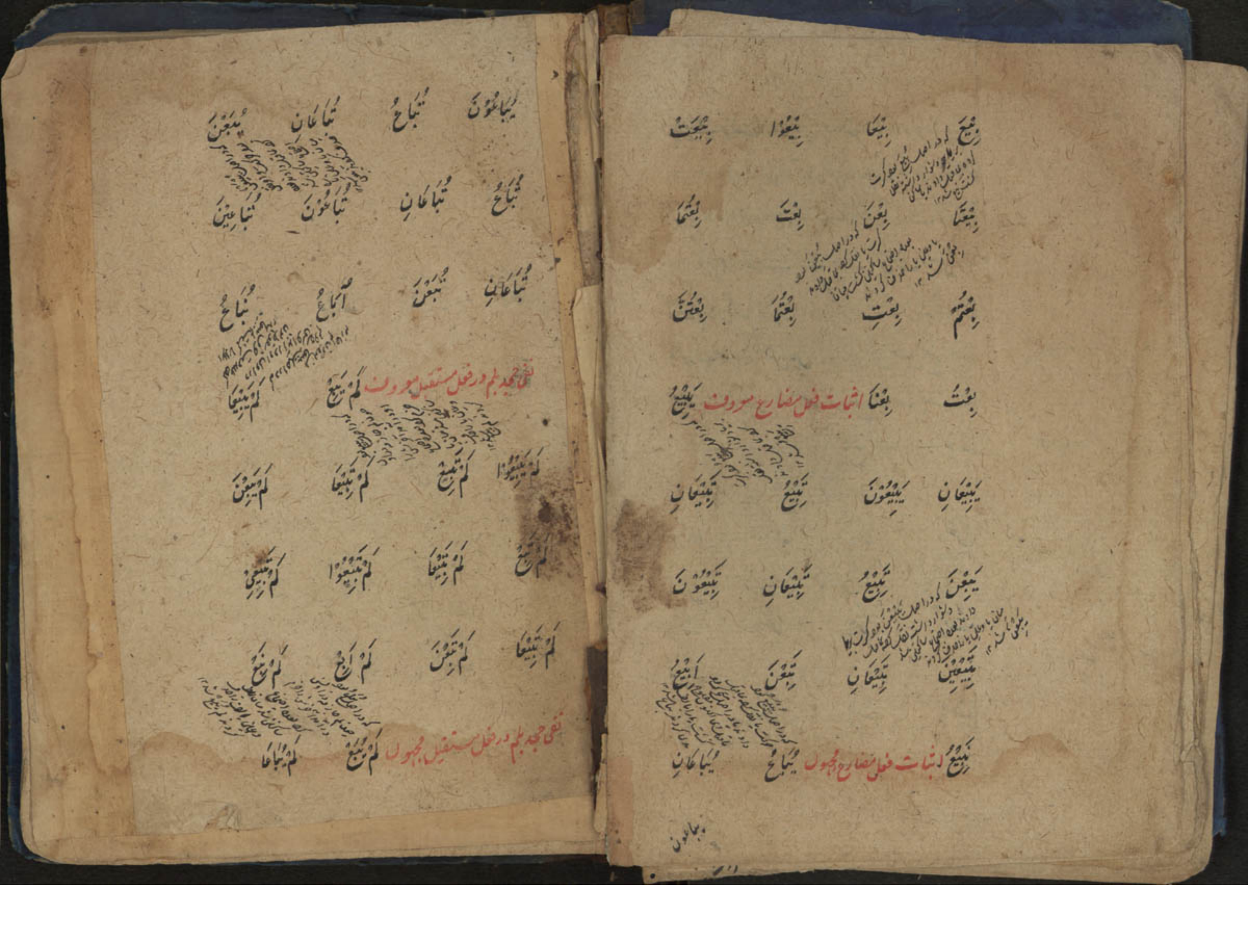
هیفتادی زیرا چه ماقبل واو ویا چون ساکن باشد حرکت
بر وی مستقل ندارند و حکم آن واو ویا حکم حرف صحیح باشد
چون قُلْتُ و کُنْتُ و طِبْتُ یُقالُ دراصل یُقْوَلُ بود حرکت واو
نقل کرده بقاف دادند واو دراصل متحرک بود و ماقبل وی
اکنون مفتوح گشت واو الف گشت یُقالُ شد سوال
حرکت واو در یُقالُ چرا نقل کرده بقاف دادند جواب
زیرا چه تا بر وفق معروف باشد چون در معروف نقل کرده
بودند در مجهول نیز نقل کرده شد تا حکم هردو یکی باشد و هرجا
که عین کلمه ولام کلمه ساکن باشد در معتل عین حرف علت
بیفتد از جهت اجتماع ساکنین چون لَمْ یَقُلْ و لَا یَقُلْ و لِیَقُلْ
و قُلْ و یَقُلْنَ و تَقُلْنَ قَائِلٌ دراصل قَاوِلٌ بود واو همزه گشت
قَائِلٌ شد زیرا چه هر واو ویا که بطرف باشند ویا نزدیک بطرف
و پیش از وی الف زایده آن واو ویا همزه کرد چون قائل بائع
و کِساءٌ و دُعاءٌ و بِناءٌ و اِلقاءٌ و اِشتِغالٌ و مَقولٌ دراصل
مَقْوُولٌ بوده است واو اول ضمت بود ضمت دیگر بر وی دادند

داشتند حرکت واو نقل کرده بقاف دادند برای التقاء
باب بعده دو ساکن بهم آمدند یکی را حذف کردند مَقُولٌ شد و بعضی
گویند واو اول را بعضی گویند واو آخر را حذف کردند زیرا که
واو دوم واو علامت است العلامة لا تُحذَفُ و بعضی گویند
که دوم را بیفکندند زیرا چه زایده است والزایدة اولی
بالحذف صرف معتل عین از باب فَعَلَ یَفعِلُ بفتح العین
فی الماضی وکسرها فی الغابر همبرین نوع قیاس کنند

اثبات فعل ماضی معروف

		بَاعَ	بَاعَا
بَاعُوا	بَاعَتْ	بَاعَتَا	بِعْنَ
بِعْتَ	بِعْتُمَا	بِعْتُمْ	بِعْتِ
بِعْتُمَا	بِعْتُنَّ	بِعْتُ	بِعْنَا

اثبات فعل ماضی مجهول

بِيعَ بِيعَا بِيعُوا بِيعَتْ

بِيعَتَا بِعْنَ بِعْتَ بِعْتُمَا

بِعْتُمْ بِعْتِ بِعْتُمَا بِعْتُنَّ

بِعْتُ بِعْنَا اثبات فعل مضارع معروف يَبِيعُ

يَبِيعَانِ يَبِيعُونَ تَبِيعُ تَبِيعَانِ

يَبِعْنَ تَبِيعُ تَبِيعَانِ تَبِيعُونَ

تَبِيعِينَ تَبِيعَانِ تَبِعْنَ أَبِيعُ

نَبِيعُ اثبات فعل مضارع مجهول يُبَاعُ يُبَاعَانِ

يُبَاعُونَ

يُبَاعُونَ تُبَاعُ تُبَاعَانِ يُبَعْنَ

تُبَاعُ تُبَاعَانِ تُبَاعُونَ تُبَاعِينَ

تُبَاعَانِ تُبَعْنَ أُبَاعُ نُبَاعُ

نفی جحد بلم در فعل مستقبل معروف لَمْ يَبِعْ لَمْ يَبِيعَا

لَمْ يَبِيعُوا لَمْ تَبِعْ لَمْ تَبِيعَا لَمْ يَبِعْنَ

لَمْ تَبِعْ لَمْ تَبِيعَا لَمْ تَبِيعُوا لَمْ تَبِيعِي

لَمْ تَبِيعَا لَمْ تَبِعْنَ لَمْ أَبِعْ لَمْ نَبِعْ

نفی جحد بلم در فعل مستقبل مجهول لَمْ يُبَعْ لَمْ يُبَاعَا

لم يُبايِعُوا لم تُبايِعْ لم تُبايِعا لم يُبايِعْنَ

لم تُبايِعْ لم تُبايِعا لم تُبايِعُوا لم تُبايِعِي

لم تُبايِعا لم تُبايِعْنَ لم أُبايِعْ لم نُبايِعْ

نفي تأكيد بلن در فعل مستقبل معروف لن يُبايِعَ لن يُبايِعا

لن يُبايِعُوا لن تُبايِعَ لن تُبايِعا لن يُبايِعْنَ

لن تُبايِعَ لن تُبايِعا لن تُبايِعُوا لن تُبايِعِي

لن تُبايِعا لن تُبايِعْنَ لن أُبايِعَ لن نُبايِعَ

نفي تأكيد بلن در فعل مستقبل مجهول لن يُبايَعَ لن يُبايَعا

لن يُبايَعُوا لن تُبايَعَ لن تُبايَعا لن يُبايَعْنَ

لن تُبايَعَ لن تُبايَعا لن تُبايَعُوا لن تُبايَعِي

لن تُبايَعا لن تُبايَعْنَ لن أُبايَعَ لن نُبايَعَ

لام تأكيد با نون ثقيله در فعل مستقبل معروف لَيُبايِعَنَّ لَيُبايِعانِّ

لَيُبايِعُنَّ لَتُبايِعَنَّ لَتُبايِعانِّ لَيُبايِعْنانِّ

لَتُبايِعَنَّ لَتُبايِعانِّ لَتُبايِعُنَّ لَتُبايِعِنَّ

لَتُبايِعانِّ لَتُبايِعْنانِّ لَأُبايِعَنَّ لَنُبايِعَنَّ

لام تأكيد با نون ثقيله در فعل مستقبل مجهول لَيُبايَعَنَّ لَيُبايَعانِّ

لیباعن لتباعن لتباعان لیبعنان

لتباعن لتباعان لتباعن لتباعن

لتباعان لتبعنان لاباعن لنباعن

لام تاکید با نون خفیفه در فعل مستقبل معروف لیبیعن لیبیعن

لتبیعن لتبیعن لتبیعن لتبیعن

لابیعن لیبیعن لام تاکید با نون خفیفه در فعل مستقبل مجهول

لیباعن لیباعن لتباعن لتباعن

لتباعن لتباعن لاباعن لنباعن

امر حاضر معروف بع بیعا بیعوا

بیعی بیعا ابعن امر حاضر مجهول

لتبع لتباعا لتباعوا لتباعی

لتباعا لتبعن امر غایب معروف لیبع لیبیعا

لیبیعوا لتبع لتبیعا لیبعن

لابع لتبع امر غایب مجهول لیبع لیباعا

لیباعوا لتبع لتباعا لیبعن

لابع لتبع امر حاضر معروف با نون ثقیله بیعن

لاتبعن نهی غایب معروف لا یبع لا یبیعا

لا یبیعوا لا تبع لا تبیعا لا یبعن

لا ابع لا نبع نهی غایب مجهول لا یبع

لا یباعا لا یباعوا لا تبع لا تباعا

لا یبعن لا ابع لا نبع نهی حاضر معروف با نون ثقیله

لا تبیعن لا تبیعان لا تبیعن لا تبیعن

لا تبیعان لا تبعنان نهی حاضر مجهول با نون ثقیله لا تباعن

لا تباعان لا تباعن لا تباعن لا تباعان

لا تبعنان

لا تبعنان نهی غایب معروف با نون ثقیله لا یبیعن لا یبیعان

لا یبیعن لا تبیعن لا تبیعان لا یبعنان

لا ابیعن لا نبیعن نهی غایب مجهول با نون ثقیله لا یباعن

لا یباعان لا یباعن لا تباعن لا تباعان

لا یبعنان لا اباعن لا نباعن نهی حاضر معروف با نون خفیفه

لا تبیعن لا تبیعن لا تبیعن نهی حاضر مجهول با نون خفیفه

لا تباعن لا تباعن لا تباعن نهی غایب معروف با نون خفیفه

لا یبیعن لا یبیعن لا تبیعن لا ابیعن

لِيُبَعَانِّ لِيُبَعْنَّ لِتُبَعِنَّ لِتُبَعَانِّ

لِيُبَعْنَانِّ امر حاضر مجهول با نون ثقيله لِتُبَاعَنَّ لِتُبَاعَانِّ

لِتُبَاعُنَّ لِتُبَاعِنَّ لِتُبَاعَانِّ لِتُبَعْنَانِّ

امر غايب معروف با نون ثقيله لِيَبِيعَنَّ لِيَبِيعَانِّ

لِيَبِيعُنَّ لِتَبِيعَنَّ لِتَبِيعَانِّ لِيَبِعْنَانِّ

لِأَبِيعَنَّ لِنَبِيعَنَّ امر غايب مجهول با نون ثقيله لِيُبَاعَنَّ

لِيُبَاعَانِّ لِيُبَاعُنَّ لِتُبَاعَنَّ لِتُبَاعَانِّ

لِيُبَعْنَانِّ لِأُبَاعَنَّ لِنُبَاعَنَّ امر حاضر معروف با نون خفيفه

بِيعَن

لِتَبِيعَنْ لِتَبِيعُنْ لِتَبِيعِنْ امر حاضر مجهول با نون خفيفه

لِتُبَاعَنْ لِتُبَاعُنْ لِتُبَاعِنْ امر غايب معروف با نون خفيفه

لِيَبِيعَنْ لِيَبِيعُنْ لِتَبِيعَنْ لِأَبِيعَنْ

لِنَبِيعَنْ امر غايب مجهول با نون خفيفه لِيُبَاعَنْ لِيُبَاعُنْ

لِتُبَاعَنْ لِأُبَاعَنْ لِنُبَاعَنْ نهى حاضر معروف

لَا تَبِعْ لَا تَبِيعَا لَا تَبِيعُوا لَا تَبِيعِي

لَا تَبِيعَا لَا تَبِعْنَ نهى حاضر مجهول لَا تُبَعْ

لَا تُبَاعَا لَا تُبَاعُوا لَا تُبَاعِي لَا تُبَاعَا

لَا تَبِيعَنْ نهى غايب مجهول با نون خفيفه لَا يُبَاعَنْ لَا يُبَاعُنْ

لَا تُبَاعَنْ لَا أُبَاعَنْ لَا نُبَاعَنْ اسم فاعل

بَائِعٌ بَائِعَانِ بَائِعُونَ بَائِعَةٌ

بَائِعَتَانِ بَائِعَاتٌ اسم مفعول مَبِيعٌ

مَبِيعَانِ مَبِيعُونَ مَبِيعَةٌ مَبِيعَتَانِ

مَبِيعَاتٌ قانون بِعْنَ فروختند آنهمه زنان كه در اصل
بَيَعْنَ بود نقل كرده از بَيَعْنَ به بَيِعْنَ آوردند يا را خفت كسرت
بود كسرت بر يا دشوار داشتند نقل كرده باقبل دادند
دو ساكن بهم آمدند يكى يا دوم عين يا را حذف كردند بِعْنَ
شد بِيعَ در اصل بُيِعَ بود كسرت بر يا دشوار داشتند

نقل

نقل كردند باقبل دادند دو ساكن بهم آمدند بِيعَ شد يَبِيعُ
در اصل يَبْيِعُ بود حكم او چون يقول است و حكم يباع
چون حكم يقال است مَبِيعٌ در اصل مَبْيُوعٌ بود ضمت
نقل كردند از مَبْيُوعٌ به مَبُيْوعٌ آورده اند واو ياكشت مَبِيعٌ
شد كسرت از يا نقل كرده باقبل دادند دو ساكن بهم
آمدند يكى را بيفكندند مَبِيعٌ شد صرف باب فَعِلَ يَفْعَلُ
بكسر العين فى الماضى وفتحها فى الغابر ماضى معروف

خَافَ خَافَا خَافُوا خَافَتْ

خَافَتَا خِفْنَ خِفْتَ خِفْتُمَا

خِفْتُمْ خِفْتِ خِفْتُمَا خِفْتُنَّ

خِفْتُ خِفْنَا اثبات فعل ماضى مجهول خِيفَ

خِيفَا خِيفُوا خِيفَتْ خِيفَتَا

خِفْنَ خِفْتَ خِفْتُمَا خِفْتُمْ

خِفْتِ خِفْتُمَا خِفْتُنَّ خِفْتُ

خِفْنَا اثبات فعل مضارع معروف يَخَافُ يَخَافَانِ

يَخَافُونَ تَخَافُ تَخَافَانِ يَخَفْنَ

تَخَافُ تَخَافَانِ تَخَافُونَ تَخَافِينَ

تَخَافَانِ تَخَفْنَ أَخَافُ نَخَافُ

مضارع مجهول يُخَافُ يُخَافَانِ يُخَافُونَ

تخاف

تُخَافُ تُخَافَانِ يُخَفْنَ تُخَافُ

تُخَافَانِ تُخَافُونَ تُخَافِينَ تُخَافَانِ

تُخَفْنَ أُخَافُ نُخَافُ

يَخَافُ يَخَافَانِ يَخَافُونَ تَخَافُ

تَخَافَانِ يَخَفْنَ تَخَافُ تَخَافَانِ

تَخَافُونَ تَخَافِينَ تَخَافَانِ تَخَفْنَ

أَخَافُ نَخَافُ امر حاضر معروف خَفْ خَافَا

خَافُوا خَافِي خَافَا خَفْنَ

امر حاضر مجهول لِتُخَفْ لِتُخَافَا لِتُخَافُوا

لِتُخَافِي لِتُخَافَا لِتُخَفْنَ امر غايب معروف

لِيَخَفْ لِيَخَافَا لِيَخَافُوا لِتَخَفْ

لِأَخَفْ لِنَخَفْ لِتَخَافَا لِيَخَفْنَ امر غايب مجهول لِيُخَفْ لِيُخَافَا

لِيُخَافُوا لِتُخَفْ لِتُخَافَا لِيُخَفْنَ

لِأُخَفْ لِنُخَفْ امر حاضر معروف بانون ثقيله خَافَنَّ خَافَانِّ

خَافُنَّ خَافِنَّ خَافَانِّ خَفْنَانِّ امر حاضر مجهول بانون ثقيله

لِتُخَافَنَّ لِتُخَافَانِّ لِتُخَافُنَّ

لتخافانّ (?)

لِتُخَافِنَّ لِتُخَفْنَانِّ امر غايب معروف بانون ثقيله لِيَخَافَنَّ

لِيَخَافَانِّ لِيَخَافُنَّ لِتَخَافَنَّ لِتَخَافَانِّ

لِيَخَفْنَانِّ لِأَخَافَنَّ لِنَخَافَنَّ امر غايب مجهول بانون ثقيله

لِيُخَافَنَّ لِيُخَافَانِّ لِيُخَافُنَّ لِتُخَافَنَّ

لِتُخَافَانِّ لِيُخَفْنَانِّ لِأُخَافَنَّ لِنُخَافَنَّ

امر حاضر معروف بانون خفيفه خَافَنْ خَافُنْ خَافِنْ

امر حاضر مجهول بانون خفيفه لِتُخَافَنْ لِتُخَافُنْ لِتُخَافِنْ

امر غايب معروف بانون خفيفه لِيَخَافَنْ لِيَخَافُنْ لِتَخَافَنْ

لا خافن ليخافن امر غايب مجهول بانون خفيفه

ليخافن ليخافن ليخافن لا خافن

لتخافن نهى حاضر معروف لا تخف لا تخافا

لا تخافوا لا تخافي لا تخافا لا تخفن

نهى حاضر مجهول لا تخف لا تخافا لا تخافوا

لا تخافي لا تخافا لا تخفن نهى غايب معروف

لا يخف لا يخافا لا يخافوا لا تخف

لا تخافا لا يخفن لا اخف لا نخف

نهى غايب

نهى غايب مجهول لا يخف لا يخافا لا يخافوا

لا تخف لا تخافا لا يخفن لا اخف

لا نخف نهى حاضر معروف بانون ثقيله لا تخافن لا تخافان

لا تخافن لا تخافن لا تخافان لا تخفنان

نهى حاضر مجهول بانون ثقيله لا تخافن لا تخافان

لا تخافن لا تخافن لا تخافان لا تخفنان

نهى غايب معروف بانون ثقيله لا يخافن لا يخافان

لا يخافن لا تخافن لا تخافان لا يخفنان

لا اخافن لا نخافن نهى غايب مجهول بانون ثقيله

لا يخافن لا يخافان لا يخافن لا تخافن

لا تخافان لا يخفنان لا اخافن لا نخافن

نهى حاضر معروف بانون خفيفه لا تخافن لا تخافن

لا تخافن نهى حاضر مجهول بانون خفيفه لا تخافن لا تخافن

لا تخافن نهى غايب معروف بانون خفيفه لا يخافن لا يخافن

لا تخافن لا اخافن لا نخافن نهى غايب مجهول بانون خفيفه

لا يخافن لا يخافن لا تخافن لا اخافن

لا نخافن

لا نخافن اسم فاعل خائف خائفان

خائفون خائفة خائفتان خائفات

اسم مفعول مخوف مخوفان مخوفون

مخوفة مخوفتان مخوفات اسم مفعول

وی چون واوی باشد بر مقول قیاس کنند چنانچه
گذشت و چون یائی باشد بر مبیع قیاس کنند چون
مَنِیل مَنِیلان مَنِیلون الی آخره و صرف ابواب دیگر
همبرین قیاس کنند باب افعال اغاث

یغیث اغاثة فهو مغیث واغیث

یُغاث اغاثة فهو مُغاث الامر منه اغث

والنهی عنه لا تُعِنْ باب استفعال اِسْتِعَان

يَسْتَعِينُ اِسْتِعَانَةً فهو مُسْتَعِينٌ واُسْتُعِينَ

يُسْتَعَانُ اِسْتِعَانَةً فهو مُسْتَعَانٌ الامر منه اِسْتَعِنْ

والنهی عنه لا تَسْتَعِنْ باب افتعال الاختيار برگزيدن

اِخْتَارَ يَخْتَارُ اِخْتِيَارًا فهو مُخْتَارٌ

واُخْتِيرَ يُخْتَارُ اِخْتِيَارًا فهو مُخْتَارٌ

الامر منه اِخْتَرْ والنهی عنه لا تَخْتَرْ باب انفعال

الانقياد گردن نهادن اِنْقَادَ يَنْقَادُ

انقيادا

اِنْقِيَادًا فهو مُنْقَادٌ الامر منه اِنْقَدْ والنهی لا تَنْقَدْ

اعلال اين ابواب ازان قوانين كه ياد كرديم بيرون آيد چون تامل كرده شود اما اغاثة در اصل اغواثة بود حركت واو نقل كرده بغين دادند واو الف گشت وبعد از جهت اجتماع ساكنين وتا در آخر عوض آوردند اغاثة شد چون ابواب منشعبه فرع ثلاثی مجردست دران تعليل وتغيير شده ست پس منشعبه را نيز در حق تعليل وتغيير بر مجرد قياس كنند تا حكم اصل وفرع يكی باشد

حرف ناقص واوی از باب نَصَرَ يَنْصُرُ چون الدَّعْوُ والدعوة خواندن

اثبات فعل ماضی معروف

دَعَا دَعَوَا دَعَوْا دَعَتْ دَعَتَا دَعَوْنَ دَعَوْتَ دَعَوْتُمَا دَعَوْتُمْ دَعَوْتِ

دَعَوْتُمَا دَعَوْتُنَّ دَعَوْتُ دَعَوْنَا

فعل ماضی مجهول دُعِيَ دُعِيَا دُعُوا

دُعِيَتْ دُعِيَتَا دُعِينَ دُعِيتَ

دُعِيتُمَا دُعِيتُمْ دُعِيتِ دُعِيتُمَا

دُعِيتُنَّ دُعِيتُ دُعِينَا فعل مضارع معروف

يَدْعُو يَدْعُوَانِ يَدْعُونَ تَدْعُو

تَدْعُوَانِ يَدْعُونَ تَدْعُو تَدْعُوَانِ

تَدْعُونَ تَدْعِينَ تَدْعُوَانِ تَدْعُونَ

أَدْعُو نَدْعُو فعل مضارع مجهول يُدْعَى يُدْعَيَانِ

يُدْعَوْنَ تُدْعَى تُدْعَيَانِ يُدْعَيْنَ

تُدْعَى تُدْعَيَانِ تُدْعَوْنَ تُدْعَيْنَ

تُدْعَيَانِ تُدْعَيْنَ أُدْعَى نُدْعَى

نفی تاكيد بلن در فعل مستقبل معروف لَنْ يَدْعُوَ لَنْ يَدْعُوَا

لَنْ يَدْعُوا لَنْ تَدْعُوَ لَنْ تَدْعُوَا لَنْ يَدْعُونَ

لَنْ تَدْعُوَ لَنْ تَدْعُوَا لَنْ تَدْعُوا لَنْ تَدْعِي

لَنْ تَدْعُوَا لَنْ تَدْعُونَ لَنْ أَدْعُوَ لَنْ نَدْعُوَ

نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجهول لَنْ یُدْعىٰ لَنْ یُدْعَیَا

لَنْ یُدْعَوْا لَنْ تُدْعىٰ لَنْ تُدْعَیَا لَنْ یُدْعَیْنَ

لَنْ تُدْعىٰ لَنْ تُدْعَیَا لَنْ تُدْعَوْا لَنْ تُدْعَیْ

لَنْ تُدْعىٰ لَنْ تُدْعَیَا لَنْ تُدْعَیْنَ لَنْ اُدْعىٰ

لَنْ نُدْعىٰ جحد فعل مستقبل معروف لَمْ یَدْعُ لَمْ یَدْعُوَا

لَمْ یَدْعُوْا لَمْ تَدْعُ لَمْ تَدْعُوَا لَمْ یَدْعُوْنَ

لَمْ تَدْعُ لَمْ تَدْعُوَا لَمْ تَدْعُوْا لَمْ تَدْعِیْ

لَمْ تَدْعُوَا لَمْ تَدْعُوْنَ لَمْ اَدْعُ لَمْ نَدْعُ

نفی جحد بلم در فعل مستقبل مجهول لَمْ یُدْعَ لَمْ یُدْعَیَا

لَمْ یُدْعَوْا لَمْ تُدْعَ لَمْ تُدْعَیَا لَمْ یُدْعَیْنَ

لَمْ تُدْعَ لَمْ تُدْعَیَا لَمْ تُدْعَوْا لَمْ تُدْعَیْ

لَمْ تُدْعَیَا لَمْ تُدْعَیْنَ لَمْ اُدْعَ لَمْ نُدْعَ

لام تاکید بانون ثقیله فعل مستقبل معروف لَیَدْعُوَنَّ لَیَدْعُوَانِّ

لَیَدْعُنَّ لَتَدْعُوَنَّ لَتَدْعُوَانِّ لَیَدْعُوْنَانِّ

لَتَدْعُوَنَّ لَتَدْعُوَانِّ لَتَدْعُنَّ لَتَدْعِنَّ

لَتَدْعُوَانِّ لَتَدْعُوْنَانِّ لَاَدْعُوَنَّ لَنَدْعُوَنَّ

لام تاکید بانون ثقیله فعل مستقبل مجهول لَیُدْعَیَنَّ لَیُدْعَیَانِّ

لَیُدْعَوُنَّ لَتُدْعَیَنَّ لَتُدْعَیَانِّ لَیُدْعَیْنَانِّ

لَتُدْعَیَنَّ لَتُدْعَیَانِّ لَتُدْعَوُنَّ لَتُدْعَیِنَّ

لَتُدْعَیَانِّ لَتُدْعَیْنَانِّ لَاُدْعَیَنَّ لَنُدْعَیَنَّ

لام تاکید بانون خفیفه در فعل مستقبل معروف لَیَدْعُوَنْ لَیَدْعُنْ لَتَدْعُوَنْ

لَتَدْعُوَنْ لَتَدْعُنْ لَتَدْعِنْ لَاَدْعُوَنْ

لَنَدْعُوَنْ لام تاکید بانون خفیفه در فعل مستقبل مجهول لَیُدْعَیَنْ

لَیُدْعَوُنْ لَتُدْعَیَنْ لَتُدْعَوُنْ لَتُدْعَیِنْ

لَتُدْعَیِنْ لَاُدْعَیَنْ لَنُدْعَیَنْ امر حاضر معروف

اُدْعُ اُدْعُوَا اُدْعُوْا اُدْعِیْ

اُدْعُوَا اُدْعُوْنَ نهی غایب معروف لَا یَدْعُ

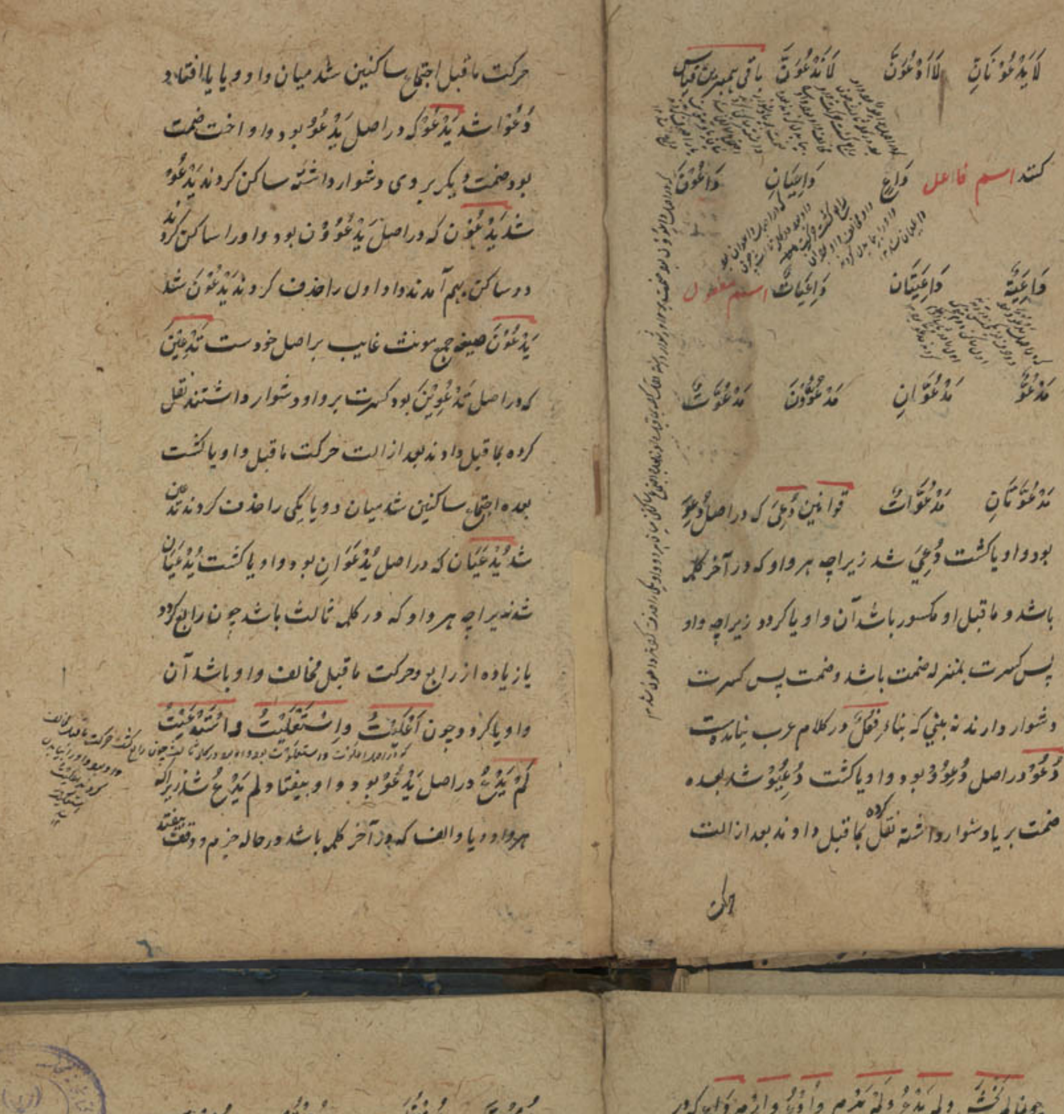
لَا یَدْعُوَا لَا یَدْعُوْا لَا تَدْعُ لَا تَدْعُوَا

لَا یَدْعُوْنَ لَا تَدْعُ لَا اَدْعُ لَا نَدْعُ امر حاضر معروف بانون ثقیله

اُدْعُوَنَّ اُدْعُوَانِّ اُدْعُنَّ اُدْعِنَّ

اُدْعُوَانِّ اُدْعُوْنَانِّ نهی غایب مجهول بانون ثقیله لَا یُدْعَیَنَّ

لَا یُدْعَیَانِّ لَا یُدْعَوُنَّ لَا تُدْعَیَنَّ لَا تُدْعَیَانِّ

لا یدعونانِّ لا ادعونّ لاندعونّ باقی بهمین قیاس کنند اسم فاعل داعٍ داعیانِ داعون

داعیة داعیتانِ داعیات اسم مفعول

مدعوٌّ مدعوانِ مدعوّون مدعوّة

مدعوّتانِ مدعوّات قوانین دُعِیَ که در اصل دُعِوَ

بود واو یا گشت دُعِیَ شد زیرا چه هر واو که در آخر کلمه

باشد و ماقبل او مکسور باشد آن واو یا گردد زیرا چه واو

پس کسرت بمنزله ضمت باشد و ضمت پس کسرت

دشوار دارند نه بینی که بناء فُعِلٌ در کلام عرب نیامده است

دُعُوٌّ در اصل دُعُوْوٌ بود واو یا گشت دُعِیُوٌ شد بعده

ضمت بر یاء دشوار داشته نقل کرده بما قبل دادند بعد ازالت

حرکت ما قبل اجتماع ساکنین شد میان واو و یا یا افتاد

دُعُوا شد یدعو که در اصل یدعُوُ بود واو اخت ضمت

بود ضمت دیگر بر وی دشوار داشته ساکن کردند یدعو

شد یدعون که در اصل یدعُوُونَ بود واو را ساکن کردند

دو ساکن بهم آمدند واو اول را حذف کردند یدعون شد

یدعونَ صیغه جمع مونث غایب بر اصل خود است تدعین

که در اصل تدعوین بود کسرت بر واو دشوار داشتند نقل

کرده بما قبل دادند بعد ازالت حرکت ماقبل واو یا گشت

بعده اجتماع ساکنین شد میان دو یا یکی را حذف کردند تدعین

شد یُدعیان که در اصل یُدعوانِ بود واو یا گشت یُدعیان

شد زیرا چه هر واو که در کلمه ثالث باشد چون رابع گردد

یا زیاده از رابع و حرکت ماقبل مخالف واو باشد آن

واو یا گردد چون اَغْزَیْتُ و اِسْتَغْزَیْتُ و اشتدعیت

لم یدعُ در اصل یدعو بود واو بیفتاد لم یدعُ شد زیرا که

هر واو و یا و الف که در آخر کلمه باشد در حالت جزم و وقف بیفتد

چون لم یخش و لم یرمِ و لم یدعُ و لم یرمِ و اُدْعُ و اِرْمِ و داعٍ که در

اصل داعِوٌ بوده است واو را ساکن کردند واو یا شد بیفتاد

داعٍ شد زیرا چه هر واو که در اسم فاعل در آخر باشد یا

گردد چون قاضٍ و داعٍ و مشغلٍ و مستغلٍ صرف ناقص از باب

فَعَلَ یَفْعِلُ الرمی تیر انداختن اثبات فعل ماضی معروف رمی

رمیا رموا رمت رمتا

رمین رمیت رمیتما رمیتم

رمیتِ رمیتما رمیتن رمیتُ

رمینا اثبات فعل ماضی مجهول رُمِیَ رُمِیا

رُموا رُمیت رُمیتا رُمین

رُمیتَ رُمیتما رُمیتم رُمیتِ

رُمیتما رُمیتن رُمیتُ رُمینا

اثبات فعل مضارع معروف یرمی یرمیان

یرمون ترمی ترمیان یرمین

ترمی ترمیان ترمون ترمین

ترمیان ترمیانِ ارمی نرمی

اثبات فعل مضارع مجهول یُرمی یُرمیان

یُرمون تُرمی تُرمیان یُرمین

ترمی ترمیان ترمون ترمین

ترمیان ترمین ارمی نرمی

نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف لن یرمی لن یرمیا

لن یرموا لن ترمی لن ترمیا لن یرمین

لن ترمی لن ترمیا لن ترموا لن ترمی

لن ترمیا لن ترمین لن ارمی لن نرمی

نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجهول لن یرمی لن یرمیا

لن یرموا لن ترمی لن ترمیا لن یرمین

لن ترمی

لن ترمی لن ترمیا لن ترموا لن ترمی

لن ترمیا لن ترمین لن ارمی لن نرمی

نفی جحد بلم در فعل مستقبل معروف لم یرم لم یرمیا

لم یرموا لم ترم لم ترمیا لم یرمین

لم ترم لم ترمیا لم ترموا لم ترمی

لم ترمیا لم ترمین لم ارم لم نرم

نفی جحد بلم در فعل مستقبل مجهول لم یرم لم یرمیا

لم یرموا لم ترم لم ترمیا لم یرمین

لم ترم لم ترمیا لم ترموا لم ترمی

لم ترمیا لم ترمین لم ارم لم نرم

امر حاضر معروف ارم ارمیا ارموا

ارمی ارمیا ارمین امر حاضر مجهول

لترم لترمیا لترموا لترمی

لترمیا لترمین امر غایب معروف لیرم

لیرمیا لیرموا لترم لترمیا

لیرمین لارم لنرم امر غایب مجهول

لیرم

لیرم لیرمیا لیرموا لترم

لترمیا لیرمین لارم لنرم

امر حاضر معروف با نون ثقیله ارمینّ ارمیانّ

ارمُنّ ارمنّ ارمیانّ ارمینانّ

امر غایب معروف با نون ثقیله لیرمینّ لیرمیانّ

لیرمُنّ لترمینّ لترمیانّ لیرمینانّ

لارمینّ لنرمینّ امر حاضر معروف با نون خفیفه

ارمین ارمُن ارمن امر غایب معروف با نون خفیفه

لَیَغْزُونَّ لَیَغْزُنَّ لَتَغْزُونَّ لَتَغْزِنَّ لَاَغْزُوَنَّ

لَتَغْزُنَّ نهی حاضر معروف لَاتَغْزُ لَاتَغْزُوَا

لَاتَغْزُوا لَاتَغْزِی لَاتَغْزُوَا لَاتَغْزُونَ

نهی حاضر مجهول لَاتُغْزَ لَاتُغْزَیَا لَاتُغْزَوْا

لَاتُغْزَیْ لَاتُغْزَیَا لَاتُغْزَیْنَ نهی غایب معروف

لَایَغْزُ لَایَغْزُوَا لَایَغْزُوا لَاتَغْزُ

لَاتَغْزُوَا لَایَغْزُونَ لَااَغْزُ لَانَغْزُ

نهی غایب مجهول لَایُغْزَ لَایُغْزَیَا لَایُغْزَوْا

لَاتُغْزَ لَاتُغْزَیَا لَایُغْزَیْنَ لَااُغْزَ

لَانُغْزَ اسم فاعل رَامٍ رَامِیَانِ رَامُونَ

رَامِیَةٌ رَامِیَتَانِ رَامِیَاتٌ اسم مفعول

مَرْمِیٌّ مَرْمِیَّانِ مَرْمِیُّونَ مَرْمِیَّةٌ

مَرْمِیَّتَانِ مَرْمِیَّاتٌ قوانین این باب چون

قوانین ابوابی ست که مقدم شده ست اما مَرْمِیٌّ

که در اصل مَرْمُوْیٌ بود واو را یا کردند یا در یا ادغام کردند

وضمت ماقبل را بکسرت رابدل کردند مَرْمِیٌّ شد زیرا که

هرجا که واو و یا بهم آیند واول آنها ساکن باشد وبدل

از چیزی نباشد ومجهول برتکسیر نباشد واز التباس

بمقوالمین باشد آن واو را یا کنند ویا در یا ادغام کنند

واگر ماقبل مضموم باشد مکسور کنند چون مَرْمِیٌّ و عُصِیٌّ

و کُلِّیٌّ و اَیَامَی که در اصل مَرْمُوْیٌ و عُصُوْیٌ و کُلُوْیٌ و

اَوْیَامٌ بوده ست ودر دِیوَانٌ واو یا نگشت زیرا که

یا بدل ست از واو نه بینی که جمع وی دَوَاوِیْنُ می آید

ودر سُوَیْرٌ واو یا نگشت از انچه مجهولست برای تکسیر

ودر اُوَیْمٌ واو بسلامت ماند زیرا که از اشتباه

مقوالمین نیست ودر ضَیْوَنٌ واو بسلامت ماند بر

سبیل شاذ ست ودر صرف ناقص ابواب دیگر را

بر این اصول قیاس کنند چون اَعْلَی

یُعْلِی اِعْلَاءً فهو مُعْلٍ ویُسَمِّی

تَسْمِیَةً فهو مُسَمٍّ یُسَمِّی

وتَلَقَّی یَتَلَقَّی تَلَقِّیًا فهو مُتَلَقٍّ

ویَتَلَقَّی تَلَقِّی فهو مُتَلَقٍّ الامر منه تَلَقَّ

والنهی عنه لاتتلقّ واجتبی یَجْتَبِی

اجتباءً فهو مُجْتَبٍ الامر منه اِجْتَبِ والنهی عنه

لاتَجْتَبِ

اما تسمیة در اصل تَسْمِیْیٌ بود یکی یا را

یا را بیفکندند وتا در آخر عوض دادند تسمیة شد قانون

هرجا که دو حرف از یک جنس بهم آیند وی را تخفیف کنند

بسه طریق ادغام چون عَزَّ و فَرَّ وحذف چون ظَلْتُ و

مَسْتُ وتسمیة وابدال یکی بحرف علت چون وتَقَضَّا

مَسْ وشبهها که در اصل وتَقَضَّضَ بوده ست تَلَقٍّ در اصل

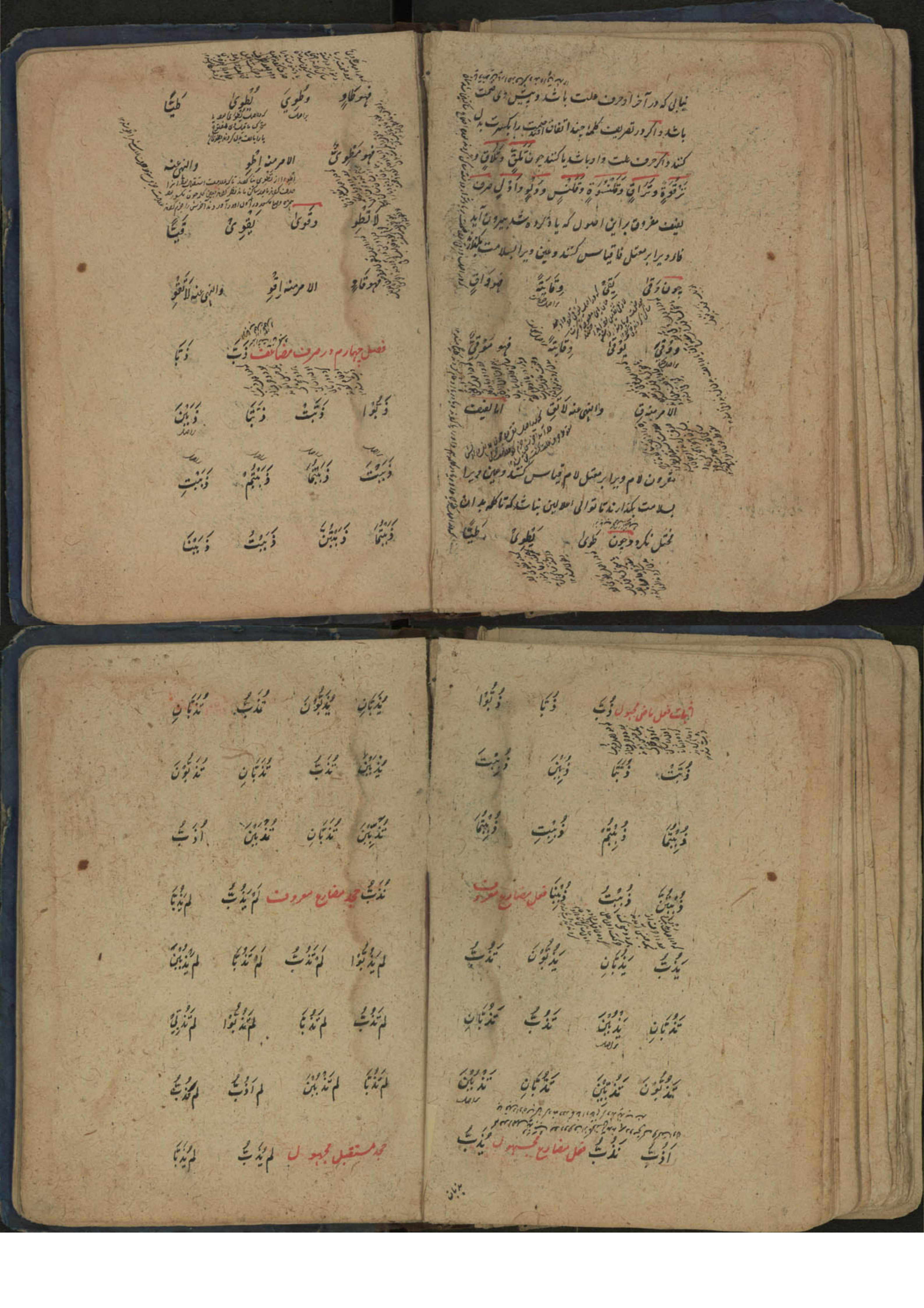
تَلَقُّیٌ بود وضمت قاف را بکسرت بدل کردند وواو را

بیا بدل کردند دو ساکن بهم آمدند یکی یا دوم تنوین یا را

حذف کردند تَلَقٍّ شد زیرا که در سخن عرب هیچ اسم متمکن

قانون

دیا را ساکن کردند

نیابی که در آخر او حرف علت باشد و پیش وی صحت
باشد و اگر در تصریف کلمه چند اتفاق افتد صحت را بکسرت بدل
کنند و اگر حرف علت واو باشد یا کنند چون تلقّی و تلاقی و
ترقوه و تراقی و قلنسوه و قلانس و دلو و ادل حرف
لفیف مقرون بر این اصول که یاد کرده شد بیرون آید
فاء وی را بر معتل فا قیاس کنند و عین وی را بسلامت بگذارند
چون وقی   یقی   وقایة   فهو واق
ووقی   یوقی   وقایة   فهو موقی
الامر منه ق   والنهی عنه لا تق   اما لفیف
مقرون لام وی را بر معتل لام قیاس کنند و عین وی را
بسلامت بگذارند تا توالی اعلالین نباشد که تا کلمه بدان
مختل نگردد چون طوی   یطوی   طیا

فهو طاو   وطوی   یطوی   طیا
فهو مطوی   الامر منه اطو   والنهی عنه
لا تطو   وقوی   یقوی   قیا
فهو قاو   الامر منه اقو   والنهی عنه لا تقو
فصل چهارم در صرف مضاعف   ذب   ذبا
ذبوا   ذبت   ذبتا   ذببن
ذببت   ذببتما   ذببتم   ذببت
ذببتما   ذببتن   ذببت   ذببنا

اثبات فعل ماضی مجهول ذب   ذبا   ذبوا
ذبت   ذبتا   ذببن   ذببت
ذببتما   ذببتم   ذببت   ذببتما
ذببتن   ذببت   ذببنا   فعل مضارع معروف
یذب   یذبان   یذبون   تذب
تذبان   یذببن   تذب   تذبان
تذبون   تذبین   تذبان   تذببن
اذب   نذب   فعل مضارع مجهول   یذب

یذبان   یذبون   تذب   تذبان
یذببن   تذب   تذبان   تذبون
تذبین   تذبان   تذببن   اذب
نذب   جحد مضارع معروف   لم یذب   لم یذبا
لم یذبوا   لم تذب   لم تذبا   لم یذببن
لم تذب   لم تذبا   لم تذبوا   لم تذبی
لم تذبا   لم تذببن   لم اذب   لم نذب
جحد مستقبل مجهول   لم یذب   لم یذبا

لم یذبّوا لم تذبّ لم تذبّا لم یذببن

لم تذبّ لم تذبّا لم تذبّوا لم تذبّی

لم تذبّا لم تذببن لم اذبّ لم نذبّ

امر حاضر معروف ذبّ ذبّا ذبّوا

ذبّی ذبّا اذببن امر غایب معروف

لیذبّ لیذبّا لیذبّوا لتذبّ

لتذبّا لیذببن لاذبّ لنذبّ

نهی حاضر معروف لا تذبّ لا تذبّا لا تذبّوا

لا تذبّی

لا تذبّی لا تذبّا لا تذببن نهی غایب مجهول

لا یذبّ لا یذبّا لا یذبّوا لا تذبّ

لا تذبّا لا یذببن لا اذبّ لا نذبّ

امر حاضر معروف بانون ثقیله ذبّنّ ذبّانّ ذبّنّ

ذبّنّ ذبّانّ اذببنانّ امر غایب معروف بانون ثقیله

لیذبّنّ لیذبّانّ لیذبّنّ لتذبّنّ

لتذبّانّ لیذببنانّ لاذبّنّ لنذبّنّ

نهی حاضر معروف بانون ثقیله لا تذبّنّ لا تذبّانّ

لا تذبّنّ لا تذبّنّ لا تذبّانّ لا تذببنانّ نهی غایب معروف بانون ثقیله

لا یذبّنّ لا یذبّانّ لا یذبّنّ لا تذبّنّ

لا تذبّانّ لا یذببنانّ لا اذبّنّ لا نذبّنّ

اسم فاعل ذابّ ذابّان ذابّون

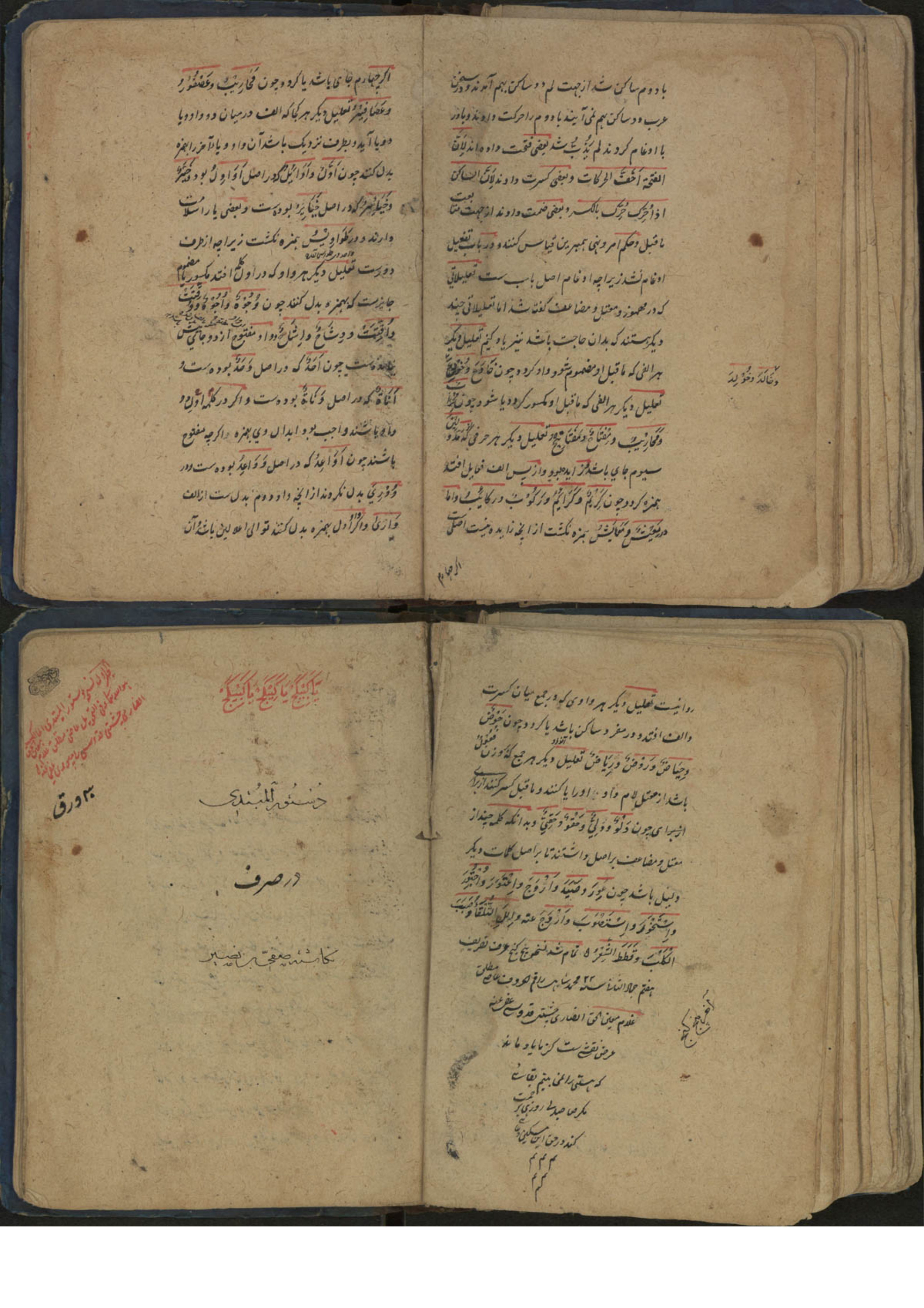
ذابّة ذابّتان ذابّات اسم مفعول

مذبوب مذبوبان مذبوبون مذبوبة

مذبوبتان مذبوبات قانون ذبّ که در اصل
ذبب بوده ست با اول را ساکن کردند و در دوم ادغام
کردند ذبّ شد زیرا چه هر کجا که دو حرف از یک مخرج

باشند

باشند و یا از دو مخرج متقارب باشند و هر دو متحرک
باشند بحرکت لازمی و یا اول ساکن و از اشتباه
ایمن باشد و کلمه ملحق برباعی نباشد حرف اول را
ساکن کنند و در دوم ادغام کنند چون ذبّ و عضّ
و عبدتّ و لبثتّ و در ذببن ادغام نشد زیرا چه
از اشتباه بناء ایمن نیست و در اذبب الکلب
ادغام نشد زیرا چه حرکت با دوم عارضی ست لازمی
نیست و در جلبب ادغام نشد زیرا چه حرف دوم
متحرک نیست یذبّ و در اصل یذبب بوده ست
حرکت با اول را نقل کردند بذال دادند پس ادغام
کردند یذبّ شد زیرا چه هر کجا که ادغام خواهند کنند
بنگرند اگر ما قبل آن ساکن باشد حرکت آن حرف
بما قبل دهند پس آنرا ادغام کنند چون یذبّ و یفرّ
و اصلّ یحلّ و استقرّ و یستقرّ و لم یذبّ در اصل
یذبب بوده ست با اول را ساکن کردند از جهت ادغام

باد وم ساکن شد از جهت لم دو ساکن بهم آمدند و در لسان
عرب دو ساکن بهم نمی آیند باد وم را حرکت دادند و باو
با ادغام کردند لم یَذُبَّ شد بعضی فتحت داده اند لأنّ
الفتحة أخفّ الحركات وبعضی کسرت دادند لأنّ الساكن
إذا حُرِّك حُرِّك بالكسر وبعضی ضمت دادند از جهت متابعت
ماقبل وحكم امر ونهی همبرین قیاس کنند و در باب تفعیل
ادغام نشد زیرا چه ادغام اصل باب ست تعلیلاتی
که در مهموز و معتل و مضاعف گفته شد اما تعلیلاتی چند
دیگر هستند که بدان حاجت باشد نیز یاد کنیم تعلیل دیگر
هر الفی که ماقبل او مضموم شود واو کرد وچون ضَارَبَ و ضُورِبَ
تعلیل دیگر هر الفی که ماقبل او مکسور کردد یا شود وچون [illegible]
و مَحَارِیب و مِفْتَاح و مَفَاتِیح تعلیل دیگر هر حرفی که مدّ و
سیوم جای باشد همزه آید چو و از پس الف فعایل افتد
همزه کرد وچون کَرَائِم و گَرائِم و رَكُوب در رکائب واما
در معیشت و معایش همزه نگشت از انچه زاید نیست اصلی

اگر چهارم

اگر چهارم جای باشد یا کرد وچون محاریب و عصفور و
و عصافیر تعلیل دیگر هرجا که الف در میان دو واو و یا
دو یا آید و بطرف نزدیک باشد آن واو و یا آخر را بهمزه
بدل کنند چون أوائل و أوائل که در اصل أوَاوِل بود و خیائر
و خیایر که در اصل خیایر بوده ست و بعضی یا را سلامت
دارند و در طواویس همزه نگشت زیرا چه از طرف
دور ست تعلیل دیگر هر واو که در اول کلمه افتد مکسور یا مضموم
جایز ست که بهمزه بدل کنند چون وُجُوه و أُجوه و وُقِّتت
و أُقِّتت و وِشاح و إشاح واو مفتوح از دو جای بیش [illegible]
نشده ست چون أَحَد که در اصل وَحَد بوده ست و
أَناة که در اصل وَناة بوده ست واگر در کلمه اول دو
واو باشند واجب بود ابدال وی بهمزه واگرچه مفتوح
باشند چون أَوَاعِد که در اصل وَوَاعِد بوده ست و در
وُوُرِیَ بدل نکردند از انچه واو دوم بدل ست از الف
وَارَی واگر اول بهمزه بدل کنند توالی اعلالین باشد آن

روا نیست تعلیل دیگر هر واوی که در جمع میان کسرت
والف افتد و در مفرد ساکن باشد یا کرد وچون حِیَاض
و حِیَاض و رَوض و رِیَاض تعلیل دیگر هر جمع که بر وزن فُعُول
باشد از معتل لام واو اورا یا کنند و ماقبل کسر کنند از برای
[illegible] چون دَلْو و دُلِيّ و حَقْو و حُقِيّ و بدانکه کلمه چند از
معتل و مضاعف بر اصل داشتند تا بر اصل کلمات دیگر
دلیل باشد چون عَوِر و صَيِد و أَزْوَج واجتوروا [illegible]
واستحوذ واستصوب وازوج عنه [illegible] والتلقا [illegible]
الکتب و قطط الشعر ه تمام شد نسخه [illegible] تعریف
هفتم جمادی الثانی سنه ۲۳ محمد شاه [illegible] راقم الحروف عاصی مطلق
غلام معین الحق انصاری چشتی قدوس عفی عنه

غرض نقشی ست کز ما یاد ماند
که هستی را نمی بینم بقائی
مگر صاحبدلی روزی برحمت
کند در حق این مسکین دعائی
مم مم مم
کم کم

یا کبیکج یا کبیکج یا کبیکج

۳۰ ورق

دستور المبتدی

در صرف

نگاشته صفحه [illegible] نصیر

رب یسّر بسم الله الرحمن الرحیم وتمّم بالخیر

الحمد لله الذی یُغیّرُ الاحوال ویُخفّفُ الأثقال ویکشفُ العِلَلَ ویُصلِحُ الخَلَلَ والصلوة علی رسوله محمّدن الذی أسّسَ قواعدَ الدِّین وابنیةَ الاسلام وعلی آله واصحابه الذین بَذَلوا جُهدَهم فی استنباطِ قوانین الحلالِ والحرام پس از حمد وصلوة میگوید بنده ضعیف گناهکار رهین مسار امیدوار مغفرت پروردگار غفار متعلم حقیر صفی بن نصیر اَصلَحَ الله حاله وخَفّفَ اثقاله هرگاه که فرزندم عزیز الوجود شیخ ابو المکارم اسمعیل رَزَقَه الله علمًا نافعًا وفهمًا کاملًا تصریف پنج گنج بعون الله تعالی وحسن توفیقه تمام کرد خواستم کتابی دیگر فارسی در علم صرف تعلیم کنم هیچ کتابی دیگر فارسی در علم صرف تعلیم کنم برای تعلیم وی نیافتم پس چند قوانین اعلال وتخفیف همزه واو وغام برای تعلیم او درین

مختصر جمع کردم ونام وی دستور المبتدی نهادم وبرای ترغیب طالبان وارشاد راغبان سوالها وجوابها در بعضی قوانین یاد کردم وبیشتر قواعد متفرق در سلک ضبط درآوردم ودر ایضاح وی کوشش نمودم تا مبتدیان باو نفع گیرند واز وضوح بیان او بهره مند شوند واز حق سبحانه وتعالی خواستم تا فرزندم عزیز الوجود را وهر که این مختصر را بخواند فهم کامل وعلم نافع بخشد تا از تاریکی جهل بیرون آید ودر روشنائی علم افتد والله ولی التوفیق بدان رزاک الله تعالی علمًا نافعًا وفهمًا کاملًا که جمله اسماء متمکّنه وافعال متصرفه بر چهار گونه است صحیح ومهموز ومعتل ومضاعف اما صحیح آن باشد که حرفی از حروف اصلی وی حرف علت ونه همزه نباشد ودو حرف صحیح او از یک جنس نباشد چون ضَرَبَ وبَعثَرَ ورَجُلٌ وجَعفَرٌ وسَفَرجَلٌ ومهموز آن باشد که حرفی از حروف اصلی او همزه باشد واین بر سه گونه است مهموز فا چون اَمَرَ واَخَذَ واَمرٌ واَخذٌ ومهموز عین چون سَأَلَ ولَؤُمَ وسُئِمَ ومهموز لام چون قَرَأَ وهَنَأَ وکَلَأَ وخَطَأٌ ومعتل آن باشد که حرفی

از حروف اصلی حرف علت باشد وآن سه اند واو والف ویا که مجموع وی وای باشد وآن حروف را مَدّ ولین نیز گویند اما حرف علت از آن گویند که اکثر بر زبان علیلان روند واطلاق جاری در ایشان است ومَدّ از آن گویند که بمد حرکت متولد اند یعنی واو بمد ضمه متولد است والف بمد فتحه متولد است ویا بمد کسره متولد است هم ازین جهت واو اخت ضمه است والف اخت فتحه است ویا اخت کسره است ولین از آن گویند که ضعیف اند بمنزله نفس باشند ولهذا تحقق حرکت ثقیل برخود وحرکت قوی بر ماقبل خود تحمل نتوانند کرد واز حال بحال بسیار روند گاهی حذف می شوند وگاهی بدل می شوند وگاهی ساکن می شوند واین را حروف ثقیل دارند وثقیل ترین ایشان واو است پس یا پس الف والف خطی است منتصب که همیشه ساکن باشد بی ضغطه چون الف ما ولا ودر هیچ اسم متمکن وفعل متصرف واقع نشود مگر آنکه زایده باشد چون ضارب یضارب یا بدل از واو ویا باشد چون قال وباع وباب وناب ویا بدل

از همزه باشد چون آمن که در اصل أأمن بوده است ودر اسماء غیر متمکن ودر حروف معنوی همیشه اصلی باشد غیر مبدل از چیزی چون ذا وإذا وهؤلاء وما ولا وهر چه متحرک باشد بر صورت الف ویا ساکن باشد با درشتی همزه بود چون اَمَرَ ورأسٌ وهمزه الف گویند بطریق مجاز چون الف وصلی نحو اِضرِب والف قطعی نحو اَکرِم والف استفهام کما قال الله تعالی أَلَستُ بِرَبِّکُم وهمزه را یک صورت نیست در اول کلمه بصورت الف بنویسند چون اَبٌ واُمٌّ وابنٌ ودر وسط کلمه اگر همزه ساکن باشد بر وفق حرکت ماقبل وی بنویسند چون رَأسٌ وبُؤسٌ وذِئبٌ واگر متحرک باشد بر وفق حرکت نفس او بنویسند چون سَأَلَ یَسأَلُ وسَئِمَ یَسأَمُ ورَؤُفَ یَرؤُفُ واگر در آخر کلمه افتد اگر ماقبل او متحرک باشد بر وفق حرکت ماقبل او بنویسند چون قَرَأَ وقَرُؤَ وقَرِئَ واگر ماقبل او ساکن باشد او را در خط صورتی نیست چون جُزءٌ ودِفءٌ وخَبءٌ ورِدءٌ مگر آنکه در آخر کلمه او چیزی متصل شود آنگاه بر وفق حرکت نفس او

و یا بدل از حروف مکرر باشد چون قد خاب من دسّیها

نویسند چون هذا جزؤک و رأیت جزاک و نظرت الی جزئک بدانکه
هرجا که همزه را بصورت یا بنویسند چون قائل و بایع و مانند
آن منقطه کردن دران یا محض خطاست و نزدیک ابو علی فارسی
واتفاق اکثر اهل تصریف همبرینست و همچنین هر الف که بر صورت
یا بنویسند آنرا نیز نقطه کردن خطاست چون رمی و شری زیراکه الف
صورت یاست و معتل بر دو گونه ست معتل بیک حرف و معتل
بدو حرف و معتل بیک حرف بر سه گونه ست معتل فا چون
وعد و یسّر واین را مثال نیز گویند و معتل عین چون قال
و باع که در اصل قول و بیع بوده ست واین را اجوف
نیز گویند و معتل لام چون غزی و رمی واین را ناقص نیز گویند
و معتل بدو حرف نیز دو گونه ست معتل فا و لام چون وصی
و وشی و وقی و وشی واین را لفیف مفروق گویند و معتل
عین و لام چون طوی و حوی و طی و حی و معتل فا و عین چون
ویل و یوم و این نوع در فعل قلیل آمده ست واین هر دو نوع را
لفیف مقرون گویند و معتل بسه حرف نا درست جز لفظ

وداو و یاو و و و بیت و یبیت یافته نشده ست و مضاعف آن باشد	وداي
که از حروف اصلی وی دو حرف صحیح از یک جنس باشد در ثلاثی
بجای عین و لام چون فرّ و ذبّ و سبب و عدد و در رباعی بجای فا
و لام اول و عین و لام ثانی چون زلزل و زحزح و ذبذب و مضمض
پس مجموع اصول اجناس اسما و افعال ده نوعست یعنی صحیح
و مهموز فا و مهموز عین و مهموز لام و مثال و اجوف و ناقص و
لفیف مفروق و لفیف مقرون و مضاعف و ده نوع دیگر از اجناس
مرکب اند از ان جمله مضاعف و مهموز فا چون اتم و اتّم و مضاعف
و مثال چون وَدّ و وُدّ و ودّ و مهموز العین و مثال چون وأد و وأد و
مهموز الفا و اجوف چون أوس و آوس و مهموز الفا و ناقص
چون أتی و أتیا و مهموز العین و ناقص چون رأی و رأی و مهموز
لام و مثال چون وذأ و وذؤ و مهموز لام و اجوف چون نأو و
نؤو و مهموز فا و لفیف مقرون چو آوی و آویا و مهموز عین و لفیف
مفروق چون وأی و وأی چون شناختی اجناس اسما و افعال
پس بدانکه صرف صحیح بر اصل خود باشد یعنی بر حال خود ست تعلیل

وتغیر نمی پذیرد و صرف مهموز فا و مثال بر وفق صرف صحیح
ست مگر در چند محل که یاد خواهیم کرد ان شاء الله تعالی و صرف اجوف
از باب تفعیل و مفاعلة و تفعّل و تفاعل نیز حکم صرف صحیح دارد چون
جوّز یجوّز تجویزا فهو مجوّز و میّز یمیّز تمییزا فهو ممیّز و عاون یعاون
معاونة فهو معاون و عاین یعاین معاینة فهو معاین و تجوّز یتجوّز
تجوّزا فهو متجوّز و تغیّر یتغیّر تغیّرا فهو متغیّر و تناول یتناول تناولا
فهو متناول و تغایب یتغایب تغایبا فهو متغایب و جز این چهار
باب که مذکور اند از اجوف و همه ابواب ناقص جای اعلال
و تغیر ست و هرچه ازان بر وزن صحیح ست بر اصل باشد چنانچه
در معون و ریّض که بر وزن فعلن آمده ست و آنچه بر وزن صحیح نیست
برای او اصلی بر وزن صحیح پیدا آرند و اعلال و تغیر آنرا مبنی
بر قوانین تصریف دانند چون یعد بر وزن یفعل نیست که در
اصل یوعد بر وزن یفعل گویند و قال بر وزن فعل نیست که
در اصل قول بود بر وزن فعل آرند و همچنین سایر صور اعلال
و ادغام و تخفیف همزه چون ذیب که در اصل ذئب بوده ست

و یانر که در اصل یانر بوده ست بدانکه اعلال تخفیف کردن
حرف علت بود یا بابدال و یا باسکان و یا بحذف و یا بادغام
و ابدال داشتن حرفی بود بجای حرفی دیگر چون قال و باع
که در اصل قول و بیع بوده ست و اسکان افکندن حرکتی بود
چون یدعو که در اصل یدعو بوده ست ضمت بر واو دشوار داشته
ساکن کردند یدعو شد و حذف افکندن حرفی بود چون یعد که
در اصل یوعد و یجب که در اصل یوجب بوده ست و ادغام در لغت در
آوردن لگام در دهن اسپ بود و در اصطلاح صرفیان در
آوردن حرفی بود در حرف دیگر که مانند او ست چنانکه از
دو حرف یک حرف مشدد کرده چون مدّ که در اصل مدد بوده ست
حرف اول را ساکن و دوم ادغام کردند حرف اول را مدغم خوانند
و حرف دوم مدغم فیه و ابدال بر سه گونه ست ابدال از حرف
اصلی چون قال و باع بوده ست که در اصل قول و بیع بوده ست
و بدل از حرف زایده چون ضوارب و بویع که واو ایشان
بدل ست از الف ضارب و بایع و آن الف زایده ست و بدل

از بدل چون یدعی و یرضی و یعلی که الف ایشان بدل ست از یا
و یا از واو و اسکان بر دو نوعست اسکان بغیر نقل چون یدعو
و یرمی و اسکان بنقل و این نیز بر دو گونه ست نقل بسوی ساکن
چون یقول و یبیع و نقل بسوی متحرک بعد ازالت حرکت آن متحرک
که ما قبل آن ساکن ست چون قیل و بیع که در اصل قول و بیع
بوده ست و حذف بر دو گونه ست حذف یک حرف اصلی و این
مشترکست میان اسم و فعل چون اب و اخ که در اصل ابو
و اخو بوده ست و یعد و یضع که در اصل یوعد و یوضع بوده
و حذف دو حرف اصلی و این مختص بفعل ست چون ق و ع
که در اصل اوق و اوعی بود و ادغام بر دو گونه ست ادغام
دو حرف متجانسین چون مد و فر و ادغام دو حرف متقارب
در مخرج چون عبدت و لبثت و هر یکی ازین بر سه گونه ست
واجب چون مد و جایز چون لم یمد و ممتنع چون مدد و ن اما نظیر
متقارب در مخرج واجب چون عبدت و جایز لبثت و ممتنع
عبدن و هر یکی ازین در فصل قوانین ادغام یاد کرده آید و تخفیف

همزه

همزه بر سه گونه ست گاهی بابدال باشد چون آمن و یومن و ایمانا
و گاهی بحذف چون اکرم که در اصل ااکرم بوده ست و گاهی بتسهیل
یعنی بین بین ساختن چون سال بین بین آن باشد که همزه را میان مخرج
او و مخرج حرفی که حرکت همزه مناسب آن حرفست تلفظ کنند و اگر همزه
مفتوح باشد میان مخرج او و مخرج الف گویند چون سال و اگر مضموم باشد
میان مخرج او و مخرج واو گویند چون سول و اگر همزه مکسور باشد
میان مخرج او و مخرج یا گویند چون سائل و هر یکی در فصل قوانین تخفیف
همزه یاد کرده آید و تخفیف همزه باسکان نیامده ست و همچنین تخفیف
او در ابتدای کلمه نیز نیامده ست اما ناس که در اصل اناس
بوده ست بضم همزه شاذ ست یعنی خلاف قیاس ست چون شناختی
انواع اعلال و ادغام و تخفیف همزه پس بدانکه هر یکی ازین
مبنی بر قوانین تصریفی بود و آن قوانین که در کلام عرب حاجت بدان
بیشتر و مبتدی آن را فهم و ضبط تواند کرد درین مختصر یاد کنم بتوفیق
الله تعالی **فصل اول** در بیان قوانین تخفیف همزه بدانکه هر همزه که
منفرد ساکن باشد و ما قبل او مفتوح روا بود که او را بدل کنند

بالف چون راس و یاخذ که در اصل رأس و یأخذ بوده ست
دیگر هر همزه که منفرد ساکن باشد و ما قبل او مضموم روا بود که
او را بدل کنند بواو چون بوس و یوخذ که در اصل بؤس و یؤخذ
بوده ست و همچنین هر همزه که منفرد مفتوح باشد و ما قبل او مضموم
روا باشد که او را بدل کنند بواو چون جون و یواخذ که در اصل
جؤن و یؤاخذ بوده ست همچنین هر همزه منفرد که متحرک باشد و ما قبل
او واو مده زایده بود روا باشد که او را نیز بواو بدل کنند و واو
در واو ادغام کنند چون مقروّة که در اصل مقروءة بود همزه را
بواو بدل کردند و واو در واو ادغام کردند مقروّة شد دیگر
هر همزه منفرد که ساکن باشد و ما قبل او مکسور روا باشد که
او را بیا بدل کنند چون بیر و ریت که در اصل بئر و رئت
بوده ست و حکم جیت همچنین ست دیگر هر همزه منفرد که مفتوح باشد
و ما قبل او مکسور روا باشد که او را بدل کنند بیا چون میر که
که در اصل مئر بوده ست و همچنین هر همزه که متحرک باشد و ما قبل
او یای مده زایده بود روا باشد که او را بیا بدل کنند و یا در یا

ادغام

ادغام کنند چون خطیّة که در اصل خطیئة بود همزه را بیا بدل کردند
و یا در یا ادغام کردند خطیّة شد و لزوم این اعلال بر قول مشهور
جایز ست و نبیّ و بریّ که در اصل نبیء و بریء بود شاذ ست
یعنی در هر دو لفظ ابدال همزه واجب ست بر خلاف قیاس و در
غیر ایشان جایز ست **دیگر** هر جا که دو همزه در یک کلمه بهم آیند
و همزه دوم ساکن باشد واجب ست که همزه دوم را بدل کنند
بحرف علت که مناسب حرکت همزه اول باشد چون آمن
و اومن و ایمانا که در اصل أأمن و أؤمن و إئمانا بوده ست
حکم ادم همچون حکم آمن ست **سوال** در اوخذ واحد متکلم که در
اصل أؤخذ بود قانون مذکور آمن موجود ست چرا همزه دوم را
بالف بدل نکردند و در ائم که در اصل أأمم بود قانون اومن
موجود ست چرا همزه دوم را بواو بدل نکردند **جواب** در اوخذ
قانون مذکور ابدال را تقاضا میکند و موافقت ماضی اعلال او را پس
اعلال و ابدال همزه معارض شدند هر جا که اعلال و ابدال همزه
معارض شوند اعلال را ترجیح دهند بر ابدال زیرا که تخفیف در اعلال

بیشترست از ابدال و در اُوُّم ادغام و ابدال همزه معارض شده
و هر جا که ادغام و ابدال همزه معارض می شوند ادغام را ترجیح دهند
بر ابدال از انکه تخفیف در ادغام بیشترست از ابدال سوال
در اَوُّوَیش اجتماع همزتین بذاته ابدال را اقتضا میکند و اعلال
از جهت موافقت ماضی ست نه از جهت ثقل ضمت بر واو زیرا که
ضمت بر واو و کسرت بر یا بعد سکون ثقیل نیست چون دَلْوٌ و ظَبْیٌ
پس دلیل ابدال قوی باشد و دلیل اعلال ضعیف پس بایستی
که اینجا ابدال را ترجیح دهند بر اعلال جواب اگرچه اجتماع همزتین
بذاته ابدال را اقتضا میکند لیکن مقصود اصلی از اعلال و ابدال
طلب تخفیف ست و تخفیف در اعلال بیشترست از ابدال پس اعلال را
ترجیح دهند بر ابدال و در کُلْ و خُذْ و مُرْ که در اصل اُؤْکُلْ و اُؤْخُذْ
و اُؤْمُرْ بوده ست همزه دوم را حذف کردند از جهت تخفیف بر خلاف
قیاس لکثرت الاستعمال و حذف همزه وصل از جهت استغنا
و حذف همزه دوم در کُلْ و خُذْ واجب ست و در مُرْ جایزست
از جهت آنکه استعمال کُلْ و خُذْ بیشترست از استعمال مُرْ لیکن

قرد

مُرْ در ابتدای کلام افصح ست از اُؤْمُرْ کما قال النبی صلی الله علیه وسلم
مُرُوا صبیانکم بالصلوة اذا بلغوا سبعا واضربوهم علیها اذا بلغوا عشرا
و در حال وصل اُؤْمُرْ افصح ست از مُرْ قال الله تعالی وَأْمُرْ اهلک
بالصلوة دیگر هر جا که دو همزه در یک کلمه بهم آیند و همزه دوم مفتوح باشد
و ما قبل او مفتوح یا مضموم بود واجب ست که همزه دوم را بواو بدل
کنند چون اَوَادِمُ و اُوَیْدِمُ که در اصل أَآدِمُ و أُأَیْدِمُ بوده ست
همچنین اَوَاتِکُ که در اصل أَآتِکُ بود سوال اَکْرِمُ که در اصل أُؤَکْرِمُ بود
همزه دوم را بواو بدل نکردند با آنکه قانون ابدال موجودست جواب
اول حذف همزه دوم اینجا از جهت تخفیف واجب ست بر خلاف
قیاس لکثرة الاستعمال جواب ثانی ابدال همزه بواو جائی ست که
همزه دوم اصلی باشد و اینجا هر دو زایده اند فافهم دیگر یُکْرِمُ و تُکْرِمُ و
نُکْرِمُ که در اصل یُؤَکْرِمُ و تُؤَکْرِمُ و نُؤَکْرِمُ بود همزه را حذف کردند برای
موافقت اُکْرِمُ اگرچه دو همزه نیست چنانکه واو در تَعِدُ و أَعِدُ و نَعِدُ
برای موافقت یَعِدُ حذف کردند دیگر هر جا که همزه بعد الف زایده افتد
روا باشد که آن همزه را بین بین کنند و بین بین آن باشد که همزه را میان

از جهت کثرة الاستعمال فصل دوم در بیان قوانین اعلال مثال یکی آنکه
هر واوی که در فعل میان یا مفتوح و کسرت لازمی باشد واجب
مطرد ست که آن واو را حذف کنند چون یَعِدُ و یَجِبُ که در اصل
یَوْعِدُ و یَوْجِبُ بود اما در تَعِدُ و أَعِدُ و نَعِدُ که در اصل تَوْعِدُ و أَوْعِدُ و نَوْعِدُ
بوده واو را حذف کردند از جهت موافقت یَعِدُ اگرچه واو در میان
یا مفتوحه و کسرت نیست سوال در یُوعَدُ مجهول یَعِدُ چرا واو را حذف
نکردند از جهت موافقت یَعِدُ جواب زیرا که مجهول مغایر معروف ست
و موافقت میان متغایرین لازم نیست و در مالک یَوْمِ الدِّین
واو نیفتاد زیرا که در فعل نیست یا آنکه کسرت عارضی ست اصلی نیست
زیرا که حاصل شده ست بسبب اضافت و در یُوعِدُ واو نیفتاد زیرا که
یا مفتوح نیست یا آنکه واو از روی تحقیق میان یا و کسرت نیست بلکه میان
همزه و کسرت ست زیرا که در اصل یُؤَوْعِدُ بود همزه را حذف کردند از جهت موافقت
اُوعِدُ یُوعِدُ شده و در یَوْجَلُ واو نیفتاد زیرا که واو میان یا و کسرت نیست بلکه میان
یا و فتحت ست سوال در یَدَعُ و یَهَبُ واو چرا افتاد با آنکه میان یا و کسرت نیست
جواب زیرا که واو فی کسرت تقدیری ست زیرا چه در اصل یَوْدِعُ و یَوْهِبُ بود

مخرج او و مخرج حرفی که حرکت آن همزه مناسب آن حرف ست تلفظ کنند
یعنی اگر همزه مفتوح باشد میان مخرج همزه و مخرج الف بگویند و اگر همزه
مضموم باشد میان مخرج او و مخرج واو بگویند و اگر همزه مکسور باشد
میان مخرج او و مخرج یا بگویند چون سَاْئِلٌ و تَلَاوُمٌ و سَائِلٌ دیگر هر همزه
که متحرک باشد و ما قبل او نیز متحرک باشد روا بود که وی را بین بین
کنند چون سَأَلَ و لَؤُمَ و سُئِلَ مگر آنکه همزه مفتوح باشد و ما قبل
او مضموم یا مکسور آنگاه بدل کنند بحرف علت که موافق حرکت ما قبل
باشد چنانچه گذشت در یُوَاخِذُ و مِیَرٌ که در اصل یُؤَاخِذُ و مِئَرٌ بوده
دیگر هر همزه که متحرک باشد و ما قبل او ساکن بود جایز مقررست
که حرکت همزه نقل کنند و بما قبل دهند و همزه را حذف کنند چون قَدَ
که در اصل قَدْ أَفْلَحَ بود مگر آنکه ما قبل همزه حرف مده و یا یای تصغیر باشد
آنگاه او را بمثل آن حرف علت بدل کنند و ادغام کنند چون خَطِیَّةٌ
و مَقْرُوَّةٌ که در اصل خَطِیئَةٌ و مَقْرُوءَةٌ بوده ست و اُفَیِّسٌ که در
اصل اُفَیْئِسٌ که تصغیر اَفْئُسٌ ست و لزوم این اعلال در باب یَرَی که در
اصل یَرْأَیُ بوده شاذ ست و همچنین مَلَکٌ که در اصل مَلْأَکٌ بود همزه را حذف کردند

از جهت کثرة

بکسر عین فعل و بعد از حذف واو کسره را بفتحه مبدل کردند از جهة حرف حلق

زیرا که خاصیت باب منع یمنع این است که عین فعل یا لام فعل او حرف حلقی باشد

و چون در یهب عین فعل و در یدع لام فعل حرف حلق بود پس از جهة مجانست

فتح دادند و در باب فتح یفتح بردند و حروف حلق شش اند حا و خا

و عین و غین و ها و همزه سوال و در یذر حرف حلق نیست نه در عین فعل

و نه در لام فعل فتحه چرا دادند جواب زیرا که در معنی یدع بود پس بر یدع حمل کردند

و در یدع فتحه داده بودند از جهة حرف حلق پس در یذر هم فتحه دادند تا در

لفظ و معنی هر دو را موافقت باشد سوال در یعد حرف حلق بجای عین فعل است

چرا فتحه ندادند و در باب فتح یفتح نبردند جواب تا دلیل باشد بر اصل اخوات خود

جواب دوم این حکم سماعی است قیاسی نیست و اگر قیاسی می بودی در عین فعل ید حلق فتحه

نیز فتحه میدادند و در باب فتح یفتح می بردند سوال در یسع و یطا دو لغت است

از باب سمع یسمع و از باب ورث یرث چون این از باب سمع یسمع

باشند در این نه کسره تحقیقی است و نه کسره تقدیری واو را چرا حذف کردند

جواب زیرا که معتل فا است از باب سمع یسمع بیشتر لازمی آید و یسع و یطا متعدی است

پس چون این در معنی مخالف نظایر خود شدند در لفظ نیز مخالفت کردند

داو ما فی نحو

واو ما مخالفت لفظی و دلالت کند بر مخالفت معنوی کذا فی تاج المصادر دیگر

هر مصدری که از مثال واوی بکسر فا باشد و در مضارع او واو حذف شده باشد واجب است

که آن واو از آن مصدر از جهة کسره او و موافقت فعل حذف کنند و عوض آن

تا در آخر در آرند چون عدة و زنة که در اصل وعد و وزن بوده است سوال

چون واو را حذف کردند عین کلمه را کسره از کجا دادند جواب چون واو را حذف

کردند عین کلمه را کسره واو محذوف دادند تا ابتدا بحرف ساکن نیاید سوال

واو را با حرکت چرا حذف نکردند بعده کلمه عین را کسره میدادند تا ابتدا

بساکن نیاید جواب اگر واو را با حرکت حذف میکردند مرتبه فرع بر اصل لازم آمدی

بتغییر فعل در حق تعلیل اصل است و مصدر فرع او و در فعل یک تغییر بیش شده

و آن حذف نفس حرف است پس اگر در مصدر واو با حرکت حذف شده

تغییر لازم آید حذف نفس حرف و حذف حرکت و احداث حرکت

دیگر پس از دیاد فرع بر اصل باشد و آن روا نیست پس حرکت اول حرف

واو نقل کردند بعین کلمه دادند بعده واو را حذف کردند تا مرتبه فرع

بر اصل نباشد سوال مرتبه فرع بر اصل هنوز باقی است زیرا که در فرع نقل

حرکت می آید و در اصل نقل نبود جواب این مقدار مرتبه متحمل ضرور است

زیرا که اگر نقل حرکت نمیکردند ابتدا بساکن لازم آمدی و اگر واو را با حرکت حذف

میکردند و احداث حرکت دیگر میکردند سه تغییر لازم آمدی و در این حرکت

احیا از دو تغییر بیش نیست حذف واو و نقل حرکت یا آنکه نقل حرکت سهل است

از حذف حرکت پس مرفدت سوی تغییر اندک اولی باشد سوال واو در عدة

در اول کلمه حذف شده است عوض او تا آخر چرا آوردند جواب اگر تا در اول کلمه می آوردند

التباس مصدر بفعل مضارع آمدی از روی صورت و در وعد و وزن واو

زیرا که کسره نیست سوال سعة در اصل وسع بود در سعة واو حرف واو را حذف

کردند و حال آنکه کسره نیست جواب لا انسلم که فتح است بلکه در اصل وسع بوده

بکسر واو و سین سعة مکسور بعد بکسر آن واو و لکن فتح دادند از جهة حرف حلق

کذا ذکر صاحب علل الخلیل فی شرحه و در وصال و وفاق واو نیفتاد زیرا که در مضارع

این ها نیز در تو اصل و توافق نیفتاده است سوال واو در وجهة نیفتاد با آنکه

علت اعلال موجود است جواب تا دلالت کند بر اصل اخوات خود و این قول ابو عثمان مازنی است

یا از جهة آنکه وجهة اسم توجه است مصدر نیست و این قول ابو علی فارسی است و این

صواب تر است زیرا که اگر تصحیح در این از جهة علامت لالت بر اصل اخوات خود می بودی

فعل او را نیز تصحیح میدادند چنانکه استحوذ یستحوذ استحواذا و استصوب یستصوب استصوابا

نی بعد قول

آنچنان
آورده

چنانکه سلام اسم تسلیم است
و سبحان اسم تسبیح است

پس تعلیل فعل دلالت کند که وجهة اسم توجه است مصدر نیست سوال در وقایه واو

با آنکه علت اعلال موجود است جواب اگر کسره واو عین کلمه را دادنی ممکن نیست

زیرا که اگر حرکت واو بعد حذف واو القاف دهند الف بر حال خود نماند یا گردد چنانکه در

محاریب و مفاتیح چون الف یا گردد و تو ادی کسرات لازم آید که موجب ثقل است و اعلال

برای تخفیف است اگر واو را با حرکت حذف کنند در فرع دو تغیر لازم آید و در اصل

بیش شده است پس زیادتی فرع بر اصل باشد و آن درست نیست و در شرح تصریف گفته

گفته است تصحیح وقایه شاذ است دیگر هر واوی که از فعل مضارع بیفتد واجب است

که از امر وی نیز بیفتد چون عد و زن که در اصل اوعد و اوزن بوده واو نیز از جهة موافقت

مضارع حذف شده است و همزه از جهة استغنا و این اصل باعتبار وضع است

اما باعتبار آنکه بنا امر بعد تعلیل مضارع است پس در اصل عد و زن بود بضم دال و نون

بوده دال و نون ساکن کردند از جهة امر عد و زن شد همچنین در ق و ح که در اصل

اوق و اوج بوده است واو را حذف کردند از جهة موافقت تق و یا از جهة امر

همزه را از جهة استغنا دیگر هر واوی که در اول کلمه یا در عین کلمه مضموم باشد جایز است

که وی را بهمزه بدل کنند چون اقتت و اجوه و ادور و اغور که در اصل وقتت و وجوه

و ادور و اغور بوده و همچنین اگر مکسور باشد نزد بعضی روا است که همزه کرد چون اشاح

وی

واِسَاوَةٌ و در اصل وِشَاحٌ و وِسَاوَةٌ از اینجاست که سعد بن جبیر وِعَاءٌ را اِعَاءٌ خواند
اَنَاءَنی فحل ابدال در واو مفتوح بر خلاف قیاس بر سبیل قلت آمده است چون اَحَد
وَاَنَاةٌ و اَسْمَاءُ که در اصل وَحَدٌ و وَنَاةٌ و وَسْمَاءُ بود و اسماء اینجا نام زنی است نه جمع اسم
وزن او فعلاء است نه افعال مشتق از وَسَامَة است نه از اسم و دیگر هرجا که دو واو
در اول کلمه بهم آیند و هر دو متحرک باشند واجب مطّرد است که نخستین واو را بهمزه بدل کنند
چون اُوَاعِد و اُوَيْعِد و اُوَاصِل و اُوَيْصِل که در اصل وَوَاعِد و وُوَيْعِد و وَوَاصِل و وُوَيْصِل
بود و اگر واو دوم ساکن باشد جایز است که واو نخستین را بهمزه بدل کنند چون اُورِی
که در اصل وُورِی بوده است و در اُولَی که در اصل وُولَی بود ابدال واجب شد با آنکه واو دوم
ساکن است زیرا که محمول است بر اُوَل که جمع اُولَی است که در اصل وُوَل بوده است
که جمع اوست و ابدال در او واجب شد از جهت آنکه هر دو واو متحرک اند تفصیل گفته آید
در وُورِی واو اول را بدل نکنند زیرا که واو دوم بدل است از الف وارَی پس اگر
واو اول را بدل کنند توالی اعلالین گردد و آن روا نیست که کلمه بدان مختل گردد دیگر
هر واوی که ساکن باشد و ما قبل وی مکسور واجب مطّرد است که بیا بدل کنند اگر چه سکون
و کسرت عارضی است چون ایقاد و استیقاد که در اصل اِوْقَاد و اِسْتِوْقَاد
بوده همچنین میزان و میقات که در اصل مِوْزَان و مِوْقَات بود سوال اِعد که در اصل

اوبلابه

اوعد بود قانون مذکور موجود است چرا واو را بیا بدل نکردند جواب اول قانون مذکور ابدال
را اقتضا میکند و موافقت مضارع حذف را چنانکه ابدال و حذف معارض شوند
اینجا حذف را ترجیح دهند بر ابدال از آنکه تخفیف در حذف بیشتر است از ابدال جواب دوم
قانون مذکور ابدال را اقتضا میکند و موافقت مضارع حذف لیکن موافقت مضارع
امر ثابت است و کسرت ما قبل در معرض زوال است بسبب احتمال سقوط همزه وصل
پس معارض نکرد و موافقت مضارع را و این تعلیل در اجوف و ناقص هم می‌آید
چنانکه در قیل و نُدعِی بعد نقل حرکت از فا و دیگر هر یائی که ساکن باشد و ما قبل او مضموم
آن یا واو کردد چون یُوقِن و مُوقِن که در اصل یُیْقِن و مُیْقِن بوده است و این تعلیل در اجوف
هم جاری است چنانکه در فُعْلَی در اسم بضم فا و سکون عین چون طُوبَی و کُوسَی که در اصل طُیْبَی
و کُیْسَی بود بخلاف فُعلی صفت یا او را سالم داشته اند و ضم ما قبل یا را بکسرت بدل کردند
تا با سالم مانند چون حِیکَی و قِسْمَة ضِیزَی همچنین در فُعْل بضم فا و سکون عین
جمع افعل است چون بِیض و عِین که جمع اَبْیَض و اَعْیَن است که در اصل بُیْض و عُیْن بود
و ضمت ما قبل را بکسرت بدل کردند تا یا سالم ماند دیگر هر واو و یا که در باب افتعال
بجای فا کلمه باشد جایز مطّرد است که آن واو و یا را بتا بدل کنند و تا در تا ادغام کنند
و این مشهور و افصح است چون اتّقد یتّقد اتّقادا فهو متّقد و اتّسر یتّسر اتّسارا فهو متّسر

سوال واو در اوتقد قانون مذکور است ابدال واو بتا اقتضا میکند و سکون واو و کسرة
ما قبل ابدال واو بیا و اصل در دلایل اعمال است و اعمال است نه اهمال پس بایستی که اول
واو را بیا بدل کنند بعده یا را بتا ابدال کنند تا ترک عمل با حد الدلیلین لازم نیاید چنانکه
در تیسر اولا واو را بیا بدل کردند بعده یا را بالف تا ترک عمل با حد الدلیلین لازم نیاید
جواب هر دو دلیل جاری عمل میکنند که هر دو دلیل مساوی باشند و اینجا مساوی نیست
بلکه یکی قوی و دیگر ضعیف است از آنکه میان واو و تا قرب مخرج است و این قرب
افتعال ابدال واو بتا اقتضا میکند و کسرت ما قبل او ابدال واو بیا لیکن کسرت ما قبل در معرض
زوال است بسبب احتمال سقوط همزه وصل پس معارض نکرد و قرب تا را افتعال را جواب دوم
مقصود از ابدال واو بیا در اوتقاد ادغام است پس اگر واو را بیا بدل کنند و یا را بتا
در تا ادغام کنند کثرت تغیر لازم آید بخلاف موقود و آن درست نیست بخلاف بیدی
که مقصود از ابدال واو بیا اینجا تخفیف است بلکه مقصود از ابدال واو بیا ابدال یا بالف است
برای تخفیف پس کثرت تغیر اینجا متحمل باشد جواب سیوم در اعمال دلیلین اینجا هیچ فایده نیست پس قصر کردند
واو را ابتدا بتا بدل کردند جواب دیگر فایده آن در خط ظاهر میشود زیرا که اتی الف از ای جهة
که بدل از یاست بصورت یا نوشته میشود جواب چهارم اگر در اوتقد واو را بیا بدل
کنند توالی کسرات لازم آید و آن روا نیست پس واو را ابتدا بتا بدل کردند سوال

ابجراني

در میزان نیز توالی کسرات لازم می‌آید پس بایستی که واو را بیا بدل نمیکردند جواب
اگر واو را بیا بدل نکنند خروج کسرت بسوی ضمت لازم شد زیرا که واو از جنس ضمت
بمنزله ضمت و توالی کسرات اهون است از خروج کسرت بسوی ضمت پس توالی
کسرات اختیار افتاد الان مر ابتلی بالبلیتین تختار اهونهما بخلاف اوتقد اگر واو
را در وی سالم دارند خروج کسرت بسوی ضمت لازم آید و اگر بیا بدل کنند
توالی کسرات لازم آید و هر دو محظور است و اگر بتا قلب کنند هیچ محظور لازم نیاید
پس قلب واو را بتا اختیار افتاد جواب ششم اگر واو را بیا کنند یا را بتا بدل کنند روا نباشد
زیرا که یا عارضی خواهد بود نه لازمی و یا عارضی را بتا بدل کردن روا نیست پس ابتدا بتا
بدل کردند و همزه را در ایتکل و ایتمر بتا بدل نکردند زیرا که یا لازمی نیست بلکه
بدل است از همزه و ابدال در اتخذ در اصل ایتخذ شاذ است با وجود آنکه یا لازمی نیست
بلکه بدل از همزه است شاذ است جواب هفتم اگر واو را بیا بدل کنند فعل و اجد
گاهی واوی و گاهی یائی گردد و بعینه معروف یائی و مجهول واوی پس ابتدا بتا بدل کردند
جواب هشتم واو را بتا بدل میکنند از جهت آنکه میان واو و تا قرب مخرج است و یا را بتا
بدل میکنند از جهت آنکه یا مشابه است بواو دارد پس اصل در این باب ابدال واو است

تبراذهن

ویا و رع و ی است پس ما دامیکه عمل ماهل ممکن باشد ضرورت بسوی فرع روا نیست

و در اتیکل و اتمر ادغام نشد زیراکه بالالازم نیست بلکه بدل از همزه است

و در اتخذ یتخذ که در اصل ائتخذ یأتخذ بود با وجود که بادل است از همزه تا هم

ادغام کردند این شاذ است فصل دوم در بیان قوانین اعلال احرف

یکی آنکه هرواو و یا متحرک باشد بحرکت لازمی و ماقبل او مفتوح بود بفتحت لازمی

واجب و مطرد است که بالف بدل کنند اگر موانع نباشد چون قال و باع

و خاف و هاب و طال و داب و ناب که در اصل قول و بیع

و خوف و هیب و طول و دوب و نیب بود موانع پنج اند یکی آنکه

التباس مثنی بمفرد چنانکه دعوا و رمیا اگر واو و یا را الف کنند از جهه

اجتماع ساکنین بیفتد دعا و رما ماند التباس فعل مثنی بفعل واحد

مستجد سوال و در رمیان و تخشیان التباس بفعل واحد نمی آید زیراکه بعد

تعلیل رمان و تخشان می ماند چرا تعلیل نکردند جواب در حالت نصب التباس

بفعل واحد می آید زیراکه نون تثنیه در حالت نصب بیفتد ملم رمیا و لن تخشیا میماند

سوال در اخشیا و ارضیا التباس بفعل واحد نمی آید زیراکه بعد تعلیل ارضا

و اخشا میماند چرا تعلیل نکردند جواب اخشیا و ارضیا محمول اند بر تخشیان

و ترضیان زیراکه امر ماخوذ است از مضارع سوال در غضوان و رضیان

التباس بواحد نمی آید زیراکه بعد تعلیل غضان و رضان میماند چرا تعلیل نکردند

جواب در حالت اضافت التباس مثنی باسم مفرد می آید زیراکه نون تثنیه

در حالت اضافت بیفتد غضا و رضاک میماند سوال در قال و باع نیز التباس

واوی بیایی و التباس واوی بیایی می آید زیراکه قال مشتق از قیلو

و باع مشتق از نوع نیز آمده است و معنی قیلوله میانه روز خفتن است

و معنی نوع گام کشاده زدن است پس باید که هیچ یکرا تعلیل نکردند

تا التباس یکی بدیگری نیاید جواب در قال و باع التباس مثنی بواحد

نمی آید و مانع اعلال التباس مثنی بواحد چنانکه مقدم ذکر کرده شد

و التباس واوی بیایی معلوم نمی شود از مضارع الثانی زایل شد دوم

اعلال لام مانع است تعلیل عین را تا تعلیل اعلالین در یک کلمه نیاید

چون طوی و قوی که در اصل طوی و قوی بود یا بعد در کلمه دیگر چون در

حیی که اعلال عین کلمه موجب آنست که در یحیی دو اعلال جمع شوند و بعضی

گفته اند در حیی الف نگشت تا دلالت کند بر اصل کلمات دیگر و بعضی گفته اند

تا حکم بعضی متون مختلف نگردد بعضی در طوی و قوی الف نگشت

از جهت اجتماع اعلالین و در حیی نیز الف نگشت تا حکم باب

مختلف نگردد و در طوی یا الف نگشت با آنکه در لام کلمه تعلیل نشده است

از آنکه محمول است بر طوی سوال در طوی و قوی چرا عین کلمه را تعلیل نکردند و لام کلمه را

سلامت بدارشتند تا تو ابی اعلالین نیامدی جواب تعلیل لام کلمه سابق است بر تعلیل عین کلمه

زیراکه لام کلمه محل تغیر و تبدیل است و آنها از اعراب و در لام کلمه متحقق نه در اوسط کلمه و نه در اول

کلمه پس تعلیل هم از آن جهت که آخر کلمه محل تغیر است نیز در لام کلمه تعلیل رفتند جواب دوم تا در مضارع نشست

بر بالا لازم نیاید جواب سیم اگر در عین کلمه واو را بالف بدل کنند و لام کلمه را سلامت بدارشتند

در آخر کلمه حرف علت بودی و ماقبل او الف اینچنین در هیچ جا نیامده است سیوم وقوع

حرف ساکن بعد واو و یا چون جواد و طویل و عیوب و تبعیض مانع اول را ذکر نکردند از آنکه

داخل در تبعیض است زیراکه در دعوا و رمیا وقوع حرف ساکن بعد واو و یا است

ولیکن محققان ذکر کرده اند از جهت آنکه این مانع جاری است که حرف ساکن

در کلمه باشد که در آن کلمه واو و یا است و حرف ساکن در دعوا و رمیا که آن

الف ضمیر است بالحقیقت کلمه دیگر است اگرچه فعل با فاعل در حکم یک کلمه است

پس معلوم شد که عدم ابدال در این از جهت التباس مثنی بمفرد است

نه از جهت این مانع سوال در تخشین که در اصل تخشیین بوده چرا یا را بالف

بدل کردند بعده آن الف را از جهت اجتماع ساکنین حذف کردند با آنکه بعد یا

متحرک حرف ساکن است همچنین در دعت و رمت که در اصل دعوت

و رمیت بوده چرا واو و یا را بالف بدل کردند بعده آن الف را از جهت اجتماع

ساکنین حذف کردند با آنکه بعد واو و یا حرف ساکن است جواب تحقق

حرف ساکن در این الفاظ در تخشین و در دعت و رمت بعد از ابدال است

جواب دوم این مانع جاری است که حرف ساکن در کلمه باشد که در آن کلمه واو و یا است

و حرف ساکن در تخشین آن یا ضمیر است بالحقیقت کلمه دیگر و فیه نظر زیراکه

حرف ساکن در دعوا و رمیا نیز فی الحقیقة کلمه دیگر است چرا واو و یا را بالف

بدل نکردند جواب زیراکه التباس تثنیه بواحد اینجا مانع تعلیل است بخلاف تخشین

و دعت و رمت مانع تعلیل نیست تو تریشح عبدالقدوس چهارم بودن کلمه بمعنی

کلمه دیگر که در وی علت اعلال موجود نیست بلکه مانع تعلیل است چون عور و صید

که در معنی اعور و اصید است یا در معنی اعوار و اصیاد است از آنکه برلفظ

که از الوان و عیوب است حق باب افعل است و افعلال و افعیلال است پس

اگر در غیر این هر دو باب یافته شود حکم کرده شود که در روی معنی از این هر دو باب است

و همچنین از دوجوا و اجتوروا بمعنی تزاوجوا و تجاوروا است از آنکه در ان ثانی معنی

مشارکت است و باب افتعال موضوع برای مشارکت نیست پس در معنی باب تفاعل است

که موضوع برای شمار کیست سوال زاره بمعنی از ورو و از دار آماده است پس

که واو در وی سلامت بماند چنانکه در ازدر و از دار جواب حمل النظیر علی النظیر و دلیل ضعیف

قیاسی است پس قیاس بر دیگر ساکن ماند دلالت کند بر اضطراب و حرکت

مانع تعلیل است تا حرکت لفظ دلالت کند بر حرکت معنی و این در کلمه است که بر وزن

فعلان و فعلی باشد چون جولان و دوران و سیلان و حیوان و صوری و حیدی

و تصحیح موتان با وجود علت اعلال موجود است از آنکه محمول است بر حیوان که نقیض

اوست و این تعلیل در ناقص هم آمده است چنانکه در دعی و رمی و عصا و بدا

بوده است و در جونه و حیل واو و یا را با الف بدل نکردند از آنکه حرکت واو و یا عارضی

لازم نیست زیرا که در اصل جوانه و حیائل بوده حرکت همزه نقل کرده بواو و یا دادند همزه

را حذف کردند جونه و حیل و همچنین در اخشیی یا را با الف بدل نکردند از آنکه حرکت یا

عارضیست بسبب اجتماع ساکنین حرکت دادند و همچنین حرکت واو در دعوا الله و لا تنسوا الفضل

عارضیست بعارضه اجتماع ساکنین آمده است و همچنین در دعوت و فیهم الله واو را

با الف بدل نکردند از آنکه فتحت ما قبل واو عارضیست لازم نیست زیرا که بعارضی عطف شده

با از آنکه فتحت ما قبل وی در کلمه دیگر است و همچنین فتحت در توفی و تصحیح قود و غیب

و خونه با وجود علت اعلال موجود است لیکن شاذ است چنانکه اعلال یاجل و یایس

و در اصل دو جل

که در اصل قوجل و ییئس بود با وجود علت اعلال شاذ است لیکن تصحیح قود و

غیب و خونه واجب است و اعلال یاجل و یایس جایز است سوال واو در

قول و یا در بیع متحرک و الف همیشه ساکن است و بدل از جنس مبدل منه می باید پس

حرف متحرک را چگونه با الف ساکن بدل کنند جواب محققان گفته اند چون خواهند که واو

و یا را با الف بدل کنند اول را ساکن کنند بعده بدل کنند سوال قیس که در اصل قیس

بود یا متحرک بر وزن صحیح ما قبل او مفتوح است و از جمیع موانع خالی است چرا یا را

ساکن کرده اند و با الف بدل نکردند جواب تا دلالت کند بر عدم تصرف او یا عدم

دلالت بر حدث و زمان یا غلبه مشابهت او بحرف بدانکه هر الفی که در ناقص بدل از

واو است چون دعا از الصورت لفظ او نویسند و هر الفی که بدل از یا است

چون رحی از الصورت یا نویسند و آن یا نقط نکنند چنانچه بالا گذشته است

دیگر هر واو و یا که بجای عین کلمه مفتوح باشد و ما قبل وی ساکن بود واجب است فتحت

عین کلمه را نقل کرده بفا کلمه دهند و آن واو و یا را با الف بدل کنند اگر موانع نباشد

چون تقال و تباع و یخاف و یهاب و اغاث و استقال و مقال و مراح

که در اصل تقول و تبیع و یخوف و یهیب و اغوث و استقول و مقول

و مروح بود و موانع چهار است یکی وقوع حرف ساکن بعد واو و یا تحقیقا چون

متوال و مختیاط و تقدیرا چون متول و مختیط در اصل متوال و مختیاط بود الف را حذف کردند

برای تخفیف چنانکه در یهدد و غلیظ در اصل یهداد و غلاظ بوده و در تقلن و لم

که در اصل تقولن بود و در لم یقل در اصل لم یقول بود اعلال شد با آنکه حرف ساکن بعد واو است

از آنکه سکون لام عارضی است لازم نیست اما در اقامه و استقامه در اصل اقوام

و استقوام بود اعلالی شد با آنکه حرف ساکن بعد واو است از جهت موافقت فعل

و در اعلال لام مانع است تعلیل عین را تا توالی اعلالین نیاید چون لوی و روی

مضارع مجهول سوال و در یدعی واو را بیابدل کردند بعده یا را با الف و این جمع میان

دو اعلال است و همچنین در یقی واو را حذف کردند و یا را ساکن کردند و همچنین در ق

واو و یا را حذف کردند و همچنین اوتصیل تصغیر واصل که در اصل وویصل بود واو اول

را بهمزه بدل کردند و واو دوم بدل است از الف زیرا که جواب اجتماع اعلالین مطلقا ممتنع

نیست بلکه در دو حرف اصلی که میان ایشان حرف فاصل اصلی نباشد بخلاف یدعی که در اصل

یدعو بود هر دو اعلال در یک حرف شده است و بخلاف اوتصیل هر دو اعلال در دو حرف

حرف اصلی دوم در حروف زاید شده است و بخلاف یقی و ق که در میان دو حرف

اعلال ایشان حرف اصلی فاصل است سوال استحی در اصل استحیی بود بر قول بنی تمیم یا آخر

با الف بدل کردند بعده یا اول را بعد نقل حرکت او را نیز با الف بدل کردند آن الف را

از جهت اجتماع ساکنین حذف کردند و این جمع میان دو اعلال در دو حرف

که میان ایشان فاصل اصلی نیست جواب جمع میان دو اعلال در وی شاذ است

سیوم بودن لفظ فعل تعجب چون ما اقوله و ما ابیعه و یا افعل تفضیل چون

اقول و ابین و یا افعل صفت چون اسود و ابیض چهارم بودن کلمه

ملحق بر باب چون جهور و شریف و تصحیح خلوة و حلیة از آنکه واو و یا

بجای کلمه نیست فعلی است اذکر مانع چهارم اینجا حاجت نیست از آنکه واو

و یا در جهور و شریف بجای عین کلمه نیست و تصحیح استحوذ و استغوب

و اخیلت و اغیمت با وجود علت اعلال شاذ است دیگر هر واو و یا

که بجای عین کلمه در مصدر باب انفعال افعال و استفعال باشد قلب کرده شود

با الف برای موافقت ماضی پس حذف کرده شود یک الف را از جهت

اجتماع ساکنین و عوض او تا در آخر داده شود چون اقامه و استقامه

که در اصل اقوام و استقوام بود و نزدیک سیبویه ترک تعویض اینجا جایز است

و نزدیک فراء ترک تعویض جایز نیست مگر آنکه اضافت کنند چون قوله تعالی و

اقام الصلوة دیگر هر واو و یا که بعد الف اسم فاعل افتد و در ماضی

با الف بدل کرده باشد واجب مطرد است که بهمزه بدل کنند چون قائل

و بایع که در اصل قاوِل و بایِع بود و در غاوِر و ضاوِد و عاین همزه نگشت
ازانکه در عَوِر و صَیِد و عَیِن الف نشده است و همچنین در مقاوِل و مقاوِم
و مُجاوِر و مُبایِع و معایِن و مُبایِن همزه نگشت ازانکه در قاوَل و قاوَم
و جاوَر و بایَع و عایَن و بایَن الف نشده است و همچنین در طاوِی و راوِی
همزه نگشت ازانکه در طوی و روی الف نشده دیگر هر مصدر واوی از اجوف
که بکسر فا بود و در فعل او تعلیل شده باشد واجب است که آن واو را از جهت
کسرت ماقبل بیا بدل کنند چون قام قیاما و صام صیاما که در اصل قواما و صواما
بود و در قول و صوم یا نگشت ازانکه فا کلمه کسرت نیست و در قاوم قواما
یا نشد ازانکه در فعل او اعلال نشده است و تصحیح حال حول شاذ است و بعضی
گفته اند تصحیح حول موافق قیاس است زیراکه اگر واو را یا کنند التباس بحیل آید
که جمع حیله است و التباس مانع تعلیل است و بعضی گفته اند وجود الف بعد واو
نیز شرط این تعلیل است و این قول مختار زمخشری است پس بر حول وارد نشود لیکن
بر قیاما که در اصل قواما بود وارد خواهد شد ازانکه تعلیل شده است و بعد واو الف نیست
مگر انکه گوید این قلیل است یا انکه گوید الف لفظا باشد یا تقدیرا و اینجا الف تقدیر است
زیراکه در اصل قواما بوده قصر کردند و همچنین هر جمعی که از اجوف واوی بکسر فا بود و در واحد الف

تعلیل شده باشد واجب است که آن واو را از جهت کسرت ماقبل و موافقت واحد
بیا بدل کنند چون حیاض جمع حوض و جیاد جمع جید و دیار جمع دار و ریاح جمع ریح که
در اصل حواض و جواد و دوار و رواح بود واو را از جهت کسرت ماقبل و موافقت واحد
بیا بدل کردند زیراکه جید و دار و ریح که در اصل جیود و دور و روح بوده در
تواتر و نور جمع است واو یا نگشت ازانکه واو در واحد او سلامت است
و در رواء جمع ریان اصله رویان بود واو یا نگشت با انکه ماقبل واو کسرت است
و در واحد آن تعلیل شده است زانکه همزه بدل است از یا زیراکه در اصل رواي
پس اگر واو را یا کنند توالی اعلالین آید ازانکه الف فاصل نیست و در حکم میت است
و وجود او در حکم عدم است و اعلال طیال جمع طویل با وجود انکه واو در واحد ان
سالم است شاذ است و لیکن وجود الف بعد واو در اعلال مصدر شرط
میگویند در اعلال جمع نیز میگویند پس برو وارد نشود ثیر جمع ثارة و دیم جمع
دیمة که در اصل ثِوَر و دِوَم بود ازانکه تعلیل شده است و بعد واو الف نیست
مگر انکه گوید این تعلیل قلیل است فائده دیگر هر واو که در واحد ساکن باشد و در جمع
کسرت و الف افتد آن واو یا گردد چون حوض و حیاض و روض و ریاض
که در اصل حواض و رواض بود و در طوال جمع طویل یا نشد زیراکه واو در واحد

ساکن نیست و اعلال جیاد جمع جود با انکه واو در واحدان ساکن نیست ازانکه
ماقبل الف نباشد مگر مفتوح پس این فتحت جزئی از الف بود و الف همیشه ساکن باشد
پس این فتحت او در حکم سکون است و در عودة جمع عود و ثورة جمع ثور
باشند زیراکه واو بعد الف نیست و اعلال ثیرة جمع ثور با انکه در جمع بعد واو
الف نیست شاذ است با انکه ثیرة مقصور از ثیارة
دیگر هر واو و یا که مکسور باشد و ماقبل او مضموم کسره بر حرف علت دشوار دارند
نقل کرده بماقبل دهند و او ساکن از جهت کسرة ماقبل یا شود تا ساکن سلامت ماند
چون قیل و بیع که در اصل قُوِل و بُیِع بود و بعضی بعد نقل ساکن کنند چون قول
و بوع گویند و بعضی ضمت را اشمام کنند لیکن الکافی نقل مشهور و افصح است و همچنین
اُغیث و استُغیث و مُغیث و مُستَغیث که در اصل اُغوِث و استُغوِث و مُغوِث
و مستغوث بود کسره بر واو دشوار داشتند نقل کرده بماقبل وا دادند و ساکن از جهت کسره
ماقبل یا گشت و در اُختیر و انقید سه وجوه رواست بخلاف اُقیم و استُقیم
که در ایشان جز وجه اول روا نیست زیراکه ماقبل واو ساکن است نه مضموم سوال
در طوی و روی تعلیل نشد با انکه قانون مذکور موجود است جواب ازانکه اگر در الثانی
تعلیل شود در مضارع ایشان بعد در یطوی و یروی او و تعلیل جمع شوند و بعضی شاذ

جواب گفته اند
اگر در ایشان کسرة واو بماقبل دهند و واو یا شود توالی کسرات لازم آید و توالی
کسرات موجب ثقل است و تعلیل برای تخفیف است نه برای ثقل جواب ازانکه طوی
و روی توالی کسرات اختیار میکردند او عام لازم آمدی وجه نظر زیراکه
توالی کسرات اهون است از خروج ضمت بسوی کسره هم ازین جهت توالی
کسرات در قیل و بیع اختیار افتاده نه خروج ضمت بسوی کسرت دیگر هر ماضی
اجوف که بفتح عین باشد و ضمیر مرفوع متحرک بدو متصل شود اگر واوی باشد ان فتحت
را بضمت بدل کنند و اگر یایی باشد بکسر بدل کنند پس آن ضمت و کسرت عین را
نقل کنند و بماقبل دهند آن واو و یا از جهت اجتماع ساکنین بیفتند چون قلت و بعت
و اخوات ایشان که در اصل قوَلت و بیَعت بود فتحه واو را بضمت بدل کردند
و فتحه یا را بکسره و آن کسره و ضمت را نقل کرده بماقبل وا دادند و ساکن ایشان
واو را بیفکندند قلت و بعت گشت و این قول اکثر صرفیان است و زمخشری
همین قول اختیار کرده سوال این فتحه را چرا در واوی بضمت و در یایی بکسرت
بدل کنند جواب زیراکه واو و یا از جهت تحرک و انفتاح ماقبل خواستند الف گردد
و این الف از جهت اجتماع ساکنین خواست بیفتند و دلالت نبود بر حذف
واو و یا ازانکه ماقبل واو ضمت و ماقبل یا کسرة نبود پس ضمت در واوی و کسره

در بابی در آورند تا دلیل کند بر حذف واو و یا سؤال حذف واو و یا در قلت
و بعت نمی‌خواهند که الف کرده‌اند از آنکه وقوع حرف ساکن بعد واو و یا مانع
تعلیل است جواب این سکون عارضست لازمی نیست از آنکه بعد از ضمیر پیدا شده است
سؤال بعد آوردن ضمه در واوی و کسره در یائی نیز واو و یا از جهت تحرک
و انفتاح ما قبل خواست الف کرده و آن الف از جهت اجتماع ساکنین افتاده
دلیلی نبود بر حذف واو و یا پس در آوردن ضمه و کسره هیچ فائده نیست
جواب لا نسلم زیرا که شرط این تعلیل آنست که واو و یا متحرک بود بحرکت
لازمی و این ضمه و کسره عارضست و سر درین آنست که حرکت لازمی ثقیل است
و حرکت عارضی ثقیل نیست و ابدال از جهت ثقل است سؤال چون این ضمه
و کسره ثقیل نباشد نقل بسوی ما قبل چرا باشد جواب شرط نقل تحقق حرکت
در واو و یا مطلق است خواه لازمی باشد خواه عارضی بخلاف ابدال که شرط او
تحقق حرکت لازمی است از آنکه نقل اسهل است از ابدال والله اعلم بالصواب سؤال
در خفن که در اصل خوفن بود چرا کسره عین را بضمه بدل نکردند تا دلیل بودی
بر حذف واو تا مشتبه نشدی بنای واوی به بنای یائی جواب اینجا بضمه بدل نکردند
از جهت رعایت باب از آنکه اصل رعایت باب است از آنکه رعایت باب تعلق

بمعنی دارد

بمعنی دارد و رعایت واوی و یائی تعلق بلفظ دارد و رعایت معنی اهم است
از رعایت لفظ پس التباس واوی بیائی اسهل باشد از التباس بابی ببابی
سؤال باید که رعایت باب در قلن نکردند و رعایت واوی در خفن
از آنکه ضمه دادند و در خفن التباس بابی ببابی دیگر نمی‌آید زیرا که مضارع او
یخاف آمد پس معلوم میشود که ماضی او بکسر عین است نه بضم عین و نه بفتح عین زیرا که
باب فَعَلَ یَفعُلُ بضم العین فی الماضی و فتحها فی الغابر در کلام عرب نیامده است
مگر بسبیل شذوذ چون کُدتَ تکاد و باب فَعُلَ یَفعَلُ بضم العین فیهما در احرف
نیامده است بخلاف قُلتُ که در ضمه واوی التباس باب فَعُلَ یَفعُلُ بضم
العین فیهما آید و این باب فَعُلَ یَفعُلُ در کلام عرب مطرد است و در احرف
نیز آمده است چون طالَ یَطُولُ طُولاً فهو طویلٌ و جادَ یَجُودُ جُوداً و جُودةً
فهو جیّدٌ جواب رعایت باب در خفن بنقل حرکت ممکن است از آنجهت که حرکت فا
مثل حرکت عین است و در قلت ممکن نیست از آنجهت که حرکت فا مثل حرکت عین نیست
پس اگر نقل کنیم فتحه منتفی لازم آید پس بضرورت رعایت واوی کرده شده سؤال را
میرسد که بگوید رعایت باب در قلت با بدال واو بالف و حذف آن الف از جهت
اجتماع ساکنین چرا نکردند پس جواب خوب این است که بگوییم رعایت باب در خفن بنقل

حرکت ممکن است از آنجهت که کسره فا کلمه در وی بعد نقل دلالت میکند بر باب
زیرا که هیچ مانع بکسر فا کلمه نمانده است پس قطعاً معلوم میشود که آن کسره عین الکلمه است
نقل کرده‌اند بخلاف فتحه فا کلمه در قلت که او را دلالتی نیست بر باب زیرا که احتمال دارد
که آن فتحه اصلی باشد و احتمال دارد که آن فتحه عین الکلمه است که نقل کرده‌اند پس قطعاً
معلوم نمیشود فتحه عین الکلمه است یا فا کلمه پس بضرورت رعایت واوی کرده شد تا اهتمام
و هم رعایت باب واوی و یائی و در خفن از جهت رعایت باب و در طلت و هبت
از جهت رعایت هر دو جمع کردند زیرا که در اصل طولت و هیبت بود سؤال قلت و در اصل
قولت بود بکسر یا چرا حرکت عین کلمه نقل نکردند تا دلیل بودی بر یائی و باب جواب
لیست فعل است جاری مجرای حرف جواستند در تصرف افعال از وی نفی کنند از جهت غلبه
مشابهت او بحرف و بدین سبب فا را مفتوح داشتند و عین کلمه را ساکن کردند تا یا را الف
نکردند و بعد از اتصال ضمیر مرفوع متحرک عین کلمه از جهت التقاء ساکنین حذف کردند لست شد
سؤال چرا نگویند که قلت در اصل قولت بود بضم عین و اصل بعن بیعن بود بکسر عین
تا حاجت بدل کردن فتحه را بضمه و کسره نباشد جواب زیرا که از باب قلت ازباب
فعَل یفعُل بضم العین فیهما باشد و بعت از باب فعَل یفعِل بکسر العین فیهما باب فعُل یفعُل
بضم العین فیهما متعدی نیامده است و قلت متعدیست باب فعِل یفعِل بکسر العین فیهما

وراء حرف نیامده است و بعضی در بنای فتحه را بضمه در واوی و در یائی بکسره بدل میکنند
و میگویند که واو و یا در مثل قولت و بیعت از جهت تحرک و انفتاح ما قبل بالف بدل کردند
و آن الف را از جهت اجتماع ساکنین حذف کردند پس فا کلمه را در واوی ضمه دادند
و در یائی کسره دادند تا ضمه دلالت کند بر حذف واو و کسره بر یا این قول امام سیبویه است
و ابن حاجب همین قول اختیار کرده است دیگر هر واو و یا که در فعل مضارع و مانند آن بجای
عین کلمه مضموم یا مکسور باشد و ما قبل او ساکن بود واجب است که ضمه و کسره را بما قبل کلمه
نقل کرده تا فا کلمه دهند برای موافقت ماضی از آنکه بنای فعل مضارع بر فعل ماضی است اگر ضمه
و کسره بر واو و یا بعد سکون ثقیل است چون یقول و یبیع که در اصل یقوُل و یبیِع
بود سؤال موافقت ماضی بابدال واو و یا بالف اقتضا میکنند نه نقل حرکت از الف
جواب آری موافقت ماضی همین اقتضا میکنند لیکن اگر یقال و یباع بفتح یا میکنند التباس باب
یخاف و یهاب آمدی پس بضرورت تعلیل نقل اختیار افتاده نه بابدال تا در بنیه تغییر و تقریب
باشد با آنکه در ماضی و در بعضی محلها نیز تعلیل بنقل شده است چنانکه در قلن و بعن و قیل و بیع و جز آن
در یقلن و یبعن که در اصل یقولن و یبیعن بود چون عمل بقانون مذکور کردند دو ساکن بهم آمدند
بکنند یقلن و یبعن شده و همچنین در مل که در اصل اقول بود چون بدین قانون مذکور
عمل کرده‌اند دو ساکن بهم آمد یکی واو و دوم لام و او را حذف کردند قل شد و بعده همزه

وصل را از جهة استغنا ببقیه بیند نقل شد و این اصل باعتبار وضع است و اما باعتبار
بنا را امر بعد تعلیل مضارع است در اصل قُوُلْ بود بضم لام بعده لام ساکن شد از جهة
امر و واو افتاد از جهة التقاء ساکنین قُلْ شد و همچنین در مقول که در اصل مقوول بود
چون عمل بدین قانون کردند دو ساکن بهم آمدند هر دو واو نزدیک سیبویه واو دوم
افتاد و نزدیک اخفش واو اول مقول شد سیبویه میگوید که واو اول اصلی و دوم زاید
حذف کردن زاید را اولی است از اصلی پس وزن مقول نزدیک سیبویه مفعل باشد
و اخفش میگوید واو دوم علامت مفعول است و العلامات لا تحذف پس وزن
او نزدیک او مفول است سیبو میگوید که علامت را حذف نکنند اگر علامت دیگر نباشد و اینجا
علامت دیگر هست و آن میم و همچنین در مبیع که در اصل مبیوع بود چون بدین قانون عمل
میکنند دو ساکن بهم آمدند واو را حذف کردند نزدیک سیبویه زیرا که یا اصلی است
واو زاید بعد ضمة ما قبل یا را بکسره بدل کردند تا یا بسلامت ماند مبیع شد و نزدیک اخفش
یا را حذف کنند زیرا که علامت است و ضمة ما قبل را بکسره بدل کردند واو از جهة کسره ما قبل
یا گشت مبیع شد و بعضی فرق میان اصلی میکنند از اعلال بتحویل میکنند از مبیع بمبیوع آورند
واو را از جهة ما قبل یا بدل میکنند بعده بقانون مذکور را از یا نقل میکنند و کسرت بجای ضمه
و یکی یا را از جهة اجتماع ساکنین حذف میکنند و آنکه استعمال اصل و ربابر بسیار آمده است
الکون درین

اگر بنا و نیست بعد خلاف قیاس کما قال الشاعر شاذ مخالف قیاسی گرچه میاید کثیر
نادر بر عکس اوست اینهم را یاد گیر چون مغیوب و مدیون و مبیوع و و واو اندک
چون مشووف و مشوول **فصل چهارم** در بیان قوانین اعلال ناقص یکی آنکه
هر واو و یا که در طرف افتد یا در حکم طرف بسبب الفهای حرف که لازم نباشد چون
تا و عارض پیش از وی الف زایده باشد همزه کنند چنانکه کساو و رداو در اصل
کساو و رداو بود و علاوت و شقاوت که در اصل عداوت و شقاوت
بود بخلاف هدایت و رعایت که تا لازم است بخلاف رای و نای که الف اصلیت
سوال با لالاکد مشهور است که ضمة و کسرت بر واو و یا بعد سکون ثقیل نیست پس باید
که واو در کساو و یا در ردای بسلامت ماندی یا اعلال نشدی همچنین در قائل و بائع
ضمه و کسرت بر واو و یا ثقیل نیست اگر ساکن ما قبل واو و یا الف زاید نباشد
و اینجا ساکن ما قبل واو و یا الف زاید است از آنکه الف زاید در حکم عدم است
پس جزانست که آن واو و یا بعد حرف متحرک گشت **دیگر** هر واو و یا که در طرف افتد یا در حکم
طرف بسبب الحاق حرفی که لازم نباشد چون الف ضمیر و تا تأنیث و ما قبل او مکسور بود
آن واو یا کنند چون دُعِیَ و رَضِیَ و قَوِیَ و دُعِیَا و رَضِیَا و قَوِیَا و تغزیان و برضیان و دوا
و راضیة در اصل دُعِوَ و رَضِوَ و قَوَوَ و دُعِوَا و رَضِوَا و قَوَوَا و تغزوان و یرضوان

و داعوة و راضوة بود و ورد عود در اصل دعوو بود چون بقانون مذکور عمل کردند
بر یاد شوار داشته نقل کسره ما قبل دادند دو ساکن بهم آمدند یکی یا دوم واو یا بیفتاد
دعوت شد این اصل باعتبار وضع است اما باعتبار آنکه بنا بر جمع بعد تعلیل و احد است
که در اصل دعیو بود و در راج که در اصل دارعو بعد چون بقانون مذکور عمل کردند
در حالت رفع و جر ضمة و کسرت بر یاد شوار داشته ساکن کرده دو ساکن بهم آمدند یا
و تنوین یا افتاد داع شد و در عوج و عوض واو و یا نشد با آنکه ما قبل او مکسور است
از آنکه در طرف و حکم طرف نیست و اعلال قنیة که در اصل قنوة بود با آنکه ما قبل او
مکسور است شاذ است و بعضی گویند حرف ساکن را اعتباری نیست و حکم معدوم است
سوال اگر حرف ساکن در حکم عدم بودی ما بایستی که در قاول و بایع است واو و یا را با الف
بدل میکردندی زیرا که واو و یا متحرک است و ما قبل ایشان مفتوح است جواب اگر واو و یا را با الف
بدل کنندی یک الف از جهة اجتماع ساکنین بیفتد التباس شود با ماضی مجرد **دیگر** هر واو
و یا که در لام فعل مضموم و یا مکسور بود و ما قبل او نیز مضموم و یا مکسور بود ساکن کنند بنقل
حرکت چون یدعو و یرمی در حالت رفع که در اصل یدعو و یرمی بود یا بنقل حرکت چون تدعین و ترمیان
که در اصل تدعوین و ترمیین از جهة اجتماع ساکنین هر دو یا یکی یا بیفتاد و در یدعون جمع مذکر غائب
و تدعون جمع مذکر حاضر که در اصل یدعوون و تدعوون بود چون بقانون مذکور عمل کردند دو ساکن
بهم آمدند

یکی را حذف کردند یدعون و تدعون شد اما یدعون و تدعون مونث غائب و حاضر در اصل
دیگر هر حرف علت که در لام کلمه باشد در حالت جزم و وقف بیفتد از جهة علامت سکون
چون لم یخش و لم یدع و لم یرم و اخش و ادع و ارم و همچنین اگر در کلمه باشد در حالت جزم
و وقف بیفتد از جهة اجتماع ساکنین چون لم یقل و لم یبع و لم یخف و قل و بع و خف
دیگر هر واوی که در کلمه ثالث بیش ساکن یا متحرک در طرف یا در حکم طرف چون رابع گردد یا
از آن و ما قبل او مفتوح بود یا گردد چون اغلیت و استغلیت و رجیت و ترجیت
و تغازیت و تغازیت که در اصل اغلوت و استغلوت و رجوت و ترجوت و
و تغازوت و تغازوت بود و همچنین یدعیان که در اصل یدعوان بود و بقانون مذکور واو
یا گشت و همچنین یدعون که در اصل یدعوون بود بدین قانون مذکور واو یا شد
بعده یا از جهة تحرک و انفتاح ما قبل الف گشت دو ساکن بهم آمدند الف افتاد
یدعون شد و همچنین یدعی و یرضی که در اصل یدعو و یرضو چون بدین قانون مذکور
عمل کردند واو یا شد یا از جهة تحرک و انفتاح ما قبل الف گشت یدعی و یرضی شد
سوال در یغزو و یرضو چون واو متحرک و ما قبل او مفتوح بود ابتدا از ما بعد چرا ابدال
نکردند جواب اینجا دو دلیل است یکی مقتضی ابدال واو با الف دیگر مقتضی ابدال واو با یا
و اصل در دلایل اعمال است آنها اعمال پس اول یا کردند بعده الف تا ترک یا حد الدلیلین

لازم نیاید سوال ما بیشی که در اتّقوا و اتّصل که در اصل اوتقووا و اوتصل بود اول
واو را یا کردند بعده یا را تا بدل کردند تا ترک عمل یا جد الیلین لازم نیاید جواب این
بر سبیل استقصاء و در قوانین مثال یا ذکر کرده شده و در تعداوه واو را تا بدل نکردند
اگرچه واو در کلمهٔ ثالث بعد ورابع کسره است از آنکه ماقبل واو مفتوح نیست اما در نشکاوه
که در اصل نشکاوة بود واو را تا بدل کردند با آنکه ماقبل واو مفتوح نیست از جهت موافقت مصدر
ناقص یایی که بدین وزن آید از آنکه این وزن در مصدر ناقص یایی غالب است چنانکه
حکایة و حمایة و شکایة و ولایة و نقدایة و درایة و رعایة پس الحاق بود و آنچه او
را تا بدل کنند تا در صورت مخالفت نباشد چنانکه بعضی گفته اند کینونة که در اصل
بود واو را یا کردند از جهت موافقت مصدر اجوف یایی که بدین وزن آید از آنکه این وزن
در مصدر اجوف یایی غالب است چنانکه قیلولة و بینونة و صیرورة و غیبوبة و این که
بواو آید چه بدل کنند تا در صورت مخالفت نباشد دیگر هر کجا که واو و یا جمع شوند با اجتماع
لازمی و اول ایشان ساکن باشد واو را یا کنند و یا در یا ادغام کنند و اگر ماقبل واو مضموم
باشد ضمه را بکسره بدل کنند چون سیّد و علیّ و مرمیّ و مهدیّ که در اصل سیود و علیو
و مرموی و مهدوی بوده مگر آنکه اعلال مذکور موجب التباس باشد چون الیوم که ادغام او
التباس یا بیم است سوال طیّ که در اصل طوی بود نیز از التباس ایمن نیست از آنکه طیّ

لیکن

مشترک میان مصادر و میان اسم قبیله یا لیسنی که ادغام میکردند جواب طیّ تعداد ادغام
علم قبیله شده است و معتبر در التباس وجود نظیر است پس هیچ از تعلیل بر صیغه و بعد تعلیل
موجود خواهد شد و در تبویع واو یا نشد از آنکه اجتماع لازمی نیست زیراکه واو بدل است از الف
بایع و همچنین در دیوان از آنکه یا بدل است از واو زیراکه در اصل دوّان بود بدلیل انکه
جمع او دواوین می آید با آنکه ادغام در تبویع موجب التباس ماضی مجهول باب مفاعله و ماضی
مجهول باب تفعیل است و ادغام در دیوان موجب التباس مصادر است که بر وزن فعّال آمده
گویند که در اما با تنا کرد ایا در اسیود که تصغیر اسود است و جدیول که تصغیر جدول است
زیراچه تصغیر و تکسیر از وادی به واحد است یعنی چنانکه مصغر فرع مکبر است جمع تکسیر نیز
فرع جمع سالم است با اعتبار این مناسبت تصغیر را حمل کردند بر جمع تکسیر و تبوضح گفته اند از انکه
اجتماع لازمی نیست زیراکه یا بعارضه تصغیر در آمده است سوال چون اجتماع لازمی نباشد
در عزیّة تصغیر عزوة چه که در اصل عزیوة بود چرا واو را یا کردند جواب اجتماع لازمی جا شد
شرط است که حرف دوم در عین کلمه باشد نه در لام کلمه و اگر حرف دوم در لام کلمه
باشد پس اجتماع لازمی و عارضی نیست ولیست از آنکه لام کلمه محل اعلال و تغیر است پس
اجتماع در وی موجب اعلال باشد بخلاف عین کلمه و حرف دوم اینجا در لام کلمه است
و تصحیح حنوة و ضبوة با وجود علت اعلال شاذ است و تلوضح گفته اند تصحیح حنوة و ضنوة

ابن حجاد

موافقت قیاس است زیراکه او موجب التباس تحیة و معنا و درجا است اما تحیة که در اصل
تسمیو بود و قیاس مقتضی آن بود که اعلال مرمیّ میکردند لیکن واو را بقانون مذکور
یا کردند تسمیی مانند بعده یک یا را حذف کردند و تا در آخر او عوض دادند تسمیة
شد قانون هر مصدر ناقص از باب تفعیل که در او واو و یا جمع شوند یک یا را حذف
کنند و تا در آخر او عوض دهند چون تسمیة و تنقیة و تقویة شد و ترک تعویض
این باتفاق روا نیست اگرچه اضافه کنند بخلاف مصدر اجوف باب افعال و استفعال
چنانکه اغانة و استغاثة دیگر هر کجا که واو و یا در لام کلمه بعد ماقبل او مکسور
در حالت رفع و جری واجب است که یا را ساکن کنند بعد اسکان اگر منون باشد
یا را از جهت اجتماع ساکنین حذف کنند چون قاضٍ و رامٍ که در اصل قاضیٌ
و رامیٌ بوده است اگر واو باشد از جهت کسرهٔ ماقبل یا کنند بعده از جهت اجتماع
ساکنین آن یا را حذف کنند چون داعٍ و عادٍ که در اصل داعوٌ و عادوٌ بوده
و حکم واو و یا بالا یاد کرده شده است و اگر موقوف باللام باشد اسکان واجب است
و از جهت تخفیف حذف جایز است کما فی قوله تعالی یوم یدع الداع و الکبیر المتعال ۷ از جهت رعایت توافی
و همچنین در فعل نیز حذف یا در لام کلمه جایز است فاما مطرد نیست کما فی قوله تعالی فاما مطرد نیست ۱۲
واللیل اذا یسر دیگر هر اسم متمکن که در آخر او حرف علت باشد و ماقبل او مضموم

ابجد ابن

واجب مطرد است که ضمه را بکسره بدل کنند و اگر حرف علت واو باشد یا کنند
بعده اعلال قاضٍ و تلقٍ و تلاقٍ و تراقٍ و قلنسٍ و اَدْلٍ که در اصل تلقوٌ و تلاقوٌ
و تراقوٌ و قلنسوٌ و ادلوٌ بود و اگر در جمع میان حرف علت و ضمه واو مدّه فاصله
همچنین حکم دارد مدّه فاصل هیچ اثری نیست چون دُلیٌّ و ظُبیٌّ که در اصل دُلوٌ و ظُبوٌ
بود بخلاف مدعوّ و مغزوّ که جمع نیست و اعلال مرضیّ و معدیّ که در اصل مرضوٌّ
و معدوٌّ بوده شاذ است زیراچه قیاس مقتضی آن بود که مرضوّ و معدوّ آید همچو
مدعوّ و مغزوّ زیراکه جمع نیست لیکن واو آخر را برخلاف قیاس یا کردند بعده اعلال
مرمیّ دادند و در قلنسوة واو سالم است ماند از آنکه از آنکه در آخر نیست و در
هو و یدعو واو سالم است ماند از آنکه اسم متمکن نیست و در کهو واحد واو سالم است ماند
از آنکه واو لازم نیست بلکه بدل از همزه است و در دَلوْ سالم است ماند از آنکه واو در
نیست در حالت رفع واو متمانید و در حالت نصب الف میکرد و در حالت جری یا پس تعلیل
نباشد یا اسکانی و او چون علامت ضمه نیست در حکم ضمه باشد و اسم متمکن الف
که در آخر او سه حرکت درآیند چون زید و رجل دیگر فعلی اسم بفتح فا و سکون عین
چون لام کلمه یا بود واو شود چون تقوی و تقوی که در اصل تقیی و تقیی بود بخلاف فعلی
صفت که یا در وی سالم است ماند چون صدیا و ریّا که مونث صدیان و ریّان حرف واو

بود در اسم و صفت سلامت مانند چون دَعْوی و شَهْوی مونث دعوان و شهوان
و در فعلی اسم بضم فا و سکون عین کلمه چون لام کلمه واو بود یا شود چون دنیا
و عُلیا که در اصل دنوی و علوی بود و تقییح قصوی است و نیست بحذف فعلی
صفه واو در وی سلامت مانند چون غَزْوی و عُدْوی و چون یا بود در فعلی اسم
و صفه سلامت مانند چون فُتیا و تَقْیا مونث اَتْقی و اَفْقی سوال دنیا و علیا و قصوی
در ترکیب صفه واقع میشوند چون الحیوة الدنیا و المنزلة العلیا و الغایة القصوی پس
اسما چگونه باشد جواب این الفاظ در استعمال جاری مجری اسما اند چون لفظ صاحب
و فارسی و الابطح و ازین احکام اسما جاری شده اند اگر چه در اصل صفات اند
جواب دوم انکه این الفاظ بغیر الف و لام صفه واقع نمیشوند پس اگر صفات معرف بودند
در معرفه و نکره صفه واقع میشدند فصل پنجم در بیان قوانین ادغام یکی
انکه هر کجا که دو حرف از یک جنس بهم آیند در یک کلمه و یا در دو کلمه اول ازان
ساکن باشد و دوم متحرک بحرکت لازمی ادغام واجب است چون دُبّ و دبّ
و مُدّ مصدر ذبّ و مَدّ که در اصل ذَبَبَ و مَدَدَ بود بر وزن فَعْل بسکون
عین کلمه اذهب برزید و اضرب بکرا او الفتوا او امنوا مگر انکه ادغام موجب
التباس باشد چون قُووِلَ که ادغام وی موجب التباس ماضی مجهول باب مفاعلة

با ماضی مجهول

با ماضی مجهول باب تفعیل است مگر انکه اول متجانسین مدل از همزه باشد چون
قُوْدی و رُیّا که در اصل قُوْؤی و رُئْیا بود یا مدّه باشد چون قالوا و مالنا یا همزه
باشد چون اِمْلاءٌ انکاه ادغام ممتنع بود مگر انکه این همزه در عین کلمه باشد
چون سَئّال و رَئّاس قانون هر جا که دو حرف یک جنس در یک کلمه بهم آیند بر سبیل لزوم
و هر دو متحرک باشند بحرکت لازمی ادغام نیز واجب بود و طریق ادغام در این صورت
آنست اگر ما قبل متجانسین متحرک یا ساکن مده باشد حرف اول را ساکن کنند بدون
نقل و در دوم ادغام کنند چون حَبَّ و حابَّ و حوبّ که در اصل حَبَبَ
و حابِبَ و حُوبِبَ بود و اگر ساکن غیر مده باشد حرکت حرف اول نقل کرده بما قبل
دهند بعده ادغام کنند چون اَحَبَّ که در اصل اَحْبَبَ بود مگر در مثل عَیِیَ و حَیِیَ
ادغام جایز است و واجب نیست تا در مضارع ان ثقل ضمه بر یا لازم نیاید مگر
انکه ادغام موجب التباس باشد انکاه ادغام ممتنع بود چون سَبَبٌ و عَدَدٌ و سُرُرٌ
و جُدَدٌ و ظُلَلٌ سوال ادغام در محابّ موجب التباس است از انکه این لفظ مشترک است
میان اسم فاعل و مفعول جواب این التباس میان دو مشتقین است مثل این التباس
در کلام عرب متحمل است لیکن در قوول شکل ... از انکه ادغام نکردند تا التباس
متقول نباشد یا دگر التباس میان مشتقین است مگر انکه گویند مراد بیان مشتقین

عدد نادر ادغام معیوب باز ... سبب ادغام معیوب و اسم ... زمانه عدد و ظلل ... ادغام ...

که هر دو اسم باشند نه فعل همچنین در حُبّ و طُبّ مشکل میشد از انکه در ان ادغام
نیز موجب التباس است زیرا که اینهر دو لفظ مشترک اند میان مصدر و صفه و همچنین در ان
که فعل ماضی است و ان امر است مشکل میشد از انکه ادغام در ان نیز موجب التباس
باید و ان حرف اند مگر انکه گویند التباس میان مشتق و مشتق منه و میان فعل و حرف
نیز متحمل است در کلام عرب دیگر تکرار حرف برای الحاق باشد انکاه ادغام نیز
ممتنع بود چون شَمْلَلَ که ملحق است بدَحْرَجَ و جَلْبَبَ که ملحق است بدحرج و قعدد ملحق
بجعفر و قردد ملحق است بزبرج و الحاق در لغت رسیدن و رسانیدن و در اصطلاح
آنست که ثلاثی را زیاده حرف بر وزن رباعی کنند یا رباعی را زیادت حرف بر وزن
خماسی کنند برای انکه با ملحق را مقابله ملحق به کنند در تکسیر و تصغیر و غیر ان و در تَجَلَّل
و تَقاعُدٌ ادغام نشد از انکه اجتماع دو حرف بر سبیل لزوم نیست و در اذهب الکلب
ادغام نشد از انکه حرکت باء دوم لازمی نیست عارضی است بلکه بسبب التقاء ساکنین
آمده است سوال در مَنْ یَسْتَحِقّ حرکت قاف لازمی نیست بلکه از جهت اجتماع ساکنین
آمده است پس باید که ادغام جایز نبودی جواب در اصل فعل مضارع مرفوع بود و سکون
او بعارضه من شرطیه است بخلاف امر که سکون در وی اصل بود حرکت بعارضه
اجتماع ساکنین است سوال قُوِیَ و ارْعَوی که در اصل قُوِوَ و ارعوو بود قانون دوم

موجود است چرا ادغام نکردند جواب یعنی اعلال و ادغام معارض شدند و هر جا که
اعلال و ادغام معارض شوند اعلال مقدم است بر ادغام از انکه خفت در اعلال بیشتر است
از ادغام سوال در اِحْلَواذ چرا اعلال را بر ادغام مقدم نکردند جواب اعلال جایی مقدم است
بر ادغام که حرف متجانس اصلیه باشند و در احلواذ هر دو زایده اند جواب دوم احلواذ
مجهول بر فعل حولیس است یعنی اُحْلُوِّذَ دیگر ادغام در وی ضعیف است نه انکه ممتنع
و در اظهار بعده ادغام کردند و لیکن این جواب ضعیف است دیگر هر کجا که دو حرف
از یک جنس بهم آیند و هر دو متحرک باشند در دو کلمه ادغام جایز است بشرط انکه ما قبل دو
حرف جنسی نبود متحرک یا حرف مد و لین باشد چون فَعَلَ لَبِید و ضرب بشر و قام محمد
و ... قیل الزید و ثوب بکر و علی نظر اگر ما قبل دو حرف ساکن صحیح باشد
چون قوم مالک و عقل ... و هر دو حرف متجانس همزه باشند چون قرأ ابوک ادغام
ممتنع بود دیگر هر کجا که دو حرف از یک جنس بهم آیند در یک کلمه یا در دو کلمه اول ازان
متحرک باشد و دوم ساکن ادغام ممتنع بود از انکه تحرک حرف دوم شرط ادغام است
چون ظَلَلْتُ و رسول الحسنی سوال در مدّ حالة وقف حرف دوم ساکن است و ادغام
ممتنع نیست جواب سکون وقف را حکم حرکت است جواب دوم تحرک حرف دوم شرط ادغام است
ابتدا لا بقاء و اینجا ابتدا اگر حرف متحرک بود و بقاء ساکن شده است بدانکه وجوب

ادغام وجواز وامتناع آن اعتبار حرکت حرف دوم است یعنی هرجا که حرکت حرف دوم
لازم است ادغام واجب است چون مدّ یمدّ مدًّا وهرجا که عارض است ادغام جائز است
چون لم یمدّ ولم یمدِّ ولا تمدّ وهرجا که ممتنع است ادغام ممتنع است چون ظللت ومددن
در بعضی کلمات مضاعف قلب آمده است برای تخفیف این دیگر دو حرف متقارب
در مخرج حکم دو حرف متجانس دارند در ادغام چون خواهند که میانی متقاربین ادغام
کنند حرف اول را بدل کنند از جنس دوم سازند بعده ادغام کنند چون عبدت
ولبثت وقد جاء رو قد رتبک وادغام تنوین ونون ساکن در یکی
از حروف یرملون هم ازین قبیل است چون من یوم ومن رسّی ومن مار
ومن لیل ومن وال ومن نور نظیر التنوین جاءنی رجل یوم الجمعة ورایت
رجلا راشدا وجاء رجل من المدینة وجاء رجل لئیم وجاء رجل واحد وجاء
رجل واحد وجاء رجل نائم وادغام تنوین ونون ساکن در حروف یرملون
دو گونه است ادغام با غنّه یعنی با بقاء غنّهٔ تنوین ونون ساکن وآن
حرف ینمو است وادغام بغیر غنّه وآن با راء ولام است دیگر در ادغام
متجانسین در یک کلمه حرف مدغم را در کتابت ابراز نکنند چون مدّ ودر ادغام
متقاربین ابراز کنند چون لبثت ودر دو کلمه هم جائز است که ابراز کنند چون قد دخلوا

وقد جاء دیگر حرف مدغم فیه چون بجزم یا بوقف ساکن شود واجب است
که او را حرکت دهند از جهت اجتماع ساکنین زیرا که حرف مدغم ساکن است
از جهت ادغام وحرف مدغم فیه از جهت جزم ووقف پس بضرورت حرف
آخر را حرکت دهند روا باشد فتحه دهند از جهت آنکه فتحه اخف الحرکات است
وروا باشد کسره دهند از جهت آنکه اصل در تحریک ساکن کسره است
یا ضمه دهند از جهت اتباع حرکت ما قبل اگر ما قبل مضموم باشد وروا باشد
فک ادغام کنند از جهت آنکه حرکت حرف دوم لازم نیست چون لم یمدّ ولم یمدد
ولم یمدّ ولم یمدد وهمچنین امر حاضر چون مُدَّ ومُدِّ ومُدُّ وامدد واین مذهب بنو تمیم است
اما اهل حجاز ادغام نمیکنند مگر آنکه ضمیر ساکن متصل شود چون لم یمدّا ولم یمدّوا ولم
تمدّی ومُدّا ومُدّوا ومُدّی که ادغام در مثل این واجب است از جهت لزوم
فتحه با الف ضمیر ولزوم ضمه بواو ضمیر ولزوم کسره بیا ضمیر وجواز حرکات
ثلاث نزد بنو تمیم وقتی است که ضمیر مذکر غائب ومؤنث غائب وساکن دیگر
متصل نشده باشد اما با اتصال ضمیر مذکر غائب ضمه لازم است چون لم یمدّه
ومُدّه وبا اتصال ضمیر مؤنث غائب فتحه لازم است چون لم یمدّها ومدّها وباتصال
ساکن دیگر کسره لازم است بلغت فصیح چون لم یمدّ الرجل ومدّ القلم

دیگر هرجا که دو ساکن جمع شوند وساکن اول مدّه ولین باشد وساکن دوم مدغم باشد
در یک کلمه حذف نکنند چون دابّة وخویصّة وتمودّ زیرا که اجتماع ساکنین
در کلام عرب مغتفر است باعتبار امکان تکلّم وخصوص تخفیف واین را
اجتماع ساکنین علی حدّه گویند وهمچنین در حالت وقف اجتماع ساکنین نیز
مغتفر است باعتبار امکان تکلم چون زیدْ وعمرْو واگر ساکن دوم مدغم نباشد
مدّه را حذف کنند چون لم تقل ولم تبع ولم یغز والحبلی وغیر ذلک را
ولا تخف چون اخشوا الله واخشی الله ولو استطعنا واگر هردو حرف
صحیح باشند در دو کلمه اول را حرکت دهند چون قل ادعوا الله ومن ابنک
ودر یک کلمه دوم را حرکت دهند چنانکه بالا بیان کردیم لیکن فتحه باعتبار
خفت وکسره از جهت آنکه اصل است در تحریک ساکن وضمه از جهت
متابعت ما قبل اگر ما قبل مضموم باشد سؤال واو در اخرجنّ ویا در اخرجنّ
چرا حذف کرده اند با آنکه اجتماع ساکنین علی حده است جواب شرط
اجتماع ساکنین علی حده آنست که دو ساکن در یک کلمه باشند وحرف مدغم
در اخرجنّ واخرجنّ در کلمه دیگر است پس باید که الف در اضربانّ واضربنانّ
نیز حذف میکردند از جهت اجتماع ساکنین علی حده فوت شده است از جهت آنکه

حرف مدغم در کلمه دیگر است پس الف را اجرا سالم داشتند جواب
اگر الف را در اضربانّ حذف میکردند التباس میشد بامفرد واگر
واو را در اضربنانّ حذف میکردند سه نون جمع میشدی که موجب ثقل است
پس اجتماع ساکنین بضرورت مغتفر شد بخلاف حذف واو در اضربنّ
وحذف یا در اضربنّ که موجب التباس نیست پس حذف در اثنی
واجب شد چون این شناختی پس بدانکه در بعضی کلمات مضاعف قلب آمده
برای تخفیف واین بر دو نوع است سماعی وقیاسی سماعی چون تقضّی البازی
وقد جاء منی دسّیها ولم یتسنّه که در اصل تقضّض ودسّسها ولم یتسنّن
بوده یعنی سین دوم در دسّسها ونون دوم در یتسنّن را یا بدل کردند پس
یا را در دسّیها از جهت تحرک وانفتاح ما قبل بالف بدل کردند
پس در یتسنّی از جهت جزم حذف کردند وهمچنین املیت وقصّیت
وتسرّیت وتظنّیت که در اصل امللت وقصّصت وتسرّرت
وتظنّنت بود وقیاسی چون دیوان ودینار وقیراط وشیراز
وشیراز ودیماس که در اصل دوّان ودنّار وقرّاط وشرّاز
وشرّاز ودمّاس بعد در بعض کلمات حذف عین کلمه آمده است

وآن نیز بر دو گونست سماعی و قیاسی سماعی چون ظَلتُ و مُسْتُ
بفتح فا کلمه که در اصل ظَلِلْتُ و مَسِسْتُ بود بکسر عین کلمه و بعض
حرکت عین کلمه بفا کلمه میدهند بعد حذف میکنند ان ظِلت
و مِسْتُ بکسر فا میگویند و حذف در ظَلِلْتُ فصیح است — و مُسْتُ
لکثرة الاستعمال کقوله تعالی فظلتم تفکهون بخلاف مستُ
و قیاسی در مضارع باب تفعّل و تفاعل حذف دو تا در اول کلمه چون
تنزل و تباعد که در اصل تتنزل و تتباعد حذف یکی تا در اینجا
جایز و مطرد است و بعضی گویند تا اول را و بعضی تا ثانی را و این همه
که گفتیم بیان قوانین تعلیلات مهموز و معتل و مضاعف بعضی فاما تعلیلات
اجناس باقی از لفیف مفروق و مقرون و مثال و مضاعف و جز آن
از اجناس مذکور از اصول مفردات حکمیه و اجناس مرکبه ازین قوانین
که یاد کردیم مبنی است چون تامل کرده شود و حکم رباعی حکم صحیح مدرج و تعلیل مضاعف
وارد نشود چون ذبذب و صمصض مدانکه کلمات چند از معتل و مضاعف
براهال باشد با وجود موجبات اعلال و ادغام تا بر اصل دلیل کنند چون عَوِر — ۷ کلمات دیگر
و حَوِر و قَوَد و غَيَب و صَيَر و خَوَنة و شوكة و ازوج و اخوج واستحوذ

واستصوب

واستصوب واستحوذ و نحو عینه البلد جیب و قطط الشعر و ما بعد این اما
چند قوانین متفرق دیگر است که بیان حاجت است یاد کنیم یکی آنکه هر
الفی که ماقبل او مضموم گردد واو شود بشرط آنکه زیاده باشد چون ضورب مجهول
ضارب تصغیر ضارب و در تُنیب تصغیر تاب الف واو شد — ۲ ونحو یرب
با آنکه ماقبل واو مضموم است زیرا که الف اصلی نیست بدل از یا است
و کلمه را در تصغیر او بر اصل کنند و اگر مکسور کنند یا شود و ماقبل او
مکسور گفته یا شود چون عصفور و عصافیر هر که واو زاید سیوم
واو باشد و زواید بود در جمع بعد الف افتد همزه گفته چون صحیفه
و صحائف و عجوز و عجایز و رساله و رسائل و در معایش و مقاوم همزه نگشت
از آنکه معیشة والف مقامة زاید نیست اصلی است و ابدال در مصائب
با وجود آنکه یا مصیبة اصلی است شاذ است هر جا که الف جمع
میان دو واو و یا میان دو یا افتد آن واو و یا را به همزه بدل کنند
چون اول واو آید و حرفی که در اصل اوائل و ضیایر بود و در طواوس
زواید همزه نگشت زیرا که از طرف دور است مدانکه قوانین چنین
از اجناس مذکور بسیار است اما مختصر گفته شده زیرا که ازین نتوان گذشت

نظم عوامل شیخ عبدالقادر جرجانی
۵ ورق

رب یسر بسم الله الرحمن الرحیم وتمم بالخیر

بعد توحید خداوند و درود مصطفی
نعت آل پاک پیغمبر رسول مجتبی
هست مدح خسرو غازی معین الدین حسین
حامی دین آفتاب معدلت ظل خدا
بر خلایق واجب بر بنده زاده فرض عین

جون

جون دعا شاه زاده سال و مه صبح و مسا
دولت و فتح و ظفر اقبال و جاه و سلطنت
باد باقي هر دو را تا هست امکان بقا
عامل اندر نحو صد باشد چنین فرموده اند
شیخ عبد القاهر جرجاني بي بیربدي
معنوي از وي دو باشد جمله دیگر لفظي اند
باز لفظي شد سماعي و قیاسي اي فتا
قسم اول را سماعي دان و نوعش سیزده

قسم ثاني را قیاسي هفت گفت آن رهنما ::

النوع الاول من العوامل اللفظية السماعية

نوع اول هفده حرف جر بود میدان یقین

کاندرین یک بیت آمد جمله بیچون و چرا

با و تا و کاف و لام و واو و منذ و مذ خلا

رب حاشا من عدا في عن علي حتی الی

النوع الثاني الحروف المشبهة بالفعل و هي ست

ان با ان و کان و لیت و لکن و لعل

ناصب

ناصب اسم اند و رافع بر خبر ضد ما و لا

نوع چهارم حروف ناصبه

واو و یا و همزه و الا ایا و اي هیا

ناصب اسم اند پس این هفت حرف مقتدا

نوع پنجم حروف ناصبه که فعل مضارع را نصب کنند

ان و لن پس کي اذن این چار حرف معتبر

نصب مستقبل کنند این جمله دایم اقتضا

نوع ششم حروف جازمه که فعل مضارع را جزم کنند

ان و لم لما و لام امر لا نهي هم

پنج حرف جازم فعل اند هر یک بي دغا

نوع هفتم اسمائي که فعل مضارع را جزم کنند علی معنی ان

من و ما مهما و اي حیثما اذ ما متي

اینما اني بنه اسم جازمند مر فعل را

نوع هشتم الفاظ که اسم منکر را نصب کنند بنا بر تمیز

ناصب اسم منکر نوع هشتم چار اسم

هست چون تمیز باشد آن منکر هر کجا ::

اولین

اولین لفظ عشر باشد مرکب با احد

همچنین تا تسع و تسعین بر شمار این حکم را

باز ثاني کم چو استفهام باشد في خبر

ثالث ایشان کاي رابع ایشان کذا

نوع نهم اسماء افعال

نه بود اسماء افعال و از آن شش ناصب اند

دو نک و بله علیک حیهل باشد وها

پس روید باز رافع اسم را هیهات و ان

باز شتانست وسرعان یاد کیرین بیت ها

نوع دهم افعال ناقصه

نوع عاشر سیزده فعلند که ایشان ناقصند

رافع اسمند وناصب در خبر چون ما ولا

کان صار واصبح وامسی واضحی ظل بات

مافتی ما دام ما انفک لیس باشد از قفا

مابرح مازال وافعال که زیشان مشتقند

هرکجا مبنی همین حکمست در جمله روا

دیگر النوع الحادی عشر منها

دیگر افعال مقارب در عمل چون ناقصند

هست چون کاد وکرب با اوشک ودیگر عسی

النوع الثانی عشر منها

رافع اسما جنس افعال مدح وذم بود

چار ودیگر نعم بئس وساء انکه حبذا — هست آنها

النوع الثالث عشر منها

دیگر افعال یقین وشک بود کان بر دوام

چون درآید هر یکی منصوب سازد هر دو را

خلت باشد پس با علمت حسبت با زعمت

پس ظننت با رأیت چون وجدت بی‌خفا

فی العوامل اللفظیة القیاسیة

بعد ازین هفت قیاسی اسم فاعل مصدر است

اسم مفعول ومضاف وفعل باشد مطلقا

پس صفت باشد که او مانند اسم فاعلست

هفتم اسم کو بود تمییز را ناصب سما

فی العوامل المعنویه

عامل فعل مضارع معنوی باشد بدان

همچنین معنی بود عامل یقین در مبتدا

دولت اقبال جاه شاهزاده بر کمال

در تضاعف باد باقی ختم کردم بر دعا

تمت تمام شد

تم تم تم تم تم

تم تم تم

تم

رساله منشعب

در صرف

ومجرد ثلاثی بر دو قسم است مُطَّرِد و شاذ اما مطرد آن باشد که در کلام
عرب بسیار آید و قیاس خلاف قیاس نباشد و شاذ آن بود که در کلام
عرب اندک آید و قیاس خلاف قیاس باشد اما مطرد را پنج باب است
باب اول بر وزن فَعَلَ یَفْعُلُ بفتح العین فی الماضی وضمها فی الغابر چون النَّصْر
یاری کردن تصریفه نَصَرَ یَنْصُرُ نَصْرًا فهو ناصِرٌ ونُصِرَ
یُنْصَرُ نَصْرًا فهو مَنْصُورٌ الامر منه اُنْصُرْ والنهی عنه لا تَنْصُرْ
الظرف منه مَنْصَرٌ والآلة منه مِنْصَرٌ ومِنْصَرَةٌ ومِنْصَارٌ وتثنيتهما
مَنْصَرانِ ومِنْصَرانِ والجمع منهما مَناصِرُ ومَناصِيرُ وافعل التفضيل منه
اَنْصَرُ والمؤنث منه نُصْرَى وتثنيتهما اَنْصَرانِ ونُصْرَيانِ والجمع
منهما اَنْصَرُونَ واَناصِرُ ونُصَرٌ ونُصْرَياتٌ القتل کشتن الدخل
والدخول در آمدن الطلب جستن باب دوم بر وزن فَعَلَ یَفْعِلُ بفتح العین
فی الماضی وکسرها فی الغابر چون الضَّرْب زدن و بر فتن بر روی زمین تصریفه
ضَرَبَ یَضْرِبُ ضَرْبًا فهو ضارِبٌ وضُرِبَ یُضْرَبُ
ضَرْبًا فهو مَضْرُوبٌ الامر منه اِضْرِبْ والنهی عنه لا تَضْرِبْ
الظرف منه مَضْرَبٌ والآلة منه مِضْرَبٌ ومِضْرَبَةٌ ومِضْرابٌ
وتثنيتهما مَضْرَبانِ ومِضْرَبانِ والجمع منهما مَضارِبُ ومَضارِیبُ
وافعل التفضيل منه اَضْرَبُ والمؤنث منه ضُرْبَى وتثنيتهما اَضْرَبانِ

وضربیان والجمع منها اضاریب واضارب وضرب وضربیات
الغلبة شستن الغلب غلبه کردن الظلم ستم کردن الفصل جدا کردن باب
سیوم بروزن فعل یفعل بکسر العین فی الماضی وفتحها فی الغابر چون السمع شنیدن
وگوش فرا داشتن تصریفه سمع یسمع سمعا فهو سامع وسمع یسمع
سمعا فهو مسموع الامر منه اسمع والنهی عنه لا تسمع الظرف منه مسمع
والآلة منه مسمع ومسمعة ومسماع وتثنیتها مسمعان ومسمعان والجمع
منها مسامع ومسامیع وافعل التفضیل منه اسمع والمونث منه
سمعی وتثنیتها اسمعان وسمعیان والجمع منها اسمعون واسامع وسمع
وسمعیات العلم دانستن الحفظ نگاه داشتن الشهد والشهادت گواهی
دادن باب چهارم بروزن فعل یفعل بفتح العین فی الماضی والغابر چون الفتح گشادن
تصریفه فتح یفتح فتحا فهو فاتح وفتح یفتح فتحا فهو مفتوح
الامر منه افتح والنهی عنه لا تفتح الظرف منه مفتح والآلة منه مفتح
ومفتحة ومفتاح وتثنیتها مفتحان ومفتحان والجمع منها مفاتح ومفاتیح
وافعل التفضیل منه افتح والمونث منه فتحی وتثنیتها افتحان وفتحیان
والجمع منها افتحون وافاتح وفتح وفتحیات المنع باز داشتن القطع
ربگ کردن الرحمن کرد... شتن الرفع بر داشتن بدانکه بدین قیاس آید بجای عین
کلمه یا لام کلمه حرفی باشد از حروف حلقی جه حرف حلقی شش ای نور ما همزه ها وحاء

والسماع

هر فعلی که

خاوعین وغین اما رکن یرکن واَبی یابی فشا ذ یعنی خلاف قیاس
باب پنجم بروزن فعل یفعل بضم العین فی الماضی والغابر چون الکرم والکرامة
بزرگ شدن وبزرگ بنداشتن بدانکه این باب لازمیست وبیشتر اسم
فاعل این باب بروزن فعیل می آید تصریفه کرم یکرم کرما وکرامة
فهو کریم الامر منه اکرم والنهی عنه لا تکرم الظرف منه مکرم
والآلة منه مکرم ومکرمة ومکرام وتثنیتها مکرمان ومکرمان والجمع
منها مکارم ومکاریم وافعل التفضیل منه اکرم والمونث منه کرمی
وتثنیتها اکرمان وکرمیان والجمع منها اکرمون واکارم وکرم وکرمیات
بدانکه این باب همیشه لازمی باشد ولازمی آن بود که فعل وی بدیگری نرسد چون
کرم زید ومتعدی آن باشد که فعل وی بدیگری برسد چون ضرب زید عمرا
اللطافة لطیف شدن البعد دور شدن القرب نزدیک شدن الکثرة
بسیار شدن اما شاذ آنکه وزن او کمتر آید وآن سه باب اند باب اول
بروزن فعل یفعل بکسر العین فی الماضی والغابر چون الحسب والحسبان
نیکو پنداشتن تصریفه حسب یحسب حسبا وحسبانا فهو
حاسب وحسب یحسب حسبا وحسبانا فهو محسوب
الامر منه احسب والنهی عنه لا تحسب الظرف منه محسب والآلة
منه محسب ومحسبة ومحساب وتثنیتها محسبان ومحسبان

منها
والجمع محاسب ومحاسیب وافعل التفضیل منه احسب والمونث منه
حسبی وتثنیتها احسبان وحسبیان والجمع منها احسبون واحاسب
وحسب وحسبیات بدانکه از صحیح این باب جز حسب یحسب ونعم
ینعم دیگر نیامده ست النعمة خوش عیش شدن باب دوم بروزن فعل یفعل بکسر العین فی الماضی و
ضمها فی الغابر بدانکه از صحیح این باب جز فضل یفضل دیگر نیامده ست وبعضی
حضر یحضر ونعم ینعم را نیز ازین باب میگویند چون الفضل افزون آمدن
وغلبه کردن تصریفه فضل یفضل فضلا فهو فاضل وفضل یفضل
فضلا فهو مفضول الامر منه افضل والنهی عنه لا تفضل الظرف منه
مفضل والآلة منه مفضل ومفضلة ومفضال وتثنیتها مفضلان
ومفضلان والجمع منها مفاضل ومفاضیل وافعل التفضیل منه افضل
والمونث منه فضلی وتثنیتها افضلان وفضلیان والجمع منها افضلون
وافاضل وفضل وفضلیات الحضور حاضر آمدن باب سیوم بروزن
فعل یفعل بضم العین فی الماضی وفتحها فی الغابر بدانکه هر ماضی که مضموم العین باشد
مستقبل او نیز مضموم العین آید مگر در یک باب از معتل عین واوی چون الکید
والکیدودة خواستن ونزدیک شدن تصریفه کاد یکاد کیدا و
کیدودة فهو کائد وکید یکاد کیدا وکیدودة فهو
مکود الامر منه کد والنهی عنه لا تکد الظرف منه مکود والآلة

منه مکود ومکودة ومکواد وتثنیتها مکودان ومکودان
والجمع منها مکاود ومکاوید وافعل التفضیل منه اکود والمونث
منه کودی وتثنیتها اکودان وکودیان والجمع منها اکودون
واکاود وکود وکودیات واین باب در لغت عرب از باب
سمع یسمع نیز آمده ست اما منشعب که در او حروف زاید باشد بر دو نوع است
یکی آنکه ملحق برباعی باشد ودیگر آنکه ملحق برباعی نباشد اما آن نیز بر دو گونه ست
یکی آنکه در وی الف وصل در آید دوم آنکه در وی الف وصل در نیاید
اما آنکه در وی الف وصل در آید نه بابست باب اول بروزن افتعال چون
الاجتناب پرهیز کردن تصریفه اجتنب یجتنب اجتنابا فهو
مجتنب واجتنب یجتنب اجتنابا فهو مجتنب الامر منه
اجتنب والنهی عنه لا تجتنب الالتماس جستن الاقتباس آتش
پاره چیدن الاقتناص صید کردن الاعتزال یکسو شدن الاختطاف
الاختطاف ربودن باب دوم بروزن استفعال چون الاستنصار یاری
طلبیدن تصریفه استنصر یستنصر استنصارا فهو مستنصر
واستنصر استنصارا فهو مستنصر الامر منه استنصر
والنهی عنه لا تستنصر الاستغفار طلب آمرزش خواستن
الاستنقاد رمیدن ورمانیدن الاستخلاف کسی را بجای خویش

اما آنکه ملحق برباعی است

بزیادت الف ... اول

بزیادت الف وسین وتا

یستنصر

ویا بجای دیگری کشیدن الاستمتاع برخورداری گرفتن بکسی یا بچیزی
بدانکه این هر دو باب متعدی ولازمی آمده اند باب سیوم بر وزن انفعال بزیادت الف
بدانکه هر فعلی که بدین وزن آید لازمی باشد چون الانفطار شکافته شدن تصریفه
انفطر ینفطر انفطارا فهو منفطر الامر منه انفطر والنهی عنه
لاتنفطر الانصراف بازگشتن الانخفاف خفه کردن الانطلاق بر فتن
الانشعاب شاخ بر شاخ شدن باب چهارم بر وزن افعلال ست بدانکه این
باب لازمی ست چون الاحمرار سرخ شدن تصریفه احمر یحمر احمرارا
فهو محمر الامر منه احمر واحمر واحمرر والنهی عنه لاتحمر
ولاتحمر ولاتحمرر الاخضرار سبز شدن الاصفرار زرد شدن
الاغبرار گرد آلوده شدن باب پنجم بر وزن افعیلال چون الادهیمام
سخت سیاه شدن تصریفه ادهام یدهام ادهیماما فهو مدهام
الامر منه ادهام وادهام وادهامم والنهی عنه لاتدهام
ولاتدهام ولاتدهامم الاشهیباب گندم گون شدن الاکمیتات
کمیت شدن اسپ الاشهیباب سفید شدن اسپ بدانکه
این همه بابها لازمی اند باب ششم بر وزن افعیعال چون الاخشیشان سخت
درشت شدن تصریفه اخشوشن یخشوشن اخشیشانا
فهو مخشوشن الامر منه اخشوشن والنهی عنه لاتخشوشن

الاخرنزاق

الاخریراق دریده شدن جامه الاخلیلاق کهنه شدن جامه الاثلیلاج شور
شدن بدانکه این باب در قرآن نیامده ست باب هفتم بر وزن افعوال
بزیادت الف در اول و واو باتشدید بعد عین چون الاجلواذ شتافتن
تصریفه اجلوذ یجلوذ اجلواذا فهو مجلوذ الامر منه اجلوذ
والنهی عنه لاتجلوذ بدانکه ازین باب نیز در قرآن چیزی نیامده ست باب هشتم
بر وزن اِفّاعُل ست بزیادت الف در اول وتشدید بر فا والف دیگر بعد
فا چون الاثاقل گران شدن وخود را گران ساختن تصریفه اثاقل یثاقل
اثاقلا فهو متثاقل الامر منه اثاقل والنهی عنه لاتثاقل الادارک
دریافتن الاساقط میوه از درخت فرو افکندن الاصالح بایکدیگر آشتی
کردن الاداحض بایکدیگر روغن مالیدن الاحاقط میوه از درخت افتادن
الاشابه بایکدیگر مانند شدن بدانکه این باب در قرآن نیز نیامده ست
باب نهم بر وزن افّعُّل بزیادت الف در اول وتشدید بر فا و بر عین
چون الاطهر پاک شدن تصریفه اطهر یطهر اطهرا فهو
مطهر الامر منه اطهر والنهی عنه لاتطهر الادثر گلیم
پوشیدن الاضرع زاری کردن الاجنب دور شدن الاذکر
پند پذیرفتن ویاد کردن بدانکه اصل باب افاعل و اِفَّعُّل تفاعل وتفعّل
بود تا را ساکن گردانیده بفا بدل کردند فا در فا ادغام کردند از جهت تخفیف

در مخرج پس همزه وصل در اول او در آوردند تا ابتدای بسکون لازم نیاید
وآنکه در او الف وصل در نیاید پنج باب اند باب اول بر وزن
افعال ست چون الاکرام گرامی کردن و بزرگ پنداشتن تصریفه
اکرم یکرم اکراما فهو مکرم واکرم یکرم اکراما فهو
مکرم الامر منه اکرم والنهی عنه لاتکرم الاسلام مسلمان شدن
وگردن نهادن الاتراب ترسانیدن الاکمال تمام کردن بدانکه همزه ام
این باب همزه وصل نیست بلکه قطعی ست که حذف کرده شده ست از
مضارع او یعنی یکرم که در اصل یؤکرم بود همزه را حذف کردند
از جهت موافقت اُکرم که در اصل اؤکرم بوده ست همزه ثانی از
جهت اجتماع همزتین افتاد زیراکه در کلام عرب مستکره میدارند اُکرم
شد باب دویم بر وزن تفعیل بزیادت تا در اول ویا بعد عین چون التصریف
بسیار گردانیدن تصریفه صرّف یصرّف تصریفا فهو مصرّف
وصُرّف یُصرّف تصریفا فهو مصرَّف الامر منه صرّف
والنهی عنه لاتصرّف التصدیق کسی را راست گو داشتن
التکذیب کسی را دروغ زن داشتن التقدیم پیش شدن و پیش کردن
التمکین جای دادن باب سیوم بر وزن تفعّل بزیادت تا در اول وتشدید
بر عین چون التقبّل پذیرفتن تصریفه تقبّل یتقبّل تقبّلا

فهو

فهو متقبّل وتُقُبِّل یُتَقَبَّل تقبّلا فهو متقبَّل الامر منه
تقبّل والنهی عنه لاتتقبّل التفکه میوه خوردن التلبث درنگ
کردن التعجّل شتافتن التبسّم دندان سفید کردن بدانکه در باب تفعّل
وتفاعل بهر جاکه دو تا بهم آیند روا باشد که یکی را حذف کنند باب چهارم
بر وزن مفاعلة بزیادت الف بعد فا چون المقاتلة والقتال والقیتال
بایکدیگر کارزار کردن تصریفه قاتل یقاتل مقاتلة فهو مقاتل
وقوتل یقاتل مقاتلة فهو مقاتَل الامر منه قاتل والنهی عنه
لاتقاتل المعاقبة والعقاب عقوبت کردن المخادعة والخداع فریفتن
الملازمة لازم گرفتن المبارکة برکت گرفتن از خدای عز و جل بچیزی
باب پنجم بر وزن تفاعل بزیادت تا در اول والف بعد فا چون
التقابل بایکدیگر پذیرفتن تصریفه تقابل یتقابل تقابلا
فهو متقابل وتُقوبِل یتقابل تقابلا فهو متقابَل
الامر منه تقابل والنهی عنه لاتتقابل التخاصم بایکدیگر خصومت
کردن التخافت پنهان کردن التعارف بایکدیگر شناختن التفاخر
بایکدیگر فخر کردن اما رباعی بر دو گونه ست یکی مجرد که در او حروف زایده
نباشد دوم منشعب که در او حروف زایده باشد اما آنکه در او حروف
زایده نباشد یک باب ست واین باب لازمی ومتعدی می آید باب

اول بروزن فعللة چون البعثرة برانگیختن تصریفه بعثر یبعثر
بعثرة فهو مبعثر وبعثر یبعثر بعثرة فهو مبعثر
الامر منه بعثر والنهی عنه لا تبعثر الدحرجة گردانیدن
العنکرة شکر ساختن القنطرة پل بستن الزعفرة رنگ کردن
بزعفران اما رباعی که درو حروف زایده باشد آن هم بر دو گونه ست
یکی آنکه در وی الف وصل باشد دیگر آنکه درو الف وصل نباشد
و آن نیز یک بابست واین باب لازمی ست و در قرآن نیامده ست
باب اول بروزن تفعلل چون التسربل پیراهن پوشیدن تصریفه
تسربل یتسربل تسربلا فهو متسربل الامر منه تسربل
والنهی عنه لا تتسربل التبرقع برقع پوشیدن التبختر خرامیدن
التغطمطر متهور شدن اما آنکه درو الف درآید دو بابست واین
هر دو باب لازمی ست باب اول بروزن افعنلال بزیادت
الف در اول و نون بعد عین چون الابرنشاق شاد شدن تصریفه
ابرنشق یبرنشق ابرنشاقا فهو مبرنشق الامر منه
ابرنشق والنهی عنه لا تبرنشق الاحرنجام اجتماع شدن
الاخرنطاش سیاه شدن موی الاسلنقاء بر قفا خفتن بدانکه این
باب در قرآن چیزی نیامده ست باب دوم بروزن افعلال چون

الاقشعرار موی بر تن خاستن تصریفه اقشعر یقشعر اقشعرارا
فهو مقشعر الامر منه اقشعر واقشعر واقشعرر والنهی عنه
لا تقشعر ولا تقشعر ولا تقشعرر بدانکه این باب در قرآن
آمده ست قال الله تعالی تقشعر منه جلود الذین اما منشعبه ثلاثی که ملحق
برباعی ست بر دو گونه ست یکی آنکه ملحق برباعی مجرد باشد دیگر ملحق
برباعی منشعبه اما آنکه ملحق برباعی مجرد باشد هفت بابست باب اول
بروزن فعللة بتکرار اللام چون الجلببة چادر پوشیدن تصریفه
جلبب یجلبب جلببة فهو مجلبب الامر منه جلبب
والنهی عنه لا تجلبب الشملة شتافتن ولیس منه فی القرآن
باب دوم بروزن فعنلة بزیادت النون بین العین واللام
چون القلنسة کلاه پوشیدن تصریفه قلنس یقلنس
قلنسة فهو مقلنس الامر منه قلنس والنهی عنه لا تقلنس
هذا الباب لیس فی القرآن باب سیوم بروزن فوعلة بزیادت
الواو بین الفاء والعین چون الجوربة پاتابه پوشیدن تصریفه
جورب یجورب جوربة فهو مجورب الامر منه
جورب والنهی عنه لا تجورب الحوقلة سخت پیر شدن
لیس فی القرآن باب چهارم بروزن فعولة بزیادت الواو بین العین

واللام چون السرولة ازار پوشیدن تصریفه سرول یسرول
سرولة فهو مسرول وسرول یسرول سرولة
فهو مسرول الامر منه سرول والنهی عنه لا تسرول باب پنجم
بروزن فیعلة بزیادت الیاء بین الفاء والعین چون الخیعلة پیراهن پوشانیدن
تصریفه خیعل یخیعل خیعلة فهو مخیعل وخوعل یخیعل
خیعلة فهو مخیعل الامر منه خیعل والنهی عنه لا تخیعل بدانکه
این باب در قرآن آمده ست قال الله تعالی لست علیهم بمصیطر
باب ششم بروزن فعیلة بزیادت الیاء بین العین واللام چون الشریفة
افزونی برگهای کشت بریدن تصریفه شریف یشریف شریفة
فهو مشریف الامر منه شریف والنهی عنه لا تشریف باب هفتم
بروزن فعلاة بزیادت الالف بعد اللام چون القلساة کلاه پوشیدن
تصریفه قلسی یقلسی قلساة فهو مقلس وقلسی یقلسی
قلساة فهو مقلس الامر منه قلس والنهی عنه لا تقلس
اما آنکه ملحق بمنشعبه رباعی ست آن نیز بر دو گونه ست یکی آنکه ملحق بتدحرج
باشد هشت بابست باب اول بروزن تفعلل بزیادت التاء وتکرار اللام
چون التجلبب چادر پوشیدن تصریفه تجلبب یتجلبب تجلببا
وتجلبب یتجلبب تجلببا فهو متجلبب الامر منه تجلبب والنهی عنه

لا تتجلبب باب دوم بروزن تفعنل بزیادت التاء والنون چون
التقلنس کلاه پوشیدن تصریفه تقلنس یتقلنس تقلنسا
فهو متقلنس الامر منه تقلنس والنهی عنه لا تتقلنس باب
سیوم بروزن تمفعل بزیادت التاء والمیم قبل الفاء چون التمسکن
بجای خویش بودن تصریفه تمسکن یتمسکن تمسکنا فهو متمسکن
الامر منه تمسکن والنهی عنه لا تتمسکن باب چهارم بروزن تفعلت
بزیادت التاء قبل الفاء وبعد اللام چون التعفرت آمرزش خواستن
تصریفه تعفرت یتعفرت تعفرتا فهو متعفرت الامر منه
تعفرت والنهی عنه لا تتعفرت باب پنجم بروزن تفوعل
بزیادت التاء قبل الفاء والواو بین الفاء والعین چون التجورب
پاتابه پوشانیدن تصریفه تجورب یتجورب تجوربا
فهو متجورب الامر منه تجورب والنهی عنه لا تتجورب
باب ششم بروزن تفعول بزیادت التاء قبل الفاء والواو بین العین
واللام چون التسرول ازار پوشیدن تصریفه تسرول یتسرول
تسرولا فهو متسرول الامر منه تسرول والنهی عنه لا تتسرول
باب هفتم بروزن تفیعل بزیادت التاء قبل الفاء والیاء بین الفاء
والعین چون التخیعل پیراهن پوشیدن تصریفه تخیعل یتخیعل تخیعلا

فهو متخیعل الامر منه تخیعل والنهی عنه لاتتخیعل باب هشتم بروزن
تفعلی چون التقلسی کلاه پوشیدن تصریفه تقلسی یتقلسی
تقلسیا فهو متقلس الامر منه تقلس والنهی عنه لاتقلس
اما آنکه ملحق باحرنجم باشد دو بابست باب اول بروزن افعنلال چون
الاقعنساس واپس شدن وسخت شدن تصریفه اقعنسس
یقعنسس اقعنساسا فهو مقعنسس الامر منه اقعنسس
والنهی عنه لاتقعنسس باب دوم بروزن افعنلاء چون الاسلنقاء
ستان بازخفتن تصریفه اسلنقی یسلنقی اسلنقاء فهو مسلنق
الامر منه اسلنق والنهی عنه لاتسلنق ۵ تمام شد نسخه منشعبات پنج گنج
جمادی الاول سنه ۲۲ محمد شاهی بید المذنب غلام معین الحق انصاری چشتی
رامپوری عفی عنه ۵ غرض نقشیست کز ما یاد ماند ؛
که هستی را نمی بینم بقائی ؛ مگر صاحبدل
روزی برحمت ؛ کند در حق این
مسکین دعائی ؛ ۲۲

۲۲

۲

